

A. Or.

2659.4

ior.

2659^u

Pâthâvali

Pāthāvali (reading lessons) for Govt. schools. - Bombay
1859.

પાઠાવલી.

સરકારે

છપાવી પ્રગટ કરી છે.

મુંબઈ

એન્જીકેશન સોસૈટીના છાપખાનામાં છપાઈ છે.

૧૮૫૯.

કીમત દશ આના.

આ ચોપડી સન ૧૮૪૭ ના ૨૦ મા આફ્ટ મુજબ રજીસ્ટર
કરેલી છે, માટે સરકારની રજ વગર જો કોઈ છાપરો તો તેને
કાયદા પ્રમાણે સજા થશે.

સાંકળાઉં.

	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
છગન અને મગન. ભાગ ૪	૧-૩	સૃષ્ટિરૂપિનિશાળ (કવિતા)	૪૩
જનાવંરોનો ઉપયોગ . . .	૪	હિંદુસ્તાનના કુંસીઆ.	
નામવિરો	૫	ભાગ ૪	૪૬-૫૦
જુલાઈ મહિનામાં ઇંગ્લાંડ-		મોસેસ રોથરીલ્ડની વાત.	૫૧
ની હવા	૬	મંગાલા	૫૩
જનેવારી	૭	પળાય એવાં પક્ષી	૫૪
સુંદરી વન. ભાગ ૩ . . .	૮-૧૦	ક્રોધ. ભાગ ૨	૫૬-૫૭
ખીજનો માત્ર ન લેવા-		ઝાડ. ભાગ ૩	૫૮-૬૦
વિરો. ભાગ ૨	૧૧-૧૨	સુરતની આગનો ગરબો.	
ખંદુકના દારૂનો પાક.		ભાગ ૪	૬૧-૬૭
ભાગ ૩	૧૩-૧૫	આગ ઓલવવાનો સંચો.	૬૯
ઓખા. ભાગ ૨	૧૬-૧૭	એન્જમિન ફ્રાંક્લિન.	
ઘોડો. ભાગ ૨	૧૯-૨૦	ભાગ ૩	૭૧-૭૩
ઉદ્યમ વિરો કવિતા.		આત્મા. ભાગ ૫	૭૪-૮૨
ભાગ ૩	૨૧-૨૩	ધૈર્ય સ્વતંત્ર છે. (કવિતા)	૮૪
પાલીસી નામે કુંભાર.		જનાવરની ઉંઘ ભાગ ૨	૮૫-૮૭
ભાગ ૪	૨૫-૨૯	પરોપકારી હાવડ. ભાગ ૨	૮૮-૯૯
ઉંટ	૩૧	ખરકનું તોફાન	૯૦
ધીમા છોકરાને શિખામણ.		૩૨	૯૨
ભાગ ૨	૩૨-૩૩	કવિ સામળ ભટ્ટના	
વગર ભણેલા રાજવિરો.		પ્રશ્નોત્તર	૯૩
(કવિતા)	૩૪	લિસ્બોનનો ધરતીકંપ .	૯૫
મધમાખ અને ફીડી	૩૫	પતંગીડું	૯૬
અવલોકન કરવાવિરો.		દિલી લખનોરના ખંડ-	
ભાગ ૫	૩૬-૪૨	વિરો (કવિતા)	૯૭

મનની રાતિત	૬૬	ગરિબની દશા વિશે.	
અંગસ્થાન	૧૦૦	ભાગ ૪	૧૨૪-૧૨૮
કુસંપની વાત	૧૦૨	નામદાર વિકટોરીઆ	
જીવને ઉપદેશ (કવિતા)	૧૦૩	રાણીની હુશીઆરી . .	૧૨૬
કીલી નામે છોડી	૧૦૫	હાથી	૧૩૧
ભલું કરવું	૧૦૮	મેલાં તેલ ચોખ્ખાં કરવાની	
દમયંતીનો સ્વયંવર. ભાગ ૩		રીત	૧૩૩
(કવિતા)	૧૧૦-૧૧૨	સામળના છુટક છપા. . .	૧૩૫
અકલ વેચનારો. ભા. ૩	૧૧૪-૧૧૮	સોબતની અસર.	૧૩૭
નીતિવિશે (કવિતા)	૧૨૧	પૈસા સંઘરવાના કાયદા. .	
વીજળીથી સિક્કા ઉતારી		ભાગ ૨	૧૩૯-૧૪૦
લેવાવિશે	૧૨૩	સામળના છુટક છપા (ક.)	૧૪૨

સૂચના.

છોકરાંને ઈનામ દાખલ આપવાને, તથા તેમને ઘેર વાંચવાને ઉપયોગી પડે, ને વળી સરકારે પ્રગટ કરેલી વાંચનની સાત ચોપડીઓ વાંચી રહ્યા પછી કોઈ વખત નિશાળમાં ચલાવવાને ઠીક પડે એવી મતલબથી આ ચોપડી રચેલી છે. એમાં જ્ઞાન પ્રસારક, સત્ય પ્રકાશ વગેરે ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થનારાં ચોપાનીઓ અને વર્તમાન પત્રોમાં છપાએલી બાબતોપરથી ઘણાં એક પાઠ રચેલા છે.

પાઠાવળી.

૧. છુગન અને મગન.—ભાગ ૧.

છગને મગનને કહ્યું, ભાઈ ચુલાપાસે આપણો મોતીઓ કુતરો સુતો છે ચાલ, આપણે જઈને તેને જગાડીને રમાડીએ. મગન બોલ્યો, હા, હા, ત્યારે ચાલો. એમ કહીને તે બંને જણા ચુલાપાસે કુતરાને જગાડવા ગયા, ત્યાં રમતાં રમતાં ચુલાઉપર એક દુધનું વાસણ મુકેલું હતું, તેને અજાણે લાત વાગી તેથી તે પડી ગયું, ને દુધ ઢોળાઈ ગયું. તે જોઈને બંને જણા ઉદાસી થયા, ને પોતાની માની ખીક લાગી. છગન પેહેલો બોલી ઉઠ્યો કે, હવે આજ રાત્રે વાણુમાં આપણને દુધ આપશે નહીં. એમ કહીને ડચકાં ખાવા લાગ્યો. મગન બોલ્યો, વાણુમાં શામાટે દુધ નહીં મળે ? શું ઘરમાં કાંઈજ દુધ નથી ? છે તો ખરું, પણ હવે આપણને તે માથી કાંઈ મળનાર નથી. તને સાંભરતું નથી કે ગયે સોમવારે જ્યાર આપણે દુધ ઢોળી નાંખ્યું, ત્યારે મા કહેતી હતી કે, તમે કાંઈ કાળજી રાખતા નથી. જો આમ કરશો તો હું તમને વાણુમાં દુધ નહીં આપું. મગન બોલ્યો, વાર, ત્યારે આપણે તે વગર ચલાવીશું, એટલે થયું. હવેથી ઘણા સંભાળીને ચાલીશું. ચાલ જઈને આપણે માને કહીએ, કેમકે માએ આપણને કહી મુક્યું છે કે જ્યારે તમારાથી કાંઈ બગાડ થઈ જાય, ત્યારે આવીને તરત મને કહેજો. છગન બોલ્યો, હમણા જઈએ છીએ. તું એટલી બધી ઉતાવળ શી કરે છે ? એક પળ પણ તારાથી થોભાતું નથી ? મગને થોડીવાર રહીને કહ્યું, છગન ચાલ. પણ છગને જવાબ દીધો કે, ઘડી ઉભો રહે, કેમકે તેની આગળ જવાને હજી મારી હિંમત ચાલતી નથી. મને ખીક લાગે છે.

૨. છુગન અને મગન.—ભાગ ૨.

નાનાં છોકરાં, હું તમને શિખામણ દઉં છું કે તરત સાચું બોલતાં

તમે કદી ખીશો નહીં, ને કોઈ વાર એક ઘડી થોભ, જરા વધારે થોભ ; એ પ્રમાણે કહેશો નહીં, પણ તરત જઘને તમે જે કંઈ હોય તે કહે જો. જેમ જેમ તમે વધારે થોભશો, તેમ તેમ તમે વધારે ખીશો, અને તમને છેલી વારે સાચું કહેવાની લગારે હિંમત રહેશે નહીં. પછી છગનની શી વલે થઈ તે સાંભળો, વધારે થોભ્યાથી પોતાની માઆગળ જઘને મારાથી દુધ ઢોળાયું છે, એટલુંજ કહેવાને તેને વત્તી વત્તી આનાકાની થતી ગઈ, અને અંતે મગન એકલો પોતાની માને ખોળવા ગયો.

છગન એકલો ઓરડામાં રહ્યો ; પોતાની માઆગળ કાંઈ બહાનું બતાવવાનો વિચાર કરતો હતો. તેણે પોતાના મનમાં વિચાર્યું કે જો હું અને મગન માને એમ કહીએ કે અમે કાંઈ વાસણ પાડી નાંખ્યું નથી, તો તે ખરું માનશે, અને અમને વાળુને માટે દુધ આપશે, પણ જો મગન એ વાત તેને કહેશે તો ખોટું થશે. એ પ્રમાણે તે વિચાર કરતો હતો, એટલામાં તેણે પોતાની માને દાદરા ઉપરથી ઉતરતાં સાંભળી. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું, વાહ, વાહ ! મગન તો કાંઈ તેને મળ્યો નથી, તેથી તેને કહ્યું પણ નહીં હશે, માટે મારા મનમાં આવશે તેમ હું તેને કહીશ. પછી એ ખીકણ છોકરે પોતાની માને જીવું કહેવાનો ઠરાવ કર્યો.

૩. છગન અને મગન.—ભાગ ૩.

એની મા ઓરડામાં આવી, ત્યારે તેણે પડેલું વાસણ ને ઢોળાએલું દુધ દીધું. તે વેગળી ઉભી રહીને બોલી, છગન આ કોણે કંઈ ? ત્યારે છગન ઘણોજ હળવે રહીને બોલ્યો, મા મને કાંઈ માલમ નથી. તેની મા બોલી, અલ્યા એ શું ? તને માલમ નથી ? મને સાચું કહે, હું તારા ઉપર રીસ નહીં કરું. કદી તું મારાં સઘળાં વાસણ ભાગી નાંખીશ, તો ચિંતા નહીં, પણ તું જીવું ન બોલીશ. છગન હું તને પુછું છું, બોલ, આ વાસણ તેં પાડ્યું ? છગન બોલ્યો, ના મા, તે મેં પાડ્યું નથી. એમ બોલ્યા પછી તેનું મોહું લાલ ચણોઠી જેવું થઈ ગયું. મા બોલી, વાર મગન ક્યાં છે ? તેણે ઢોળ્યું હશે. છગન જાણતો

હતો કે જ્યારે મગન આવશે, ત્યારે હું તેને ના કહેવાને શિખવીશ. એવું ધારીને તે બોલ્યો, મા તેણે નથી ઢોળ્યું. જુઠાઓ બહાનાં બતાવવાને જેમ અચકતા અચકતા બોલે છે, તેમ છગન છે તે, છે તે, છે તે, મા ઓરડીમાં હું આપ્પો દહાડો હતો, પણ મગનને તે ઢોળતાં મેં દીઠો નથી. મા બોલી, ત્યારે વાસણ પડી કેમ ગયું? જ્યારે તું આપ્પો દહાડો અહીં ઘરમાં હતો, ત્યારે વાસણ કોણે પાડ્યું. તે મને કહે. પછી છગન જુઠાપર જુઠું બનાવીને બોલ્યો, હું જાણું છું કે કુતરાએ તેમ કીધું હશે. તે કુતરાને તેમ કરતાં દીઠો છે? એ, પાપી છોકરાએ હા કહી. પાછળ ફરી જુમ પાડીને તેની મા બોલી. મોતીએ, હેં. છગન, વાડીમાંથી એક સોટી લાવ મોતીઆને મારવો જોઈએ. છગન સોટી લેવાને વાડીમાં દોડતો ગયો, ત્યાં એનો ભાઈ મળ્યો. એણે તેને ઉભો રાખીને પોતે જે પોતાની માને કહ્યું હતું તે તેણે ઉતાવળથી કહ્યું, તથા સાચું ન બોલવાને તેના કાલાવાલા કર્યા અને પોતાની પેટેજ તેને કહેવાનું કહ્યું. મગન બોલ્યો, ના, હું જુઠું બોલનાર નહીં. ઠીક, શું મોતીએ માર આપ્યું? તેણે કાંઈ દુધ ઢોળ્યું નથી, માટે તેને માર પડે તે ઠીક નહીં. મને મારી માપાસે જવા દે. તેઓ બંને જણા ઓરડાભણી દોડ્યા. છગન આગળ ગયો, અને મગન ઘરમાં ન આવે માટે બારણાની સાંકળ વાસી અને જઈને સોટી પોતાની માને આપી, બિચારા ગરીબ મોતીઆ ઉપર સોટી ઉગામી, એટલે તરત તેણે ઉંચું જોયું, પણ તે આપડાને વાચા નહોતી કે સાચું હોય તે કહે.

૪. છગન અને મગન.—ભાગ ૪.

તેને જેવી સોટી મારવા જતી હતી, એટલામાં બારણાઆગળ મગનની જુમ સાંભળી. જેમ તાણીને તેનાથી બોલાયું તેમ બોલીને તેણે જુમ પાડી, ઓ મા, ઉભી રહે. મોતીએ એ કામ કર્યું નથી મેં અને છગને કર્યું છે. પણ તું છગનને મારીશ નહીં. એવામાં બારણું ઉઘાડો, બારણું ઉઘાડો, એવો એક બીજો સાદ સાંભળીને છગને જાણ્યું કે આ મારા આપનો સાદ છે, કેમકે જ્યારે તે જુઠું બોલતો,

ત્યારે હમેશાં તેનો બાપ તેને સોટીનો માર મારતો. તેની મામ્મે બારણાઆગળ જઈને સાંકળ ઉઘાડી. તેના બાપે માંહે આવતાં જ ઘાંટો કાઢીને કહ્યું કે, આ શું છે? ત્યારે જે બન્યું હતું તે સઘળું તેની મામ્મે તેના બાપને કહ્યું. તેનો બાપ બોલ્યો, મોતીઆને મારતાં હતાં તે સોટી ક્યાં છે? છગને જોયું કે મારો બાપ મને મારવાને આવે છે, તેથી તેને પગે લાગ્યો, અને બોલ્યો કે, બાપા, હું બુલ્યો. આ વખત મને જવા દો, હવેથી કદી હું જીવું બોલીશ નહીં. પણ તેના બાપે તેનો હાથ ઝાલ્યો અને કહ્યું, હમણા હું તને મારું છું, તેથી તું કહે છે કે હું ફરીથી આમ નહીં કરું. પછી તેના બાપે તેને એવો માર્યો કે તે વેદનાથી સઘળાં પાડોશી સાંભળે એવી બુમો તેણે પાડી. વળી તેના બાપે કહ્યું કે, આજ તને વાળુમાં દુધપણુ નહીં મળે, અને શિક્ષા પણ થઈ. જીમ્મો, જીડાની ફેવી વલે થાય છે. પછી તે મગનતરફ ફરીને કહેવા લાગ્યો કે, આવ દીકરા, તને વાળુ વખત દુધ તો નહીં મળે, કેમકે તારી મામ્મે અગાઉ કહ્યું હતું કે જે એમ બેફિકરાઈથી દુધ બુધ ઢોળરો, તેને વાળુમાં દુધ નહીં મળે, પણ તેની કાંઈ ફિકર નથી. તું સાચું બોલ્યો છે, તેથી તને બીજી કાંઈ શિક્ષા થઈ નથી. અમે તારાઉપર રાજી છીએ, માટે તારે સારું હવે હું એવું કરીશ કે આ મોતીઓ કુતરો તારોજ કરી તને આપીશ, તેં એને મારથી ઉગાર્યો, માટે હું જાણું છું કે તારા જીવોજ ધણી એને જોઈએ. ત્યારે પાડોશીના કોઈ છોકરાં પુછે કે, એનો કુતરો શા વાસ્તે છે, ત્યારે તારી મા તમારા બેઉની વાત કહેશે કે તેથી તેમને જીડા અને સાચા છોકરાની વાત માલમ પડે.

૫. જનાવરનો ઉપયોગ.

જનાવર ઘણા ખપમાં આવે છે. ગાય ને ભેંસ દુધ દે છે; બળદ ખેડે છે ને ગાડાં તાણે છે; ઉંટ પણ ઘણો બોળે ઉચકી રેતીના મેદાનમાં થઈ ભર ઉનાળામાં જાય આવે છે; ઘોડો પોતાની પીઠ પર પોતાના ધણીને બેસવા દે છે ને ગાડી પણ ખેંચે છે; કુતરા ઘરની ચોકી કરે છે તથા બીજા ઘણા કામના છે; ગધેડું ને હાથી

પણ માણસનું કામ કરે છે ; બકરાં ને ઘેટાં દુધ દે છે ને ઉન આપે છે ; બળદ, મેંઢા, ને હરણ દુનીઆના ઘણા માણસોના ભક્ષમાં ખપ આવે છે ; આરબ લોક ખજુર, ખારેક, તથા ઉંટનું દુધ ને માંસ ખાઈને રહે છે, અને તાતારી લોક ઘોડાનો પણ તેવોજ ઉપયોગ કરે છે ; ઘણા ખરા જનાવરની માટી માણસના આધામાં આવે છે ; પછી કોઈ દેશમાં કોઈની, ને કોઈ દેશમાં કોઈની. ચીનના લોક કુતરા એ કામમાં લાવે છે. હબસી લોક હાથી ખાય છે. આલ-જીરિઆના લોકને સિંહનું માંસ બહુજ ભાવે છે. ઘેટાના ઉનના હુંકાળાં લુગડાં થાય છે ; ખીજાં જનાવરના વાળ પણ એવાજ કામમાં આવે છે. ઢોર, બકરાં, ને ઘેટાનાં ચામડાંના જોડા, ધીભરવાનાં કુંડાં વગેરે કરવાના કામમાં આવે છે. જનાવરના શીંગડાંના ચપુના હાથા કરે છે, ને હાથીદાંતના ખેરાંના ચુડા તથા રમકડાં થાય છે. કેટલા એક પક્ષીનાં ઘર તથા પીંછ પણ આપણા કામમાં આવે છે. એ સિવાય એક એકનો નારા કરી તથા ખીજી રીતે જનાવર આપણું બહુ કામ કરે છે.

૬. નામવિશે.

મરત	પ્રવેશ	અદકું	કાસદું	આદે
સુવેખી	વાદે	કુંડ	ઓલંગન	કલંક

છપો.

અખય અમર મરંત, દીઠા નાના કંઈ ઘરડા ;
 નાગો પેરે વસ્ત્ર, વાઘ સિંહ કુતરે કરડ્યા ;
 પર્વત ડુંગર પ્રવેશ, દીઠા મંગળ કંઈ દુખીઆ ;
 સંતોષી અદકું ખાય, કાસદું કરે છે સુખીઆ ;
 દયાળ માંહે દયા નહીં, ખુશાલ કંઈ રોતા કરે ;
 સામળ કહે નામ પનોતીઓ, કંઈ લાખ કુંઆરા મરે. ૧
 કુખેર નામ કહેવાય, દીઠા તે ગરથે ખાલી ;
 ધર્મો કરે બહુ પાપ, ન્યાલ નાઠા ઘર ધાલી ;

વહાલો રાખે વેર, બોલે કડ્યું મીઠો ;
 ભોગી કરે વેપાર, ભોગી ભિક્ષામાં દીઠો ;
 ઘેલો જાય છેતરી, બળીઓ ભે હારી જશે ;
 રૂડા કંઈ ભુંડ થયા, સામળ કહે નામે શું થશે. ૨
 હાથી નામ કહેવાય, ખીએ ઉંદરથી અંગે ;
 કપૂર કાળો હોય, સામળો ચેતજ રંગે ;
 રૂપો હોય કરુપ, ભૂષણમાં દૂષણ ઝાઝાં ;
 ક્રિપાળ હોય કૂર, ભુપત કંઈ વાયે વાજાં ;
 આશા ધિછા ઓલંગન કરે, કલંક નિર્મળ શિર અઢ્યું ;
 ફોકટ ફેરે કંઈ જોઈતા, સામળ કહે નામને શું અડ્યું.

કવિ સામળભટ.

૭. જુલાઈ મહીનામાં ઇંગ્લાંડ

દેશની હવા.

આખા વરસમાં આશરે જુલાઈ મહીનામાં ઇંગ્લાંડ દેશમાં બહુ
 તાપ પડે છે. એ મહીનામાં સુરજનો તાપ ઓછો થતો જાય છે
 ખરો, પણ આગળા મહીનામાં સુરજના તાપથી જમીન એટલી તો
 તપેલી હોય છે કે એ મહીનામાં સુરજનો ઓછો તાપ થતા છતાં
 વધારે પડે છે. પણ ગમે તેવો ત્યાં તાપ પડે તો પણ હિંદુસ્તાનના તાપ
 જેટલો પડતો નથી.

એથી આગળા મહીનામાં ઘણાં ફુલો ખીલેલાં હોય છે તે કરમાઈ
 જાય છે, ને રોપા મરવા જેવા થઈ જાય છે. પણ ફેટલાંક ફુલો
 તો જુલાઈ મહીનાસુધી ખીલતાં નથી. લીલી કરીને ફૂલ થાય છે
 તે એજ મહીનામાં ખીલે છે. એ દહાડામાં ગરમી પડે છે પણ એ
 ફૂલ લેઈને આંખે લગાડ્યું હોય તો બહુ ટાઢક વળે છે.

એ મહીનામાં તાપથી જનાવર અકળાઈ ગએલાં હોય છે, તેથી
 ઝાડની છાયા શોધતાં ફેરે છે અને પાણીનાં નાળાંમાં કે તળાવમાં

નહાઈને અને પાણી પીને ટાઢાં થવાને વલખાં મારે છે, તોપણ ફેટલાક જંતુ તો એ દહાડામાં ઘણા ઉદ્યોગીને શક્તિવાળાં હોય છે. એ ઝીણાં જંતુઓ જે વરસે અવતરે છે તેજ વરસે મરી જાય છે, કેમકે વસંત રતુમાં જન્મે છે, અને શીઆળો ખેસતાં મરે છે.

એ દહાડામાં ઘણા પાખ્યા હોય છે તે ખેડુત લોક ખેતરેથી ઘેર લાવે છે, અને ઘાસની પણ કાપણી કરીને સુકવે છે, પણ મજૂર લોક તાપથી એ દહાડામાં બહુ અકળાય છે.

એ દહાડામાં શણ તથા ભીંડીની ઉખેડ થાય છે. શણનાં લુગડાં દોરડાં વગેરે પછી વણાય છે.

૮. જનેવારી મહીનામાં ઇંગ્લાંડની હવા.

પરમાણુ વિકાળ ઉપદ્રવ માવઠાં ખુવારી

જનેવારી મહીનામાં ઇંગ્લાંડમાં ઘણી ધુમર, હીમ, ને ખરફ પડે છે, ને કોઈકોઈવાર માવઠાં પણ થાય છે. હીમ પડે છે તેથી નદીનું પાણી વહેતું બંધ થઈ જાય છે ને સરોવરના પાણી સાંજે તો ઉછાળા મારતા હોય તે રાતમાં બંધાઈ જાય છે. એ પાણીઉપર એટલો તો જડો ખરફ થઈ જાય છે કે તેપર માણસ તો શું પણ ગાડી, ઘોડા, તોપ, વગેરે ચાલ્યાં જાય અને તે ખરફ નીચે તો પાણી હોય છે તોપણ ગરફી જતાં નથી.

એ મહીનામાં વરસાદનાં વાદળાં હજવે હજવે બંધાઈ જઈને શાકરના જેવા અળકતા ખરફનાં નાના કડકા થાય છે, ને તે પડે છે. તે બધા એકઠા થઈ ખરફના સુંદર પડ થઈ જાય છે. ખરફ ધોળો હોય છે તેનું કારણ એ કે તેના પરમાણુ ઘણા નાના હોય છે, તેથી જો તેને ખાંડે તો સાફ બગળાની પાંખ જેવો ધોળો લોટ થાય.

આ દેશમાં હીમ પડે છે ત્યારે ઝાડ ચડચડ બની જાય છે, પણ ત્યાં તેવી ટાઢમાં ઉપરથી ખરફ પડે છે તે ઝાડપર પડે છે, તેથી ઝાડનો બહુ બચાવ થાય છે. વરસાદના ટીપાં પડતાં પડતાં ઠંડીથી બંધાઈ

જઘને કઠણ થાય છે, ને તે નીચે પડે છે તેને કરાં કહે છે. કોઈ કોઈવાર ગરમીનાં દહાડામાં પણ કરાં પડે છે, તેનું કારણ એ કે જમીન પાસે ગરમ હવા હોય છે, પણ ઉપરની હવા ઠંડી હોય તેથી કરાં અંધાઈને નીચે પડે છે. જ્યારે ઝાકળના ટીપાં થી જી જાય છે, ત્યારે તે ઘણું સુંદર દેખાય છે.

જ્યારે બહુ ટાઢ પડે છે ને ખમાઈ નથી રાકાતી ને ખાવાનું મળતું નથી, ત્યારે પક્ષીઓના ટોળે ટોળાં હિંમત ધરીને માણસના રહેઠાણમાં સંતાઈ રહે છે. તેમજ વગડાના રહેનારાં જનાવર પણ પોતાનાં રહેઠાણ છોડીને વાડામાં ભરાઈ જાય છે. સસલાં વાડામાં કે વાડીમાં સંતાઈ રહીને ખુવારી કરે છે, પણ તેના પગલાં ખરફમાં પડી રહ્યાં હોય છે તેથી શિકારીઓને શિકાર કરવાનું બહુ ફાવે છે. તેમજ લોંકડી પણ મરઘીના ખડામાં ભરાઈ જઘને બહુ નાશ કરે છે. પણ એટલું સાહે છે કે યુરોપના ખીજ દેશની પેઠે વર, રીંછ, કે એવાં વિક્રાંજ જનાવરોનો ઉપદ્રવ હાલ ઇંગ્લાંડમાં નથી. એ બધાં પેહેલાં હતાં પણ લોકોએ તેમને મારી નાંખ્યાં. આ રતુમાં ઢોરની બહુ સંભાળ રાખવી પડે છે, કેમકે એ દહોડે વાવાઝોટાં થાય છે ને ખરફ પડે છે, ને મોટા મોટા ખરફના કડકા ઉડે છે તેમાં મેંઢાં વગેરે જનાવરો અંપાઈને મરી જાય છે. ગાયને તો ધરમાંને ધરમાં રાખી મુકવી પડે છે. બકરાં વગેરેને પણ છોકરાંના જેવું જતન કરીને રાખવાં પડે છે.

૯. સુંદરી વન—ભાગ ૧.

કડીઆરા ઘટા લગભગ નાંગરવું

કલકત્તાની અગ્નિખુણમાં સુંદરી વન કરીને પ્રાંત છે, તે અંગાલાના ઉપસાગરને કાંઠે છે, ત્યાં ઘણી ખાડીઓ છે. તેમાંની એક જેમાં ગંગાના મુખ્ય ફાંટાનું પાણી આવે છે, તે વિના ખીજ સઘળીનું પાણી ખાંડે છે. એ સઘળી ખાડીઓમાંથી હોડીઓનો ને વહાણોનો ઘણો આવજાવ થાય છે. એ સુંદરી વનમાં થઈને મોટાં વહાણોને જવા આવવાનો રસ્તો ઘણો અચરજ જેવો છે. એ વન

આશરે સવાસો દોઢસો ગાઉનું છે. તેમાં ઘણાં ઝાડની ઘટા છે. ખાડીઓ એટલી છે કે બધે ડોકાણે બેટ બેટ જેવું જણાય છે. એ ખાડીઓના પટ કોઈ ડોકાણે એવા તો નાના હોય છે કે તેમાં વહાણ જતાં હોય તેના સઢના કુવા ઝાડની ડાંખળીમાં ભરાય. કોઈ ડોકાણે મોટી નદીના જેવડા પટ હોય છે. એ વનમાં કોઈની વસ્તી નથી, અને વાઘ વરનો ભો ઘણો છે, તેથી કઠીઆરા કે અગરીઆ વગર ખીજા લોક ત્યાં જતા નથી. એ અગરીઆ, ને કઠીઆરાના જીવ તાળવે બાંધેલા, કેમકે વાઘ તે કાંઠાસુધી આવે છે એટલું જ નહીં, પણ કોઈ કોઈ વખત રોતે નદીમાં તરીને મછવા ઉપર પણ આવે છે, ને માણસપર તાણી જાય છે. એ વનમાં મુસાફરી કરતાં બે માણસપર સંકટ આવી પડ્યું હતું, તેમણે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે:—

સવારે અગીઆર વાગે તે અમે મછવો નાંગ્યો. એક કલાક પછી એક મગર અમારા મછવાથી સોઅેક ડગલાં છેટે તે નદીમાંથી નિકળ્યો, ને કાંઠે જઈને તડકામાં સુતો, ત્યાર પછી અરધે કલાકે તે ઘણી ઉંઘમાં હતો, તે વખતે એક મોટો વાઘ તે જંગલમાંથી આવ્યો, ને તે મગર ભણી ચાલ્યો. એ વાઘ જેવડો મોટો વાઘ અમે આજ સુધી કોઈ દહાડે દીઠો નહોતો, તેથી તેને જોઈને સઘળાના પગ ધુજવા લાગ્યા.

૧૦. સુંદરી વન.—ભાગ ૨.

પછી તે વાઘ હળવે હળવે મગરની લગભગ પાસે આવ્યો, ને ડોકાણે ડોકાણે ઉભો રહીને પોતાનો એક પગ ઉંચો કરે ને હળવે રહીને આગળ મુકે, પછી ખીજો ઉઠાવે ને આગળ મુકે, એમ હળવે હળવે પગ મુકતો એ મગરપાસે પોંહોંચ્યો અને પોતાનું જેટલું જોર હતું તેટલું કરીને એવો તો કુદકારો માર્યો કે તે મગરની પીઠઉપર જઈ પડ્યો, ને તરત તેનું ગળું પકડી લીધું. એટલે મગર જાગી ઉઠ્યો ને મોં ઉઘાડ્યું, તે એટલું તો મોટું હતું કે તે માણસને એક કોળી-એ ગળી જાય. પછી પુછડીના ઝપાટા મારવા માંડ્યાં, અને મોટી

લડાઈ ચાલી, તેમાં કોઈએ પોતાનું જોર જોડ્યું હતું તેટલું કરવામાં કસર રાખી નહીં.

વાઘે મગરની ડોક એવી મજબૂત પકડેલી કે તે છોડી નહીં, તેથી વાઘ તેના મોંમાં આવ્યો નહીં, અને કરવત જેવી પુંછડીના અપાઠથી વાઘને મોટા મોટા ઘા પડ્યા, તોપણ તેણે ડોક છોડી નહીં, ને છેલ્લી વારે તે મગર ઘણો નરમ થયો. તે વખતે જાણે વાઘને કાંઈ લાગ્યું ન હોય એ રીતે, જેમ ઘોડા ધુળ ખંખેરી નાંખે, તેમ તેણે પોતાનું શરીર હલાવ્યું, ને પછી મગરને ઘસડીને નદીના કાંઠાથી થોડે છેટે લેઈ ગયો. ત્યાં જેમ બલાડી ઉંદરનો શિકાર કરીને તે ઉપર બેસે છે તેમ તે મગર ઉપર બેઠો. ત્યારકેડે તે તે મગરને મોંમાં ઘાલીને જંગલમાં લેઈ ગયો. દશ મિનિટ પછી તે વાઘ જંગલમાંથી પાછો આવ્યો, ને અમારા મહવા તરફ જોયું. પણ અમારો મહવો દૂર છે, એવું જાણીને જ્યાં મગર મુક્યો હતો, તે રસ્તે ન જતાં બીજે રસ્તે ગયો, તે ફરીથી દેખાયો નહીં. પેલો મગર બેભાન થઈ ગયો હતો, પણ મરી નહોતો ગયો, તેથી તે કલાક કેડે હળવે હળવે પાછો આવીને પાણીમાં પડ્યો. આ વાઘની ને મગરની મારામારી થતાં પેહેલાંજ, એક માણસે કાંઠે જઈને એ ધરતી જેવા જવાની મરજી દેખાડી હતી, પણ રાતે તે વાઘને જોઈને બીધો, ને જવાનો મનસુખો છોડી દીધો.

૧૧. મુંદરી વન.—ભાગ ૩.

સુસવાટો

સંધ્યાકાળ

પછી બીજે દહોડે અમે એક નદીમાં થઈને સંધ્યાકાળે બીજી નદીમાં આવ્યા. એ નદીઓનો પટ બે ત્રણ ગાઉ પોહોળો હતો. તે દહોડે અમે કોઈ માણસ કાંઠે દીઠાં નહીં, કે કોઈ માણસનો ઘાંટો સાંભળ્યો નહીં. માત્ર ઝાડમાં પવનનો સુસવાટો થતો હતો તે, ને નદીના પાણીની છોળો કિનારા જોડે અથડાતી હતી તે સાંભળવામાં આવતાં. રાતે અમે એક સાંકડી ખાડીમાં પહોંચ્યા, તેથી અમારે

વહાણુ કાંઠાઉપરના ઝાડની ડાળીસાથે ઘસડાઈને ગયું. તે દહોડે પુનમનો ચંદ્રમા હતો, તેને અજવાળે અમારામાંહેલા એક જાણે ઝાડમાં એક મોટો વાઘ અમારા વહાણુની પુઠે કાંઠે આવતો દીઠો, તેથી અમને એવું લાગ્યું કે લાગ કાવે તો વહાણુઉપર કુદકારો મારીને કોઈને ખેંચી જવાનો તેનો મનસુખો હશે.

તેને જોઈને અમે બહુ બીના, ને જેટલું થયું તેટલું બળ કરીને હણેસાં મારીને પરમેશ્વરપ્રતાપે એક મોટી નદીમાં આવી પહોંચ્યા, તેથી ઉગરી ગયા, નહીં તો તે અમારામાંના કોઈને તે તાણી ગયા વગર રહેત નહીં.

બીજે દહોડે સાંજે એક ડોકાણે લંગર કર્યું, ત્યાં મોટું જંગલ હતું, તેથી એમ ધાર્યું કે અહીંમાં કોઈ માણસના જાણ્યાની તાગાત નથી કે પગ મુકે. એમ વિચારીએ છીએ એટલામાં તે નદીને કાંઠે બે માણસ દોડતાં દોડતાં જતાં દીઠાં. તેઓ કોઈ વખતે ઝાડમાં જતાં હતાં, ને કોઈ વખતે માંહેથી કાંઠે આવતાં હતાં. તેમના હાથમાં અકેકી ડાંગ વગર બીજાં કાંઈ હથીઆર નહોતાં. પછી અમને ખબર પડી કે તે માણસો કાંઈ કામે જતા હતા, ને તેઓ દોડતા દોડતા જતા હતા, તેનું કારણ તેમના કહેવાથી જાણાયું કે જે માણસ દોડ દોડ કરે તેને પકડવાની વાઘને ટેવ નથી, તોપણ એવા તો ઘણા માણસો વાઘના પંજમાં ફસાઈ ગયા હશે. એમાં સંદેહ નહીં.

૧૨. બીજનો માલ ન લેવા વિશે.

ભાગ ૧.

છોકરાંપાસે પોતાનાં લુગડાં, રમકડાં અને ચોપડી હોય છે. કોઈ કોઈ વેળાએ કાંઈ ખરચવાને માટે પૈસા પણ હોય છે. મોટાં માણસપાસે રાચરચીલાં હોય છે. સૌના ગળા પ્રમાણે સૌપાસે હોય છે. મોટા વેપારી કે જમીદારપાસે ઘણી દોલત હોય છે, અને ગરીબ માણસપાસે થોડી હોય છે. જેણે જે વાજબી રીતે મેળવ્યું હોય, તે તેની મિલકત છે તેઉપર બીજા કોઈનો દાવો નથી. કોઈ છોકરો

ખીજનું રમકડું કે હરકાંઈ ખીજ જાણુસ તેને પુછ્યાવિના, અને તેની મરજીવિના લે, તો તેણે ચોરી કરી કહેવાય. કોઈ માણુસ ખીજના પૈસા, ઘરેણાં, લુગડાં, કે ખીજ હરકોઈ જાણુસ તેની રજાવિના લે, તો તેણે પણ ચોરી કરી એમ જાણવું, એટલે જે આપણુ નહીં, તે લેવું. એ મોટું પાપ છે. તેનું કારણ એ કે જેનો માલ ચોરાય છે, તેણે કરીને તે દુખી થાય છે. તેણે જે પોતાની મેહેનતથી વાજખી રીતે મેળવ્યું છે, તેજ કદાપિ ખાવાય, તો પછી તેણે જે મેહેનત કરી તે મિથ્યા ગઈ, અને જેણે મેહેનત નહીં કરી તેને મળે, માટે જે જાણુસ પોતાની નથી, તે કોઈએ કદી ન લેવી. પોતાની મેહેનતનું ફળ પોતેજ મેળવે, માટે સૌ મેહેનત કરે છે. જ્યારે તેમને એમ માલમ પડે કે પોતે જે પેદા કરે છે, તેમાં ઘણોએક ભાગ ગેરવાજખી રીતે જાય છે, ત્યારે કામે લાગવાની તેમની મરજી ભાગી પડે છે, ને તેઓ બેફિકરાં થાય છે. તેથી દેશમાં માલ પાકતો નથી, ને વળી જાણુસ બનતી નથી. જગતમાં સુખ પણ ઓછું થાય છે, કેમકે બધા ગરીબ થઈ જાય છે.

૧૩. ખીજનો માલ ન લેવા વિશે.

ભાગ ૨.

એકાદી પારકી વસ્તુ પોતાને હાથ આવવાસરખી જોઈને કોઈને એમ લાગે કે તે વસ્તુ લીધાથી મને કેટલો આનંદ થશે! તો તેણે એટલોજ વિચાર કરવો કે જે તે વસ્તુ પોતાની હોય, અને કોઈ તે ચોરી લે તો પોતાને કેવું લાગે? ત્યારે તેવી વાત બન્યાથી પેલાને પણ એવુંજ નહીં લાગે? ચોરવિશે તેના મનમાં માહું નહીં આવે?

વળી ખીજનો માલ લીધો અને તે માલમ પડી આવ્યું તો તેને સજા થવાની, તેથી તેની તથા આપદાદાની આખર જાય, ને લોકમાં ફજેતી થાય. જે માણુસને ચોરવાનું મન થાય છે, તેના ધ્યાનમાં એમ આવે છે કે હું પકડાઈશ નહીં, પણ તે વાતનું તેને કદી નકી થતું નથી. એમ ધારો કે ચોર કદી પકડાયો નહીં; કોઈ

માણસે તેને ચોરતાં જોયો નહીં, ને તેના જન્મસુત્રી એ વાત કોઈ માણસના જાણવામાં ન આવી, તોપણ તે એક જાણનાં જોવામાં આવી. પરમેશ્વરે તે જોયું, કેમકે તેનાથી કાંઈ પણ છાનું રહેતું નથી. અંધારે, અજવાળે, કે એકાંત જગ્યામાં, જ્યાં જીવો ત્યાં તે છે, અને સઘળું તે જીવે છે, માટે ચોર તથા ખીજ બધા અપરાધીઓને પરમેશ્વરઆગળ જવાબ આપ્યાવિના ચાલવાનું નથી, ને તેની શિક્ષા અમ્યાવિના છુટકો નથી. ચોરના સ્વપ્નમાં પણ આવી નહીં હોય, એવી રીતે ધણીક વાર તે પકડાઈ જાય છે. જે પોતાનું નથી તે લીધાથી કોઈ ઝાઝા દિવસ સુખી થતો નથી. એ બધાં કારણપરથી તમે જોશો કે છેલ્લે સર્વાંજે ભલાઈજ સૌથી સારી ચતુરાઈ છે. માટે નાનપણથી ધાસનું એક તરણું પણ ચોરવાની ટેવ ન રાખવી, એટલું જ નહીં, પણ “પડ્યું જડે તે પણ માલધણીને દેવું,” કેમકે એવી આપણા ઘરડાની તથા સઘળાં સારાં માણસની શિખામણ છે. અવિચારી છોકરાં કે માણસ એમ ધારે કે રસ્તામાં પડ્યું હોય તે લઈ રાખીએ, તેમાં કાંઈ ખોટું નથી, પણ એ તેમની મોટી ભુલ છે. પડ્યું જડે તે રાખવું, એ ચોરી કરવા સરખું જ છે, કેમકે જોણે પાડ્યું તેનો જ તે માલ છે. તે ઉપર તેના ધણીસિવાય ખીજ કોઈનો દાવો નથી. પાડ્યો માટે ખીજનો થઈ જતો નથી. ચોરવું એ જે કારણથી ખોટું છે, તેજ કારણથી પડ્યું જડે તે રાખવામાં પણ પાપ છે, માટે જેને જડે તેણે માલધણીને શોધી કાઢી તેને તે માલ અનામત પાછો આપવો ; છોકરાંને જડે તો મેહેતાજીને આપવો કે તે તેના માલધણીને શોધી કાઢી તેને આપે.

૧૪. બંદુકના દારૂનો પાક.—ભાગ ૧.

અન્યાસ પશ્ચીમ રાજવાળા

સૌથી વધારે વરસ ઉપર જ્યારે ઇંડિઅન લોકો ઉત્તર અમેરિકામાં મિસૌરી નદીની પાસે રહેતા હતા, અને જ્યારે તેમનો યુરોપના લોકો સાથે થોડો જ વ્યવહાર હતો, ત્યારે એક વેપારી તેમના દેશમાં

ગયો, અને તેઓને અન્યાયથી વાંકે કીધા તથા બંદુક અને દારૂ તેમને વેચાતાં આપીને તેને બદલે તેણે પશ્મી ચામડાં ખરીદ કર્યાં. થોડાએક દહાડા પછી એક ફ્રાન્સિસ દારૂ લેઈને તેજ કામસાર ત્યાં ગયો ; પણ તેમની પાસે અગાઉનો દારૂ ઘણો છે, એવું તેને માલમ પડ્યું, તેથી પોતાનો દારૂ ત્યાં અપ્યો નહીં. ત્યારે ગરીબ ઇંડિઅનો સાથે ઠગાઈ કરવાનું તેણે ધાર્યું, ને કહ્યું કે, દારૂ એક જાતનાં ખીચાં છે, માટે ખેતરમાં વાચાથી બાજરીની પેઠે ઉગશે. તેથી તેમની પાસે જોડલો દારૂ હતો, તેડલો વાવી દીધો, અને પેલા પાસેથી ખીજે ખરીદ કર્યો અને તેને બદલે તેમણે પશ્મી ચામડાં આપ્યાં.

દારૂનાં ઝાડ ઉગે, ને તેને જનાવર ખાઈ જાય નહીં, એટલાસાર ઇંડિઅન લોકોએ ખેતરમાં રખવાળ મુક્યા, અને દારૂ ઉગ્યો કે નહીં, તે જોવાને વારે વારે ત્યાં જવા લાગ્યા. મોસમ પુરી થઈ, પણ કાંઈજ પાક્યું નહીં, તેથી નકી તેમનાં મનમાં આવ્યું કે તે આપણને ઠગી ગયો. પછી ઇંડિઅનો પણ ખીજ લોકોની પેઠે એકથી ખીજવાર ઠગાયા નહીં. તે ઠગાઈ કરનાર ઘણી ફરીથી પોતેતો ત્યાં ગયો નહીં, પણ થોડાએક દિવસ પછી સારો સારો માલ આપીને પોતાના એક ભાગીઆને મિસૌરી તરફ મોકલ્યો. કશા ઉપરથી ઇંડિઅનોને માલમ પડ્યું કે આપણને ઠગી ગયો તેને, અને આને કાંઈ સંબંધ છે ખરો, તોપણ તેના મિત્રની દગલખાણવિશે કાંઈ કહ્યું નહીં, અને ગામવચે એક પંચની વખાર હતી, ત્યાં તેની ગાંસડીએ ઉતારવાને જગા આપી. પછી ત્યાં તેણે સઘળા સામાનનો બદલો બદલો કરવાને મોટા ડોળથી ગોઠવણ કરી.

૧૫. બંદુકના દારૂનો પાક. — ભાગ ૨.

પછી જેઓ દારૂ વાવવાના કામમાં ઠગાયા હતા, તેઓ એકઠા થઈને વખારમાં શોર બકોર કરતા પેઠા, ને જે જેને હાથ આવ્યું, તે લેઈને આદ્યા ગયા, અને એક પળ વારમાં તેનો સઘળો સામાન લુટી લીધો. તેથી તે ફ્રાન્સિસ ઘણોજ કલકલવા લાગ્યો, અને ત્યાંના સરદારપાસે ફરીઆદ કરવા ગયો. તે સરદારે મોટા ગંભીર-

પણથી ઉત્તર આપ્યો કે, તારા ઇનિસાફને માટે પેલા વાવેલા દારૂનો પાક આવે ત્યાંસુધી અમારે થોબવું જોઈએ. એનો પાક આવશે એટલે તારો તરત ઇનિસાફ થશે. એક ફ્રાન્સિસે મારી રૈયતને દારૂ વાવવાનું કહ્યું છે; તે દારૂ પાકશે એટલે તરત તે એક મોટો શિકાર કરવા જનારા છે, અને તારા સામાનને બદલે, તથા તારા દેશના કપડાંને બદલે તેઓને જે ચામડાં મળશે તે તને આપશે. તે ઉપરથી તે ફ્રાન્સિસ નિશ્ચયથી બોલવા લાગ્યો કે દારૂ ફ્રાન્સિસની ધરતીમાં પાકે છે, એ વાત તો ખરી, પણ તેનો પાક અહીં થનાર નથી. એવું કહ્યું, પણ સધળી તેની વાત નિષ્ફળ ગઈ, અને તે આવ્યો હતો તે કરતાં ઘણો હલકો થઈને પાછો ગયો; અને વાજળી રીતે જેવી તેને કરવી ઘટારત હતી, તેવી શિક્ષા જંગલીઓથી થઈ, તેથી તેને ભારે શરમ લાગી.

ત્યારપછી ઇંડિઅનોએ ફરીથી તે દેશના લોકોસાથે વેપાર કર્યો નહીં, અને તેઓનો સધળો વહેવાર ફ્રાન્સસાથે બંધ પડ્યો. લુઆઈનો વહેવાર રાખ્યાથી ઘણી એક વાર એવા પરિણામ થાય છે. ઇંગ્લાંડના કોઈએક પરગણામાં એક જાતની તોઈ અથવા કિનારી બનાવતા હતા; તે કામ થોડાએક વરસ ઉપર બંધ પડ્યું, કેમકે તે જાણુસ દેખીતી તો સારી, પણ ખરેખરં જોતાં વગર કીમતની. તેમાં ખોટો કસમ એવી રીતે ભેળતા કે તે જાણુઈ આવતો નહીં, ઘણીએક વાર લોકો ડગાયાથી તે તોઈ છેલીવારે લેવી મુકી દીધી.

૧૬. બંદુકના દારૂનો પાક.—ભાગ. ૩.

હાઉસ ઓફ કામન્સની સભામાં થોડાએક વરસ ઉપર એવું ભાષણ થયું હતું કે આપ્યા ખિટન દેરામાં જેટલો રાણુનો ખપ હતો, તેટલું બધું આમેલોંડમાં પેદા થઈ રાકતું; તેવું છતાં પણ બહારનું રાણુ ઘણું આવતું હતું, અને તેની કીમત પણ આમેલોંડના રાણુ કરતાં વધારે આપ્યામાં આવતી હતી. તેનું કારણ એ હતું કે તોલમાં વધે એટલામાટે આમેલોંડના રાણુને પાણીથી ભીંજવતા હતા,

અથવા તેની અંદર કાદવ ભરતા હતા. તેને ભીનું રાખ્યાથી એવું બનતું કે જ્યારે તે સુકાઈ જતું, ત્યારે તેને નુકસાન પહોંચતું. જ્યારે એકાદા ધંધા પછવાડે લાગેલાં થોડાં એક માણસો એ પ્રમાણે અપ્રમાણિકપણે ચાલે છે, ત્યારે ખરીદદારોને ખરીદ કર્યા પહેલાં સારી-પેટે તપાસ કરવાની જરૂર પડે છે. તપાસ કરવામાં મેહેનત પડે છે, તથા વખત જાય છે, તે પણ વેપારમાં પૈસા જાય તેની ખરોખર જ છે. માટે જે માલવિશે વેપારીની ખાતરજમા થાય કે આ સારો અને ચોખ્ખો માલ નિકળશે, તેને માટે જેટલી કીમત તે આપશે, તેટલી કીમત જે માલવિશે દગો તથા વેહેમ આવશે તેની તે આપનાર નહીં. જો તેને સારા વેપારીસાથે વેપાર કરવો હશે, તો પ્રમાણિક હશે તેની સાથે તે વધારે ખુશીથી કામ પાડશે. તોઈના ધંધાની પેટે કેટલાએક રોજગારમાં ઠગાઈનો સોદો એટલો હોય છે કે તેથી તે રોજગાર બિલકુલ છોડી દીધામાં આવે છે. એ ઉપરથી આપણને મેહેન માલમ પડે છે કે સઘળા વેપારમાં વાજખીપણે ચાલવું, એ કેવી મોટી વાત છે !

૧૭ ચોખ્ખા.—ભાગ ૧.

વિશેષ,

વ્યર્થ,

પેરીઆ,

દક્ષિણ દેશના લોક ચોખ્ખા ધણા ખાય છે ; પણ જેમ જેમ ઉત્તરે જઈએ તેમ તેમ ઘઉં ખાવાનો ચાલ વિશેષ હોય છે ; દક્ષિણમાં તો ચોખ્ખા વગર ખીજું ખાવાનું થોડું જ હોય છે.

ચોખ્ખા ડાંગરમાંથી નિકળે છે. ડાંગરની નિપજ આ દેશમાં બહુ જ છે ; કેટલેક ડેકાણે તો વગર ખેડે પાકે છે. એ ચાન દેશમાં તથા અમેરિકા ખંડમાં પણ બહુ પાકે છે. ઇંગ્લાંડમાં કોઈએ એ પકવવા માટે મેહેનત કરી હતી પણ તે વ્યર્થ ગઈ, કેમકે ડાંગરને પાણી તથા તાપ ધણો જોઈએ છીએ, અને તે દેશમાં તાપ બહુ નથી.

ડાંગરને ઉગાવવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે. ડાંગરને પાણી ધણું જોઈએ છીએ તે માટે ખેતરને ચોમેર છાતી પુર ઉંચી પાળ કરેલી હોય છે. એવા ખેતરને ક્યારડા કહે છે. તેમાં છાણનું ખાતર વૈશાખ

મહીનામાં એટલે વરસાદ આવ્યા પેહેલાં નાંખે છે. તેને કેટલીક જગ્યાએ પાથરીને બાળે છે ને કેટલેક ઠેકાણે એમને એમ પાથરે છે. પછી તેમાં એડીને ભોંય તળે ઉપર કરે છે, ને પછી ચાસ પાડીને ડાંગર વાવે છે. તે વરસાદ આવે એટલે ઉગી નિકળે તેને ધર કે તર કે છે છે. ધરનાં પાતરાં ધાસ જેવાં અણીદાર ને થડ પેરીઆ પેરીઆવાળું હોય છે. એ ધર વેંત વેંત મોટાં થાય, ને વરસાદ ઘણો આવે, તથા ક્યાર-ડામાં ધુટણ ધુટણ સામું પાણી ભરાય, ત્યારે તેને ઉએડીને તેના પાંચ પાંચ દશ દશના કોળા કરીને હારાદોર વેંત વેંતને છેટે રોપી જાય છે. જો પાણી પુરું ન હોય તો રોપણીનું કામ ન ચાલે, ને ધર તાપના જોરથી બળી જાય, માટે ડાંગરને વરસાદ ઘણો જોઈએ. વરસાદ ન હોય તો કુવાને, તળાવને, કે નદીને પાણીએ કોશ જોડી પાણી લેઈને રોપણી કરે છે, પણ તે આધેનાં ક્યારડાને પાણી પહોંચતું કરવાને બહુ ખર્ચ લાગે છે. જ્યાંસુધી ડાંગરના રોપાપર ઉખી આવે ત્યાંસુધી ભોંય પાણી પોચી જોઈએ. જો વધારે પાણી હોય તો કાઢી નાંખે છે. ઉખી આવતાં જ મહીના લાગે છે. તે ઉખીમાંની ડાંગરને પાકવાને તાપ પડ્યો જોઈએ, અને તાપ પણ તે વખતે ઘણું કરીને પડે છે. તે પાકે એટલે આસો મહીનો ઉતરતે ડાંગર વાઢી લે ને તેના પુળા બાંધે છે. તે પુળા જ્યાં બળી કરી હોય ત્યાં લેઈ જઈને તેપર બળદ ફેરવે છે કે એમ ને એમ એક મોટાં લાકડાંપર ઝુટે છે તેથી ડાંગર છુટી પડે છે.

૧૮ ચોખા.—ભાગ ૨.

કુંદવું

જે ધાસ જેવા તેના રોપા રહે તેને પરાળ કહે છે. તે ઢોરને ખાવાને ધાસની પેઠે ગંજ કે કુંદવાં કરીને સીંચી મુકે છે. સાં વરસ હોય ત્યારે એક વીંધે જેટલી ડાંગર પાકે તેટલું બીજું ધાન્ય પાકતું નથી. ડાંગર એક વીંધે ત્રીશ પાંત્રીશ મણ પાકે છે.

કેટલેક ઠેકાણે વરસાદ થોડો આવે છે ત્યાં નદીના પાણીએ ડાંગર પકવે છે. સિંધ, બંગાલા, બાહાર, તથા ચીનમાં એ પ્રમાણે

ડાંગર પાકે છે. તે જગાએ નેહરો બાંધી લીધેલી છે તેમાંથી ખેતરે ખેતરે પાણી જાય છે, ને તે ખેડુત લોક લે છે તેના સરકારમાં પૈસા ભરે છે. કેટલેક ડેકાણે નદીમાં પુર આવી જાય અને આસપાસની ભોંય તર થઈ પાણી ભરાઈ રહે તેથી ડાંગર ઉગવે છે. દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં સરોવર જેવાં મોટાં મોટાં તળાવ ક્યાં છે તેમાં વરસાદનું પાણી ભરાય, તેનું પાણી લેઈને તેથી ડાંગર પકવે છે.

ડાંગર ઘણી જાતની થાય છે. સૌથી ઉતરતી કડા, તેથી ચઢતી સુતરશાળ, કે શાળીઉં. પછી અન્નાએચી, સુખવેલ એટલે કમોદ, પંખાલી કે ત્રણ પાંખડી, એવી રીતે ઘણી ઘણી જાતની ડાંગર છે. જે ડાંગરને નળીઆંવતે ઘસતાં માંહેથી ચોખ્ખો લાંબો, પાતળો, અણીદાર, ને ચિકણો નિકળે તે ડાંગર સરસ જાણવી.

ડાંગર ઉપરનું છોતરં ઘણું કઠણ હોય તેથી ખાંડણીઆમાં નાંખીને તેને સાંખેલાં કે મુશળાંવતે ખાંડે, ત્યારે માંહેથી ચોખ્ખા નિકળે. મણુ ડાંગરમાંથી ૨૨ કે ૨૩ શેર ચોખ્ખા નિકળે છે, ને ૫ કે ૬ શેર કણકી નિકળે છે, ને બાકીની કુસકી, કુસકા, ને ફોતરાં નિકળે છે. ફોતરાંએ ઢોરનાં ખાધામાં આવે છે. એ કેળાં પકવવામાં તથા એવાં જાડી છાળના ફળ પકવવામાં કામ આવે છે, કેમકે એમાં બહુ ગરમી રહે છે.

ચીન દેશમાંની નદીઓને વરસાદથી પુર આવે છે, તેથી કાંઠા ઉપર જ્યાં વરસાદ ન હોય એવે ડેકાણે પણ પાણી પાણી થઈ રહે છે, તેથી ત્યાં કાદવ થાય છે તે ડાંગરને બહુ ઉપયોગી પડે છે. ચીના લોક જમીન ખેડે છે ને ખેતરમાં એક કાદવની પાળ બાંધે છે. પછી ડાંગરને પલાળીને સણુગા ફુટે ત્યારે પેલા કચારડામાં વાવે છે. પછી તે કચારડામાં બે ત્રણ આંગળ ચઢે એટલું પાણી નદીમાંથી આણે છે, એટલે ધરૂ ઉગી નિકળે છે. તેની રોપણી આખા કચારડામાં કરીને પછી તેને પાણી પાય છે. તેમાં ઘુટણુ ઘુટણુ સમાણું પાણી હોય, તોપણ માંહે જાડીઆં કે બીજા રોપા ઉગ્યા હોય તે નીદી નાંખે છે.

૧૯ ઘોડો.—ભાગ ૧.

તંબુ વસંતરતુ સંતોષ અભિમાન

પાળેલા કે જંગલી ઘોડા ઘણું કરીને સઘળા દેશમાં હોય, પણ સારામાં સારા ઘોડા અરબસ્તાનમાં નિપજે છે. અરબસ્તાન હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે છે. એ બે દેશની વચે આરબી સમુદ્ર આવ્યો છે. આરબી ઘોડા ઘણા જોરાવર તથા પાણીવાળા હોય છે. તેમજ ઘણા ગરીબ હોય છે. અરબસ્તાનના લોકોને આરબ કહે છે, ને આરબ તંબુમાં વસે છે. એ ઘોડા છુટા રાખે છે. તે ખુશીમાં આવે ત્યારે તંબુમાં જાય, ને ખુશીમાં આવે ત્યારે માંહેથી બહાર જાય. આરબનાં છોકરાંને ઘોડા બહુ વહાલા હોય છે અને તે વહેરાસાથે રમે છે. તેના પગ આગળ કોઈ છોકરું પડે આખડે તોપણ તે લાત મારતા નથી. આરબી ઘોડા બહુ થાક ખમે છે. તે થાક આધાવગર દહાડે રાત ચાલ ચાલ કરે. તેને થોડો ચારો ને પાણી મળે તોપણ તેમાં સંતોષ માને. વસંત રતુમાં જ્યારે ચારો લીલો હોય છે, ત્યારેજ તેને પેટ ભરીને ખાવાનું મળે છે. ઉનાળામાં થોડું સુકું ઘાસ ને પાલો મળે, તેટલું ખાઈને બેસી રહેવું પડે. બીજી રતુએ રોજ તેને થોડા ચોખ્ખા કે જવ ખાવાને મળે, ને કોઈ કોઈવાર ખાચકો ખજૂર મળે.

આરબ લોકોને પોતાના દેશના ઘોડાનું ઘણું અભિમાન હોય છે, અને તેની દોલત ઘોડાજ. એક સાહેબને સારો ઘોડો વેચાતો જોઈતો હતો. તે કોઈ ગરીબ આરબપાસે દીઠો ત્યારે તેની કને તે વેચાતો લેવામાટે ઘણા પૈસા આપવા માંડ્યા, પણ તે આરબે ઘણા દહાડાસુધી આખ્યો નહીં. છેલ્લે તે ઘણો ગરીબ થઈ ગયો, એટલો કે તેને પોતાને ખાવાના સાંસા પડે તો ઘોડાને ક્યાંથી ખવરાવે. ત્યારે ઘોડો વેચવા નિકળ્યો ને પેલા સાહેબને ઘેર લઈ ગયો. તે સાહેબ પણ તેને પાછો આવેલો દેખીને મનમાં બહુ રાજ થયો, ને ઘોડાની કીમતની મોહરો એક પછી એક એ રીતે ઘણી એક મોહરો ગણીને આરબને આપવા માંડી. આરબે લેવાને હાથ કાઢીને ઘોડાતરફ નજર કરી. પછી પેલા પૈસાતરફ નજર કરી.

એ રીતે મનમાં ખટો થઈને એક વાર ઘોડાતરફ ને ખીજી વાર પૈસાતરફ જુએ. છેલે તે ઘોડાતરફ જોઈને જોલ્યો, ઓ ખાપુ, હું તને કોને વેચું છું. ઓઃ જે માણસ તને ખાંધે, તને મારે, અને તને દુઃખ દે તેવા માણસને વેચું છું. ના ના, લાખ મોહરો મળે તોપણ હું તને વેચનાર નથી. ચાલ મારા વહાલા, મારા મણી, મારાં છોકરાં તારી વાટ જોતા હશે, તને દેખશે ત્યારે તેમના જીવમાં જીવ આવશે. એમ કહીને તે ઘોડે ચઢ્યો, ને આંખ મીંચીને ઉઘોડે એટલાંમાં ક્યાંનો ક્યાં નિકળી ગયો.

૨૦ ઘોડો.—ભાગ ૨.

એશિઆ ને દક્ષિણ અમેરિકામાં ઘોડાના ટોળે ટોળાં જંગલમાં ને મેદાનમાં ફરે છે. તે પાંચસો છસોના ટોળેટાળાં હોય છે, અને જ્યારે તેમને ઉંઘ આવે છે, ત્યારે જે ચાર ચોકી ફરે ને ખીજી ઉંઘે; એવામાં કાંઈ ભો આવે તો ચોકીવાળા સસણેને નસકોરાં જોલાવે એટલે ખીજી જગી ઉઠે, ને પાધરાજ નાસવા માંડે.

અંધારી રાતે આપણા કરતાં ઘોડાને સારું સુઝે છે. ઘોડાને સાંભળવાની ઘણી શક્તિ હોય છે. જ્યારે કાંઈ અવાજ આવે ત્યારે ઘોડા એક કાન ઉભો કરીને ખીજો જેસાડી દે તેથી, તે ધણું સાંભળે. આપણે કાંઈ ખાવું હોય, તો હાથે લેઈને મોંમાં મુકીએ તેમ ઘોડાના હોઠ હાથની ગરજ સારે છે, કેમકે ઘાસ દાણા ખાવા હોય, તો હોઠમાં માય તેટલા એકઠા કરીને પછી મોંમા ધાલે છે, ને ખાય છે. ઘોડાને બહુ સરત રહે છે. જે રસ્તો તેણે એકવાર દીઠો હોય, તે પછી કદી ભુલી ન જાય; તેને ભો વરતવાની પણ અજબ જેવી શક્તિ છે.

એક દહોડે કોઈ સાહેબ ઘોડાઉપર બેસીને જતો હતો. રસ્તામાં એક નાળું આવ્યું તેપર પુલ ખાંધેલો હતો. તે પુલઉપર જવાને ઘોડાને ઘણીએ આજુક મારી તોપણ ઘોડો એક ડગલું આગળ ચાલ્યો નહીં. તે ઘોડો હમેશાં જેમ ઘણી ચલાવે તેમ ચાલે, પણ તે દહોડે મારી મારીને થાક્યો પણ ચાલ્યો નહીં. વળી જોયું તો પુલ તો

સાજે, ને ચાલતો નથી તેનું શું કારણ હશે તે તેને કાંઈ જણાય નહીં. માટે વળી ચમકીઓ મારીને આગળ જવાનો મનસુખો કર્યો તોપણ ધોડો હઠ્યો નહીં. એમ ઘણી વાર ચમકી મારતો હતો, એટલે ઘડઘડ થઈને પુલ પડી ગયો. એ જોઈને તે મનમાં ઘણો ખુશી થયો, ને બોલ્યો કે, ધોડાએ મારું ન માન્યું તો મારો જીવ ઉગર્યો.

ધોડાને વાઘની ગંધ આવે, તો ઉભો રહે, ને આગળ ચાલે નહીં. ધોડાને બહુ સમજ હોય છે. કેટલાક ધોડાને શિખવે છે ; જ કહે તો જાય, ને આવ કહે તો આવે. ધોડો મુઝા પછી ઘણો ઉપયોગી છે. તેનું ચામડું જોડા વગેરે કરવામાં ખપ આવે છે. તેની કેશવાળી ને પુછડીના વાળ તકીઆ ભરવાને કામ લાગે છે ; ને તેના દોરડાં પણ વણાય છે. માખ ઉરાડવાની ચમરી પણ તેનીજ થાય છે.

૨૧ ઉદ્યમવિશે.—ભાગ ૧ લો.

વિપ્ર	શિરોમણી	સંચ	પડપંચ	આહાર
નેત્ર	અણછતી	અગોચર	સુનું	સંપુટ

ઓપાઈ.

મથુરાપુર નગરીનું નામ, સૂરસેન રાજનું ગામ,
તેમાં વિપ્ર વસે જે ભ્રાત, સતવાદી સારા વિખ્યાત. ૧

વડા વિવેકી વિદ્યાવંત, સાથ શિરોમણિ રૂડાસંત,
નારાયણ ખીજો નરહરી, પતિવ્રતા જેને સુંદરી. ૨

નારાયણ કહે મોટું કર્મ, નરહર લે ઉદ્યમનો મર્મ,
વાદ કરે જે બાંધવ ઘણો, * સંદે ભાગે નહીં તે તણો. ૩

વાદ કરતાં જેઉએ ગયા, રાજદ્વારમાં આવી રહ્યા,

રૂડો પ્રતાપ રાજા તાહરો, ન્યાય ચુકવ મહીપતિ માહરો. ૪
 રાજાએ દીધાં બહુમાન, જાણી વિપ્ર તણા સંતાન,
 અમ સરખું કાંઈ કારજ કહો, સુખીઆ થઈ સમામાં રહો. ૫
 વિપ્ર કહે સુણ રાજા મર્મ, મોટો ઉદ્યમ છે કે કર્મ ?
 એનો ન્યાય ચુકવતું આજ, નહીં તો દેહ કરીશું તાજ. ૬
 અસત્યવાદી થારો આપ, જેસે બ્રહ્મહત્યાનું પાપ,
 રાય સુણીને છાનો રહ્યો, પ્રતિઉત્તર તેનો રો થયો. ૭
 પંડિત પ્રીછ્યા રાયે ઘણા, સંદે નવ ભાવ્યા તે તણા,
 ના કેહેતાં બ્રાહ્મણ દે શ્રાપ, જુહું કેહેતાં જેસે પાપ. ૮
 રાત દિવસ વિચારજ કરે, કોથી અર્થ એકે નવસેરે,
 વડો વજ્ર વનમાલી નામ, હાકી ઉઠ્યો તેણે ઠામ. ૯
 પંડિતનો કરવાને સંચ, રાજા સાથ રચ્યો પડપંચ,
 સુનું મંદિર એક વિશાળ, એના ઉપર આઠજ માળ. ૧૦
 અગોચરે મુકી સુખડી, જે આધે ભાગે ભુખડી,
 કોરી ગાગર જળની હતી, અગોચરે મેલી અણુછતી. ૧૧
 પછે વિપ્રના તેડ્યા તંન, બંધાવ્યાં જેઉનાં લોચન,
 નિર્ભયથી બાંધ્યા ચોપાસ. નહીં નેત્રે દીઠાની આશ. ૧૨
 મોહર કરી બાંધ્યા જેબંધ, ઉદ્યમ કર્મ પરખવા સંધ,
 સુને મંદિર મેલ્યા જેય, જે ઉદ્યમી ને કર્મી છેય. ૧૩
 સંપુટ તેનાં કીધાં બાર, જોઈએ કોણ જમે આહાર,
 જોઈએ કોને રહે છે ધીર, જોઈએ કોણ પીએ છે નીર. ૧૪

૨૨ ઉદ્યમવિશે.—ભાગ ૨ જે.

શુધા	તૃપા	ત્રુઠવું	ઉદર	ખણખોલ
સૂર	જાયું	તૃપ	ભડાં	પ્રભાત

ચોપાઈ.

એક રાત દિવસ ત્યાં રહ્યા, શુધા ત્રણથી દુખીઆ થયા,

કર્મી તે તો પોઠી રહ્યો, ઉદ્યમી ઉદ્યમ કરવા ગયો. ૧૫
 કર્મી કહે કો ઉદ્યમ કરે, આમે જે જાણું તે મરે,
 ઉદ્યમી કહે તું ઘેલો આજ, ઉદ્યમથી સરશે સૌ કાજ. ૧૬
 માંડી ત્યાં ખણખોલજ ધણી, એસે કેમ ઉદ્યમનો ધણી,
 ભીંત ભડાં મેડી ને મેહેલ, ઉદ્યમ આગળ સઘળું મેહેલ. ૧૭
 લીંધો પાર તે મંદિર તણો, જેને પ્યારો ઉદ્યમ ધણો,
 તેને તો ત્રુઠ્યા ભગવાન, મળ્યાં ભલાં મેવા પકવાન. ૧૮
 ભરી ગાગર જળ શિતળ જેહ, આવી હાથ ઉદ્યમને તેહ,
 પોતે ભક્ષ કર્યું તે ધણું, તૃપ્ત થયું ઉદર તે તણું; ૧૯
 ઉચ્ચો સૂરને વીતી રાત, કાઢ્યા બહાર થયે પ્રભાત,
 છોડ્યાં નેત્રને પુછી વાણ, સાચું બોલો ચતુર સુજાણ. ૨૦

દોહરા.

નરહર કહે સુણ નરપતિ, સાચું કહું તમ સાથ,
 દુખ ન આવે હુંકરું, ઉદ્યમ મારે હાથ. ૨૧
 ઉદ્યમ કર્યો મેં અતિધણો, ત્રુઠ્યા મુજ ભગવાન.
 ભુખતણું દુખ ટાળીઉં ભક્ષ કર્યાં પકવાન. ૨૨
 પેટ ભર્યું મેં પ્રેમથી, હરખે આવું હાથ,
 ઉદ્યમ અધિકો એ થકી, કરમ તણો શો સાથ? ૨૩
 મોટે રે તું માનવી, મન વિચારી જોય,
 ઉદ્યમથી જે નિપજે, કરે ન ખીજે કોય. ૨૪

૨૩ ઉદ્યમવિશે.—ભાગ ૩ જે.

અજિષ્ઠ	ધેનુ	પંગ્યામૃત	સમસ્ત	સુવર્ણ
તરકલ્ય	ધૃત	પાતાળ	કૂપ	આભૂષણ

ઓપાઈ.

કર્મ અજિષ્ઠ કે જે વાણ, એતો પૂરો હોય અજાણ,

- કર્મ વખાણ કરે જોહનું, મુર્ખનામ કહેવું તેહનું. ૨૫
- રંક રાય ઉદ્યમ વરા હોય, કર્મ ઉપર જેસે નહીં કોય,
ઉદ્યમ રાયને કર્મજ રંક, તેનો કહું તમ આગળ અંક. ૨૬
- ઉદ્યમ વણુ નર જેસી રહે, તેને લોકો ગાંડો કહે,
બાંધી ઘેનુ ધરમાં ઘણી, વિગત કહું છું ઉદ્યમ તણી. ૨૭
- કરમ બચાઈ શું લે બુધ, દુષ્મે ઉદ્યમી તેનું દુધ,
તેનાં તો પંચામૃત થાય, ઉદ્યમ વિના કર્મ શું ખાય? ૨૮
- ઘરો સૃષ્ટી કરી જાહેરે, નહીં મેડી મંદિર તાહેરે,
માટી ચુનો કાજલ ઘણાં, ક્યાં ઉદ્યમે ધર તે તણાં. ૨૯
- વાવે કપાસ પકવે વસ્ત, વીણે વિવિધ પ્રકાર સમસ્ત,
જો ઉદ્યમ એવો નવ કરે, કર્મવંત તો નાગો ફેરે. ૩૦
- પૃથ્વી જેડે પકવે ધાન, ઉદ્યમ તો તરકલ્ય સમાન,
ઠામ ઠામ ઉદ્યમનું જોર વેહેમ કર્મ અંધાઈ ધોર. ૩૧
- પકવે તેલ ઘાણી પીલાય, દીપક જો કરે તો થાય,
મેળવી દુધ ને જોણી વાર, વલોવતાં ધૂત નિકળે સાર. ૩૨
- ભર્યાં અંન ઝાઝાં ધરમાય, રાંધ્યાવિના તે ક્યમ રંધાય?
કદાચ પિરસે જોમન ગમે, ઉદ્યમ ક્યાં વિના ક્યમ જમે? ૩૩
- પાતાળે પણ રહે છે નીર, જાણે છે તે સરવે ધીર,
ખાણે કૂપ ઉદ્યમ જો *લિએ, ત્યારે સૌકો પાણી પીએ. ૩૪
- સુવર્ણ લાવે ગર્યે કરી, ધરમાં નવ મેલાએ ભરી.
કરે આભૂષણ રૂડે રંગ, ત્યારે તે સોહાવે અંગ. ૩૫
- વસ્ત્ર લાવી મેલે કોપાસ, કોય હોય જો ધરમાં દાસ.
ઓઢે ઉચો નીચો થાય, ત્યાર વિના તે ક્યમ પેહેરાય ૩૬
- સમ ધાતુ છે ખીજી ઘણી, વસ્તુ નિપજે છે તે તણી,
કરે ઉદ્યમી તેનાં કામ, ઘડતાં ઘાટ પડે છે નામ. ૩૭

(કવિ સામલદાસ)

૨૪ પાલિસિનામે કુંભાર.—ભાગ ૧.

જરીફ

સંગ્રહસ્થાન

વિચારવંત

ખરનાડ પાલિસિ લગભગ ત્રણસે વરસપર ફ્રાન્સમાં થઈ ગયો છે. એ કાચ રંગવાનો ધંધો કરતો હતો, ને તેમાંથી જેમ તેમ કરી પોતાનો તથા પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ કરતો હતો. એને થોડું જરીફનું કામ પણ આવડતું હતું સૃષ્ટીની હર કોઈ વાત બહુ તપાસીને જોવાની એને ટેવ હતી. ઝાડ, જનાવર, વગેરે જેવાં જોતો તેવાં ચિતરતો. એનાં કેટલાંક વાસણ હજી સુધી રહેલાં છે. તે પોચી મટોડીનાં છે, ને તેપર કહણ ને ચળકતો ઢોલ તથા સુંદર ચિત્ર છે. કોઈ કોઈ સંગ્રહસ્થાનમાં નવાઈ જેવાં જાણી તે રાખી મેલ્યાં છે. પાલિસિ ઘણો વિચારવંતને ભક્તિમાન હતો.

આ દેશના કુંભારોને માટીના વાસણને લાખ વતી લખોટતાં આવડે છે; પણ ચીન વિલાયતની પેઠે ચક્રમક વગેરે ખીજી જણસોથી લખોટતાં આવડતું નથી. તેમજ પાલિસિના વખતમાં યુરોપખંડમાં પણ એ હુનર થોડો જણાએલો હતો. ચીનથી સુંદર પ્યાલા, રકાખી, ચલાણાં વગેરે વાસણો આવતાં, તે ઘણાંજ મોઢાં વેચાતાં. માત્ર ઈટાલીમાંજ એ કળા જરાએક જણાએલી હતી. એક વાર અચાનક ઈટાલીમાં બનેલું એક ચલાણું પાલિસિના જોવામાં આવ્યું. એ ચલાણું એને બહુજ સુંદર ને ઉપયોગી લાગ્યું, માટે એ હુનર શોધી કાઢીને પોતાના દેશમાં ચલાવવાનો એણે નિશ્ચે કર્યો. એને ચિત્રકળા કાંઈક આવડતી હતી, તેપણ એને લાગ્યું કે એમાં કામ આવશે.

આ ટેકાણે કહેવું જોઈએ કે જે હુનર એણે શોધી કાઢ્યો તે હાલ અકલમંદ માણસોએ ઘણો સુધાર્યો છે; એવો કે પાલિસિના બનાવેલા વાસણને અને હાલ બને છે તે વાસણને ખુબસુરતી વગેરેમાં સરખાવી જોઈએ, તો એના વાસણ તો જાણે કાંઈજ નથી. પાલિસિની વાત આ ટેકાણે લખવાનું કારણ એ દેખાડવાનું છે કે, ઉદ્યોગ, ધીરજ, હિંમત, ને દૃઢ નિશ્ચેથી કેટલું બધું થાય છે. એ

બધા ગુણમાં એના જેવા ખીજ થોડાજ થઈ ગયા છે ; એક એકનો આશરો લેઈ ઘણા બુદ્ધિવાન માણસોએ મળીને એનાં જેવાં કામ કર્યાં હશે, પણ એણે એકલાએ એટલું બધું કર્યું તેમાં એની મોટી કોર્તિ છે.

ચીનાઈ વાસણો કેમ બને છે તે એ મુલગું જાણતો નહોતો. જે ચલાણું એને હાથ આવ્યું હતું તે ક્યાં બન્યું હશે, તે પણ એ જાણતો નહોતો. એનું કુટુંબ એની કમાઈ ઉપર આધાર રાખતું હતું તેથી તે મુકીને એ વાતની તજવીજ કરવાસાર ફ્રાન્સમાં કે ખીજે કોઈ ડેકાણે એનાથી ફરવા જવાય એવું નહોતું. એને બધું શિખવાનું હતું પણ શિખવનાર કોઈ નહોતું. જેમ કોઈ અંધારા ઓરડામાં ફાં ફાં મારે છે, તેમ એ ઢોળ દેવાની જાણસોને વાસ્તે ફાં ફાં મારતો હતો. પણ એ દૃઢ મનનો હતો તેથી ઉમંગે કામ કરવા મંડ્યો.

૨૫ પાલિસિનામે કુંભાર.—ભાગ ૨.

મિશ્ર

સ્વપ્રવત

કાચ રંગવાના કામમાં જે વસાણાં આવતાં તેનો કાંઈ મિશ્ર કરેથી ચીનાઈ વાસણપર છે તેવો ઢોળ બનશે એવી એને આશા હતી. એ મિશ્રણ એવું જોઈએ કે ભઠીમાં પીગળી શકે, ને તેનો રસ ખીલકુલ ધોળો જોઈએ કે જે રંગ તેને લગાડે તે લાગી શકે. જુદાં જુદાં વસાણાંને જુદાં જુદાં પ્રમાણમાં મેળવી એક પછી એક એવાં તેણે સેંકડો મિશ્રણ કર્યાં, ને માટીનાં વાસણપર ચોપડી ભઠીમાં મુકી જોયાં ઘણાક મહીના સુધી તેના પ્રયોગ નિષ્ફળ ગયા. વસાણાં ઘણાં મોઢાં મળતાં ને બળતણ લાવવામાં પણ ઘણો ખર્ચ પડતો. ભઠીઓ કરવામાં પણ ઘણી મહેનત પડતી. ઘરમાં ખાવા પીવાની વેલા પડતી હતી, તેથી સૌને એમ લાગ્યું કે સ્વપ્રવત અને જેમાંથી એક ટકોએ મળે નહીં એવાં કામમાં એ પોતાની મહેનત અને કાળ ગુમાવે છે. પણ એ ગભરાય કે હિંમત હારે એવો નહોતો. નવાં

નવાં વસાણાં વાટવા ને ઘુંટવામાં, તથા તેને જુદાં જુદાં પ્રમાણમાં મેળવવામાં વરસનાં વરસ વહી ગયાં. નવી નવી ભઠીઓ બનાવીને લાકડાં ને કોયલા બાળવામાં પણ કસર રાખી નહીં, પણ બધું વ્યર્થ ગયું.

પૈસાની છેક તંગી પડી ત્યારે એક ખીજી હક્કિત કરવા માંડી. પોતાની ભઠીઓ બંધ પાડીને પાસે કુંભારની ભઠી હતી ત્યાં પોતાનાં વાસણ મોકલે. પેહેલ વેહેલાંજ ત્રણસે ચારસે વાસણ મોકલ્યાં તેમાંનાં ઘણાં ખરાં પર જુદું જુદું મિશ્રણ ચોપડ્યું હતું. તે ભઠીમાંથી કાઢ્યાં ત્યારે તેપર કાંઈજ અસર જણાઈ નહીં, ને કરાએ કામમાં આવ્યાં નહીં. પાલિસિને ખબર નહોતી કે કુંભારની ભઠીમાં એને જોઈએ તેટલી ગરમી હોતી નથી, તેથી એણે વાસણનો વાંક કાઢ્યો. નવાં નવાં વસાણાં ખાંડી ખાંડીને નવાં નવાં વાસણોપર ચોપડી તે કુંભારને ત્યાં મોકલતો ને હર વખતે નાઉમેદીની ખબર આવતી હતી.

કુટુંબને ઘણી તંગાસ પડવા માંડી ત્યારે એ વાત થોડી વાર હિંચી મેલી. પૈસો પેદા થાય એવો ધંધો કરવાની જરૂર પડી. કાચ રંગવાનું કામ પાછું મસ લેવા માંડ્યું. એ વેળા એને જરીકના કામમાં સરકારી નોકરી મળી તેનો પગાર મોટો હતો. એથી થોડું નાણું ભેગું થયું કે તેણે પોતાની આગલી શોધ જરી કરી. પોતાની તથા કુંભારની ભઠીથી એ કાંઈ થયું નહીં ત્યારે કાચ ગાળનારની ભઠીમાં અજમાવી જોયું. તેમાં તાપ ઘણો તેથી પાલિસિના મનમાનતી અસર થઈ. ભઠીમાંથી વાસણ કાઢ્યાં ત્યારે તે જોઈને બહુજ હર-આવો કે તેનો ઢોળ પીગળવા માંડ્યો.

આથી એને હિંમત આવી. ત્યારપછી જે વરસ સુધી તેણે મેહેનત કરી પણ વધારે ફળ થયું નહીં, તોપણ એથી એનો મનસુખો પાર પાડવાની આશા થઈ.

૨૬ પાલિસિનામે કુંભાર.—ભાગ ૩.

દરિદ્રતા

દરિદ્રતા વળી પાલિસિના ઉપર આવી પડી તેથી પોતાનો શોધ

છોડી દેવાની જરૂર જણાઈ. એક છેલો પ્રયોગ કરવાનું તેણે ઠરાવ્યું, ને એમાં પાર ન પડે તો પછી એ શોધનું નામ ન લેવું. ત્રણસે નવાં નવાં મિશ્રણ સેંકડો વાસણપર ચઢાવ્યાં, ને તેને કાચની ભઠીમાં મેલ્યાં, ને તેનું ફળ જોવા પડે ત્યાં ઉભો રહ્યો. તે લખે છે કે, “હું ઘણાજ વ્યાકુળ મનથી છેલી અજમાયસ જોતો ઉભો હતો, તેવામાં ચાર કલાકે એક વાસણનો ઢોળ પીગળ્યો ને ઈર્ષ્યો ત્યારે સંકેદ ને અળકતો થયો. મેં જાણ્યું કે ચીનાઈ વાસણ કરવાની કળા મને આવડી. પણ એમાં મેં ઘણી ભુલ કરી.”

છ વરસસુધી માથું કુટીને મહામુસીબતે પાલિસિ એ એક અતિશે મોટી શોધ કરી એ ખરું, પણ એની શોધનો આ આરંભ માત્ર હતો, અંત નહોતો. કુંભારનો ધંધો એ શિખ્યો નહોતો, તેથી માટીની જતો જાણતો નહીં. વળી તેને કુંભારની ભઠીવિશે પણ થોડીજ ખબર હતી. અધું શિખવાનું બાકી હતું.

ઉપલો શોધ કર્યા કેડે સાત માસસુધી મટોડાના ઘાટ ઘાટનાં વાસણ ઘડ્યાં. એ કરી રહ્યા પછી પડે એક ભઠી બાંધી. કડીઆ કે સલાટકને કરાવવાનો પૈસો નહોતો તેથી એણે જેલનું કામ જોતે કર્યું એટલુંજ નહીં પણ જેલદારનું કામ પડે કરતો. ઇંટ પકવી હતી, ત્યાંથી ઘેર લાવવાને ગાડું ભાડે કરવાને પણ પૈસા નહોતા માટે બિચારો ટોપલા ભરી ભરી પોતાને માથે મુકીને લાવતો.

વાસણપર શોધી કાઢેલો ઢોળ ચઢાવીને તેને ભઠીમાં મેલીને પોતે તેની પાસે બેઠો. કાચની ભઠીના જેટલો તાપ કરવાને બળતણ ઘણું ખર્ચું. લાકડાં મોઢાં હતાં, પણ પાલિસિએ કસર કરી નહીં. એક દહાડે ને રાત ભઠીની કને બેસીને લાકડાં સીંચ્યોજ ગયો; તો પણ ઢોળ પીગળ્યો નહીં. છોકરાં ભાથું લાવે ત્યારે ખાચ પણ ત્યાંથી જરાએ ઉઠે નહીં. બીજો દહાડો ને રાત ગઈ તોપણ બળતણ ઉમેર્યોજ કરે. ત્રીજો દહાડો ને રાત ગઈ. એ છ દહાડાને છ રાત ગઈ, પણ ઢોળ પીગળ્યો નહીં.

એને એમ લાગ્યું કે ઢોળના મિશ્રણમાં કાંઈ ભુલ છે તેથી સાત મહીનાસુધી મેહેનત કરી જે પ્યાલા, ચલાણા, રકાબી વગેરે કર્યાં

હતાં તે નકામાં થયાં. વળી નવાં વસાણાં લાવ્યો ને તે ખાંડવા ને ધુંટવા મંડ્યો. કુંભારને ત્યાંથી થોડાં ચલાણાં વેચાતાં લાવ્યો, ને તેનાપર ઢોળ ચઢાવ્યો. ત્રણ અઠવાડીઆમાં ખીજે પ્રયોગ કરવાને તૈયાર થયો. એટલા બધા દિવસસુધી પેલી ભઠી ઓલવી નહોતી; તેમાં લાકડાં નાંખ્યા કરતો કે ઘઠી ન પડી જાય.

૨૭ પાલિસિનામે કુંભાર.—ભાગ ૪.

હોમવું વગોવવું બદસાખ અર્પણકરવું

પેલાં વાસણ ભઠીમાં મેલ્યાં. લાકડાં ખુટ્યાં. નવાં લાવવાને રૂપીઆ નહોતા, ને તાપવિના કાંઈ થાય નહીં. પાલિસિએ પોતાની વાડીની ટટી ભાગીને ભઠીમાં નાંખી, તોપણ બસ ન થયું, ત્યારે પોતાની ટેબલ ખુરસીઓના કકડા કરી હોમ્યા. ઘરની મેડીના પીઠ પાટીઆં પણ ભાગી તોડીને અગ્નિને અર્પણ કર્યાં. પાડોશીઓએ કકલાણ કરી મુક્યું, ને એને ગાંડો ગાંડો કરી વગોવી નાંખ્યો, પણ તે કાંઈ એણે લેખ્યું નહીં. અંતે એની સખુરીને ઉદ્યોગ સફળ થયાં, ઢોળ પીગળ્યો ને ભઠીમાં મુકેલાં વાસણો ચીનાઈ વાસણના જેવાં ધોળાં ને ખુબસુરત થઈને નિકળ્યાં. એ વેચાથી તેને ખરચ કરતાં ઘણું વધારે નાણું ઉપજ્યું.

એમ નાણાની ભીડ ઓછી થઈ, ત્યારે તેણે એક કુંભારને નોકર રાખ્યો. પાલિસિના કહ્યા મુજબ એ કુંભારે વાસણ ઘડ્યાં. અગાઉના કરતાં સરસ ધારીને એક નવી ભઠી કરી, ને તેમાં એ વાસણોપર ઢોળ ચડાવીને મુક્યાં, ઢોળ ઘણો સરસ પીગળ્યો, પણ ઢોળમાં કાંઈ બગાડ હોવાને લીધે એનાં સુંદર સફેદ વાસણ પર છારી વળી ગઈ, તેથી સઘળાં ખરાબ થઈ ગયાં. કેટલાએક પાડોશીઓએ થોડી કીમતે તે વેચતાં લેવાને કહ્યું. નાણાની ભીડથી ઘણું દુઃખ વેઠવું પડતું હતું તોપણ તે વેચવાની ના પાડી, ને તે સઘળાં વાસણ ભાગી નાંખ્યાં. તેણે કહ્યું કે, મારા માલની બદસાખ નહીં થવા દેઉં.

વળી હોંરા ને ઉમંગથી ખીજાં વાસણ કર્યાં, તે ભઠીની રાખથી

બગડ્યાં. વાસણનું રક્ષણ કરવાને એક જાતનું કાનસ કંચું, ને ખીજાં વાસણ તૈયાર કરી તેમાં મેલ્યાં ને તે કાનસ ભઠીમાં મુક્યું.

ચીનાઈ લખોટવાની કુંચી એને હાથ પુરી આવી. તેણે ધીરે રહીને પોતાની આગળો બુલો સુધારી. એ ફેરાના વાસણ સારાં નિકળ્યાં, તેથી એને કાંઈક લાભ થયો. લાભ કરતાં એને એથી હિંમત વધારે આવી. ત્યારથી એનું કામ ઠીક ચાલ્યું. નવી નવી અડચણો પડતી ગઈ, તેથી ઈંગ્લીમાં બનેલું ચીની ચલાણું જોયા પછી સોળ વરસે એ કળા એને પુરી આવડી. પછી જુઓ ત્યાંસુધી તેમાં નવા નવા સુધારા કરતો ગયો.

એનું નામ એને એનાં વાસણ વિખ્યાત થઈ ગયાં. અમીર ઉમરાવ એને રાજા રાણા એના ધરાક થયા. પોતાના મેહેલો સણગારવાને એને આજીજી કરીને કામે લગાડતા. એ ફ્રાન્સની રાણીનો કુંભાર કહેવાતો, ને લક્ષ્મી એનું ઘર પુછતી આવતી, તેથી એને દોલતની કાંઈ કમી રહી નહીં.

ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં લુથર નામે મહા પુરૂષે ફેટલોક સુધારો કર્યો હતો. એ સુધરેલો ધર્મ જે માનતા તેમને તે વેળા ફ્રાન્સમાં તથા ખીજા ફેટલા એક દેસમાં ત્યાંની સરકાર બહુ પીડા કરતી. પાલિસિ પણ એ ધર્મ ઉઘાડી રીતે પાળતો તોપણ એનું કોઈ નામ ન લેતું. રાણીના કુંભારને કોણ છેડી શકે? એમ ઘણાં વરસસુધી ચાલ્યું પણ અંતે એને ઘડપણમાં એના ધર્મને સારૂ બંધીખાને પડ્યું પડ્યું. ત્યાંજ એણે એંસી એક વરસની ઉમરે આ દુનીઆ છોડી.

પાલિસિના ચરિત્ર ઉપરથી શી નીતી લેવી એવિરો વધારે લખવાની જરૂર નથી, કારણ કે તે ઉઘાડી છે. આ દેશમાં એના જેવા ઉદ્યોગી ને ધીરજવાળા માણસ થાય તો ફેટલા હુનર ને ફેટલી દોલત વધે, તે કહી શકાતું નથી. એ તો થઈ ગયો તે થઈ ગયો, આપણેથી એવા કેમ થવાય, એવું કોઈએ ન સમજવું. જે ચાહે તે એવો થઈ શકે, માટે સર્વે જણે એના જેટલા ગુણ લેવાય તેટલા લેવા.

૨૮ હાંટ.

હાંટ ઘણું હંચુ પ્રાણી છે ; તેની પીઠપર ઢેકો હોય છે. જીમ્મો, તેની ડોક ફેટલી લાંબી, ને માથું ફેવું નાનું હોય છે ! તેની પુછડી નાની હોય છે, ને પગ પોહોળા હોય છે. તે ઘણું ઉપયોગી જનાવર છે. આરબ લોક હાંટનું દુધ ને ખજૂર ખાઈને રહે છે. હાંટની ઉપરવાળ હોય છે તે વરસમાં એકવાર ખરી પડે છે, તેની કામળી અને તંબુ ખનાવે છે.

એશિયા અને આફ્રિકાના ગરમ દેશમાં હાંટની વસ્તી હોય છે. એ ભાગમાં રેતી ઘણી, તેથી તે ડેકાણે ખીજા કોઈ જનાવરનો આસરો નહીં, ત્યાં હાંટ બહુ કામના છે. તેવા ડેકાણા માટે પરમેશ્વરે હાંટ પેદા કર્યાં છે, એ તે જગત્કર્તાની કેવી ચતુરાઈ એ જગાએ છે ! હાંટ જો ન હોય તો માણસને તાપમાં મુસાફરી કરવી બહુ કઠણ પડે.

એવે વસ્ત્રે ડેકાણે અંન પ્રાણી મળવું કઠણ તેથી પ્રભુએ હાંટમાં એક અજબ તરેની ખુબી મુકી છે. તે એવી કે એ પોતાના પેટમાં ઘણું પ્રાણી ભરી રાખે છે, તેથી લાંબી મુસાફરીમાં તેને તરસ લાગતી નથી અને ઘણા દહાડાસુધી પ્રાણીવગર રહી શકે છે. ખીજું તેની ઉપર ઢેકો છે તે ચરખીનો ભરેલો છે, તેથી જ્યારે તેને મોટી મુસાફરીમાં આવવાનું ન મળે ત્યારે એ ચરખી પેટમાં ઉતારે છે, ને તેવડે રહે છે. તેથી જો હાંટને ઘણા દહાડા આવવાનું ન મળે તો ઢેકો નાનો થઈ ગયેલો માલમ પડે છે, અને હાંટવાળા તેના નબળા સબળાપણાની પરિક્ષા ઢેકાઉપરથી કરે છે. હાંટને કાંટાવાળો પાલો બહુ ભાવે છે.

હાંટના પગનાં તળીયાં વાદળીજેવાં ચવડ ને પોચાં હોય છે, તેથી ફરીને તે લપસી પડતું નથી. મોટું હાંટ હોય તે ૧૫-૨૦ મણનો બોલે હિંચકે છે. તેનાપર બોલે લાદતી વખતે તેને નીચે બેસાડે છે ત્યારે તે બેસે છે. એ વખતે પેટનો જે ભાગ ભોંયને લાગે છે તે ભાગઆગળ ઢેકા જેવું આગલા જે પગ વચ્ચે હોય છે, તેથી

શરીરનો બધો ભાર પેટ ઉપર પડતો નથી. ઉંટના જેવું ખીજું જનાવર શાંત નથી ; તેના ઉપર જેટલો બોળે લાદે તેટલો ઉંચકે છે. પણ બ્યારે તેનાથી ઉંચકાય તે કરતાં વધારે બોળે લાદે ત્યારે આજોટીને બોળે પાડી નાંખે છે ને દયા ઉપજાવે એવી રીતે ખરોડે છે. ઉંટની માદાને સાંઢણી કહે છે ઉંટ રોજ ઘણામા ઘણું ૪૦—૫૦ ગાઉ ચાલે છે.

૨૯ ધીમા છોકરાને શિખામણ.

ભાગ ૧.

કેટલા એક છોકરા બણવામાં ચપલ હોય છે ; વર્ગમાં સૌની ઉપર રહે છે ; છુટીની વેળાએ રમવામાં પણ ઘણા હુશીઆર હોય છે ; તેઓ હમેશા હસમુખા ને ચંચળ હોય છે, પણ કેટલાએક છોકરા સુસ્ત હોય છે, અને વર્ગમાં નીચે પડી રહે છે ; તેમને પાઠ કરવા કઠણ પડે છે, તેથી ખીજા છોકરાથી પાછળ પડી જાય છે. એવા ધીમા છોકરાએ આ નીચલી વાતમાંથી શિખામણ લેવી :—

એક સસલે કાચખાને કહ્યું, અરે મારી ખરાબર દોડનાર કોણ છે? કાચખો કહે છે, અરે જો તારા મનમાં એવું અભિમાન છે, તો આવ, આપણુ શરત કરીએ. જો હું તારા પેહેલા ઓલા પર્વત આગળ પહોંચું, તો રૂપીઆ પાંચ તારે મને આપવા, નહીં તો હું તને આપું એ આપણી શરતમાં આ શોઆળ સાક્ષી. સસલે તેની હા કહી. પછી તે બે સંગાતે નિકળ્યા, ત્યારે સસલો જતે ચંચળ અને વળી દોડ્યો, તેથી કાચખો ઘણોજ પછવાડે રહ્યો. તે જોઈને સસળે મનમાં વિચાર કર્યો જે હું હમણાં થાક્યો છું, મોટે લગાર આ ઝાડ આગળ ઉંઘ લઉં. કદાપિ કાચખો આગળ નિકળી જશે, તો તેને પકડવામાં આપણને દેટલી વાર છે. એવું વિચારીને તે ઝાડ આગળ ઉંઘ્યો. પછવાડેથી કાચખો હળવે હળવે વિસામો લીધાવિના એક ચાલે ચાલતો હતો, તે શરતને ડોકાણે જઈ પહોંચ્યો અને સસલો પોતાના જોર ઉપર વિશ્વાસ રાખીને સુતો તે સુતોજ રહ્યો.

માટે જે છોકરા ધીમા છે તેઓ પણ મેહેતાજી અને માખાપના કહ્યા પ્રમાણે કર્યાથી કાચખાની પેઠે વગર અટકે મેહેનત તથા આજેપ કરેથી સારો અભ્યાસ કરી શકે અને પેલા દોડતા છોકરાને પકડી કાઢે, એટલુંજ નહીં, પણ તેનાથી આગળ જાય, અને તેનાથી સારું શિખે.

૩૦ ધીમા છોકરાને શિખામણ.

ભાગ ૨.

ધીમે કામ થાય છે તે નહારું થાય છે એમ ન સમજવું. ઘણીવાર તે કામ સરસ થાય છે. કેટલાંક સારાં ઝાડ મોટાં થતાં, તથા કેટલાં એક સારા સારા મેવાને પાકતાં બહુવાર લાગે છે ; કેટલા એક મહા વિદ્વાન માણસ નાનપણમાં ધીમા હતા, માટે ધીમી બુદ્ધિના છોકરાએ હિંમત હારવી નહીં, ને અટક્યા કે થાક આધાવગર કાચખાની પેઠે ધીરજ રાખી મેહેનત કરવી. વળી અપણ બુદ્ધિનો છે પણ જે કામમાં ઘણોજ ઉતાવળો થાય છે તેનું તે કામ સિદ્ધ થતું નથી. કહેવત છે કે હતાલે આંબા પાકતા નથી. વઢી હતાલના સો બાવરા ને ઘોરા સો ગંભીર ; જે અપણ અને સારી બુદ્ધિના છોકરા હોય તે સસલાની પેઠે કહે કે અમારે શું ? અમે જ્યારે ધારીશું ત્યારે ચાર દહાડાનું કામ ચાર ઘડીમાં કરીશું. એવું ધારીને ભરોસાઉપર રહે, તો વરસનાં વરસ જાય ને તેમનાથી કંઈ કામ ન થાય ; અને જે મંદ બુદ્ધિવાળો છે તે હું બુદ્ધિવાન નથી, એવું જાણીને, ઘણો ઉદ્યોગ કરે તો જેકામ હાથમાં ઝાલે તે સિદ્ધ થાય, માટે અપણ બુદ્ધિવાળાએ પણ જાગૃત રહી અભ્યાસ કરવો ને ધીમી બુદ્ધિવાળાએ ખૂબ મેહેનત કરી ભણવું.

યાદ રાખો કે નિશાળમાં જે ટેવ પડશે તે મોટપણે પણ રહેવાની, માટે નાનપણથી આજેપ રાખી પાકું શિખવાની ટેવ રાખવી, તેથી મોટપણે સઘળા કામમાં આજેપ રાખી તે સારાં કરવાની ટેવ પડશે.

૩૧ વગર ભણેલા રાજવિશે.

કવિત

મનહર

પ્રજાનો અપાર માલ પામવા ઈન્નરદાર
 મારી કુટીં લુટીં ઝુટીં લહે અતિરાય છે,
 ધોળે દોડે પોડે ધાડ, રાંકની ન શણે રાડ,
 આડીઆ લખાડ લુચ્યા લોક નિરદય છે.
 દિન દિન દુઃખિ લોક દુઃખથી સદાય શોક
 મુખ તો ન સ્વપ્નમાં દિસે દુઃખમય છે.
 ભાગજો રે ભાગો ભાઈ, ભાગો જમ ભાગી રાકો ;
 ભણેલો ન ભૂપ તે ભુમિમાં ભારે ભય છે.
 એક ઘડી નોય જો અફીણ મોડે ફીણ આવે
 ઘંટી તો ન બંટી પામે ઘણી ભુખ ધરમાં,
 ધંધો દૂર ધરી કેફ કરી પેટ ભરી ઉંઘે
 કરજનો ભાર તે લગાર ન નજરમાં,
 ફટ ફટ ફટ એમ હોકો ફિટકાર આપે
 એથી કેમ લાજ નથી આવતી અંતરમાં,
 ચલમે તો ચપટ બેસાર્યા હવે ચેતો ચિત
 ચલમ તજીને કાકા કલમ લો કરમાં.

દોહરા.

કોરઠ રૂપી રાણીને પુત્ર ફેસલા થાય,
 નિત્ય પરાયા પેટના વગર ભણેલે રાય.
 જો પોતાના પેટના ચિતમાં કરવા આય.
 કાણા, કુખડા, લંગડા રૂપ કરૂપા થાય.
 મુખથી મેહેતાજી કહે, સુણ પ્રધાન શિરતાજ,
 ભણ્યા વિના ભૂપતી તણું, કહો નિભે કેમ રાજ ?
 કાગળ સહી કરવી પડે, વણુ વાંચે કેમ થાય ?

આવે પત્ર અગત્યનો, ક્યાં વંચાવા જાય?
 રૂં આહો રાજનું, એ આપો અભિપ્રાય;
 પ્રાતસકાળે કુંવરજી ભણુતર ભણુવા જાય.

૩૦ ૬૦ ૩૦

૩૨ મધમાખ અને કીડી.

જેમ આપણે માથે રાજ હોય છે તેમ મધમાખીને માથે પણ રાણી હોય છે. તે જ્યારે મરણ પામે છે ત્યારે તેને ડોકાણે ખીજી રાણી ઠરાવામાં આવે છે. પણ તે રાજ ચલાવે તેની આગમજ તેને એક જુદા દરમાં માવજતથી પોષે છે, ને પછી તેને રાણી દાખલ કબુલ કરે છે.

પણ એકરતાં કીડીઓની ચાલ ચલાણુ ઘણી અચરત જેવી છે. આપણે ઘણીવાર કીડીઓને દાણો ખેંચી લેઈ જતાં જોઈએ છીએ. તે દાણામાંથી તે ગળપણનો ભાગ કાઢીને ખાય છે. તેમજ ફેટલીક વાર તેને આપણે ઝીણાં જીવડાં ઘસડી જતાં દેખીએ છીએ, તેમાંથી પણ તે મધજેવો ગળ્યો પદાર્થ કાઢીને ખાય છે.

એક ડોકાણે કીડીઓએ નાનો રાફડો બાંધ્યો હતો તે તેનીએથી ગોળ ત્રીશ ચાલીશ ચોરસ ફુટ અને ઉંચો વીશ ફુટ હતો. પણ ઉંચેથી તેટલો મોટો નહોતો. એ રાફડા આગળ કોઈ આદમી કે જનાવર જતું એટલે તેનાપર કીડીઓ તુટી પડતી ને તેનો પ્રાણ લેતી. એ દરનો નાશ કરવાને તેની આજુબાજુ ખાઈ ખોદીને તેમાં લાકડાં નાંખી આગ સળગાવી, પછી તે દરપર તોપના ગોળા માર્યા તેથી તે ભાગી ગયું ને કીડીઓ તેમાંથી ઉભરાઈને નાસતાં પેલી આગમાં પડી તેથી બળી ગઈ.

કોઈવાર કીડીઓ એટલી તો ઉભરાય છે કે તેથી ગામનાં ગામ બેજર થાય છે. એક વેળા ગ્રાનેડા રોહરમાં રોરડીનાં ખેતરમાં કીડીઓ ઉભરાઈ, તેથી એટલો તો ડાટ વળ્યો કે જડ મૂળથી રોરડી ખવાઈ ગઈ. વળી તે રસ્તેથી જનાર આદમીપર હજારો કીડીઓ ચઢી

જતી, ને તેને બહુ હેરાન કરતી, તેથી ત્યાંના રહેવાસીઓએ એવો નિશ્ચય કર્યો કે એ કીડીઓનો નાશ કરવો જોઈએ. પણ કાંઈ ઉપાય સુઝ્યો નહીં, માટે તે લોકે જાહેરનામું છપાવ્યું કે જો કોઈ એ કીડીઓને કાઢી નાંખવાનો ઉપાય બતાવશે તો તેને બે લાખ રૂપિયાનું ઇનામ આપવામાં આવશે. એપરથી આપણા મનમાં સહેજ આવશે કે એ કીડીઓથી કેટલા કરોડો રૂપિયાનું નુકસાન થતું હશે. જો એમ ન હોય તો એટલા બે લાખ રૂપિયાનું કોણ કબુલ કરે. આ મોટું ઇનામ સાંભળીને ઘણા જણોએ અજમા-એસ કીધી પણ કંઈ વાળું નહીં અને કીડીનું જોર દહોડે દહોડે વધતું ગયું. અંતે ઇસવી સન ૧૯૮૦ માં એક મોટું તોફાન થયું તેમાં એકે એક કીડી તણાઈ ગઈ અને એકતો પાછા પોતાને ધંધે લાગ્યા. રૂપિયા અરચતાં જે ઇલાજ હાથ લાગતો નહોતો તે પરમેશ્વરની કૃપાથી સહેજ જડ્યો ને ખરાબી જડ મૂળથી જતી રહી.

૩૩. અવલોકન કરવા વિશે.—ભાગ ૧.

ગુજરાતમાં એક ડુંગરની તળેટી પાસે નદીને કિનારે એક ગામ છે, ત્યાં એક પંડિતની કને જ્ઞેશંકર તથા વૃજલાલ સોલ સોલ વરસના બે છોકરા વિદ્યાભ્યાસ કરતા. તે બંનેમાં જ્ઞેશંકરનો સ્વભાવ ઘણો શોધક હતો. તે ગમે તેવી સાધારણ વાત જુએ, તોપણ તે વિશે જાણવાને બહુ મહેનત કરતો ; અને તે જાણ્યાથી તે બહુ હરખાતો. પણ વૃજલાલની ટેવ એવી ન હતી. પોશાક, ધરેણા વગેરે લોકોમાં જે ઠાઠમાઠ ચાલે છે તેમાંજ તેનો લક્ષ હતો. હવે એક દહોડો છુટી હતી તે દહોડે જ્ઞેશંકર અને વૃજલાલ એ બંને જણા મોજને સારૂ બહાર ફરવાને ગયા. પછી સાંજની વેળાએ વૃજલાલ પેહેલો ઘેર આવ્યો તેને ગુરૂએ પુછ્યું, વૃજલાલ, આજ કેણીતર ફરવા ગયો હતો ? તે આજ શી શી મજા જોઈ વાર ?

વૃજલાલ.—આજ તો, ગુરૂજી, હું આંખાવાડીઆમાં ગયો હતો અને ત્યાંથી ડુંગરી ઉપર ચઢ્યો, અને તહીંથી ઘેર આવ્યો.

ગુરુ.—તે ચક્ર તો મોટી બાહારનું છે ; તેણીમેર થઈને જઈએ છીએ ત્યારે બહુ ચમત્કાર જોવામાં આવે છે.

વૃજલાલ.—ગુરુજી, અરે પુછશો તો મને તે ચક્ર ઘણું ઉદાસ દેખાયું. તેટલા રસ્તામાં મને સમ આવવાને પણ કોઈ માણસ મળ્યું નહીં, અથવા એક ઘોડું કે ગાડી કાંઈ દીધું નહીં. એણીમેર ગયો તે કરતાં સડકને રસ્તે ગયો હોત તો સારું થાત.

ગુરુ.—વૃજલાલ, પુષ્કળ માણસો અને ગાડી ઘોડાં જોઈને તને આનંદ થાય છે, ત્યારે તો તું રાહદારી રસ્તા ઉપર ગયો હોત તો અરે આત આનંદ થયો હોત, વાર જોશંકર તને મળ્યો હતો કે?

વૃજલાલ.—હા મહારાજ, અમે બેઉ જણા સાથેજ બહાર નિકળ્યા ; પણ આંબાવાડીમાં જતાં વાટમાં જે નેજ આવે છે, ત્યાં તે પાછળ રહી ગયો, માટે તેને પછવાડે મુકીને હું એકલોજ આગળ ચાલતો થયો. તે રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં આણીમેર જીએ, તેણીમેર જીએ, એમ કરીને તે ઘણોજ રસોળે છે.

ગુરુ.—આ જોશંકર આવ્યો? કેમ જોશંકર, આજ તું કેણીમેર ફરવા ગયો હતો?

જોશંકર.—આહા ગુરુજી, શું કહું? આજ જે રસ્તે હું સેહેલ કરવાને ગયો હતો તે રસ્તો ઘણોજ રમણીય હતો. પેહેલાંથી હું બધી આંબાવાડીમાં ફર્યો. પછી ડુંગરીની ટોચ ઉપર ચઢ્યો, ત્યારપછી તહીંથી નીચે ઉતરી પાધરો નદીને કિનારે ફરવાને ગયો.

ગુરુ.—એમ કેમ વાર? તું જે ચક્ર મારીને આવ્યો તેજ ચક્ર મારીને તારાથી અગાડી હમણાંજ આ વૃજલાલ આવ્યો. તને એ ઘણું સુંદર લાગ્યું અને વૃજલાલને ઉદાસ લાગ્યું, એનું શું કારણ?

જોશંકર.—એ સાંભળીને મને ભારે આશ્ચર્ય લાગે છે. હવે તેને જે ગમ્યું હોય તે અરે, પણ મને તો ડગલે ડગલે કંઈ કંઈ ચમત્કારો.

દેખાયા. આ જુઓ, હું મારા ગજવામાં કેટલી નવી નવી ચમત્કારીક વસ્તુઓ ભરી લાવ્યો છું.

૩૪ અવલોકન કરવા વિશે.—ભાગ ૨.

ગુરુ.—વાર, તેં માર્ગમાં શી શી મજા જોઈ તે અમને વિસ્તારીને કહે. હું જાણું છું કે તે વાતો જેમ મને નવાઈ જેવી લાગશે, તેમજ વૃજલાલને પણ લાગ્યા વગર રહેશે નહીં, કેમકે તેણે પણ તે દીઠી નથી.

જેશંકર.—હા મહારાજ, કહું છું. જુઓ, આંખાવાડીમાં જે નેજા જાય છે તેમાં તો નરી રેતી છે; તેમાં ઝાડ ખીડ કંઈ નથી, એ માટે હું આમ તેમ ન જોતાં પાધરો ઝડપથી અમરાઈ ભણીજ ચાલ્યો; પણ જ્યારે હું નેજામાં થઈને ચાલ્યો ત્યારે ખીડની માંહેલી ખાજુએ આંખાનું એક ઝાડ મારી નજરે પડ્યું; તે ઝાડ ઉપર તાંતણા વાળું એક ખીજું ઝાડ હતું. તે ઝાડનાં પાતરાં આંખાનાં પાતરાંથી છેક જુદાં હતાં. આ જુઓ, તે ઝાડની એક ડાંખલી હું લાવ્યો છું એ રોનું ઝાડ હશે?

ગુરુ.—એ ઝાડને અમરવેલ કહે છે. એ વેલા જમીન ઉપર કદી ઉગતા નથી; હમેશાં ખીજા ઝાડોઉપર ઉત્પન્ન થાય છે, અને પોતાનાં મૂળોવડે તે ઝાડોનો રસ સોષીને તે ઉપર ઉછેરે છે. એ માટે એ વેલાને સંસ્કૃત ભાષામાં વૃક્ષાદાની, એટલે ઝાડ ખાનારી વેલ કહે છે.

જેશંકર.—પછી આંખાવાડીઆમાં દાખલ થયો અને જોયું તો ત્યાં શિતલ અને મંદ વાયુની સારી લેહેરો આવતી હતી. તેમાં રાતાં, પીળાં, ધોળાં, અને ગુલાબી એવાં નાના પ્રકારનાં સુંદર ફુલો તે આખા વનમાં એટલાં ખીચોખીચ લાગેલાં હતાં કે જાણે તે આખા વનમાં એક ચિત્ર વિચિત્ર રંગોનો ગલીઓજ ખીછાવેલો હોય એવું જણાતું હતું. તે ફુલોમાંનાં ઘણાં ખરાં ફુલો મેં પેહેલાં કદી દીઠાંજ નહોતાં. આ જુઓ, હું કેટલાં એક ચમત્કારીક ફુલો

અંગવસ્ત્રમાં ધાલીને લાચો છું. તેજ વનમાં એક બાજુએ જ્યાં જમીન પાણીવાળી હતી ત્યાં સો પચાસ ટીટોડાંનો જથો બેઠેલો હતો, તે જોઈને મને બહુ મજા પડી. હું પાસે જતાંજ તેઓમાંથી કેટલાંક ટીટોડાં મારા માથા ઉપર ધુમરીઓ ખાવા લાગ્યાં. અને ટીટી કરીને એવો સાફ શબ્દ પોકારતાં હતાં કે જાણે તે બોલેજ છે. એક ટીટોડી પાંખ ટુટેલી જેવી કરીને જમીન ઉપર પડતી પડતી ઉડવા લાગી. તે ઉપરથી તેને પકડવાને હું તેની પાછળ દોડ્યો, પણ જેમ જેમ હું પાસે જાઉં તેમ તેમ તે આગળ નાસતી જાય.

ગુરુ.—(હસીને) આહા, જેરાંકર? તેણે તને ખૂબ ભોળવ્યો ખરો. તેણે તને પોતાના માલાકનેથી છેતરીને દૂર લેઈ જવાસાર તે કસબ લડાવ્યો. એ પંખીઓ પોતાના માળા ખુલ્લી જગ્યા ઉપર બાંધે છે, અને જો તેઓ એમ જોરથી આરડીને અથવા પાંખ ટુટ્યાનું મિષ કરીને માણસોને છેતરી દૂર ન લેઈ જાય, તો તેમના માળા તરત પોતાની મેળે નજરે પડે.

૩૫ અવલોકન કરવાવિશે.—ભાગ ૩.

જેરાંકર.—એ તેનું કપટ જો મને પેહેલાંથી માલમ હોત તો સારું થાત. જુઓ, તે ટીટોડીને પકડવાનાં ખ્યાલમાં પડીને તે ભીની જગ્યામાં પાંચ છ વાર મેં મારા જોડા અમથાજ પાણીમાં પલાળ્યા. પણ તેની પાછળ લાગ્યાથી મને આગળ જતાં એક ડોસો ને છોકરો મળ્યા. તે જંગલમાં લાકડાં કાપીને ભારીઓ બાંધતા હતા. મેં તેમને પુછ્યું કે, તમારી એકેકી ભારી રોહરમાં કેટલે કેટલે વેચાય છે? તથા ભારીઓનાં લાકડાં કાપવાને માટે તમારે સરકારને કંઈ આપવું પડે છે શું? એમ મેં તેને ઘણી વાતો પુછી. તેમણે પણ મને કેટલાક સવાલ પુછ્યા તેના મેં જવાબ દીધા. પછી હું ડુંગર ભણી ચાલતો થયો, અને તેની આસપાસની વિશાળ જગ્યા જોવાની ઈછાએ હું ડુંગર ઉપર ચઢ્યો. ત્યાંથી ચોમેર કેટલે બધે આધેસુધી નજર જાય છે! કેટલાં બધાં ઝાડ, ગામ, તળાવ, વગેરે

જાણતા હતાં! તેમજ નદી પણ ડુંગરને ઓથે જતાં સુધી કેવી વાંકી ચુંકી વેહેતી દેખાતી હતી! મારા મનમાં એક વાત કરવાની આવી છે, આત્મા થાય તો કહું! તે એ કે, આપણી નિશાનમાં આપણા આ પ્રાંતનો નકશો છે. તે જો આપ કૃપા કરીને મારી પાસે પોહોર દોઢ પોહોર આપશો, તો તે લેઈને વળી એકવાર તે ડુંગર ઉપર જવું, અને તે નકશાઉપરથી કયા ઠેકાણાને શું કહે છે, એ સઘળું ઘણું કરીને સારી પેઠે ઓળખી કાઢવું.

ગુરુ.—જેશંકર ઘણું રૂં. તને તે નકશો આપીશ, ને હું પણ મારી નાની દૂરખીન લઈને તારી જોડે આવીશ.

જેશંકર.—પછી હું ડુંગર ઉપરથી નીચેઠું ખીડમાં ઉતર્યો, અને આપણી નદીમાં જે વેહેજો મળે છે, તેની બાજુએ આગળ ચાલ્યો. તે વેહેજાની બેઉ તરફ ખરની તથા વાંસની ઝાડી બાઝી ગઈ હતી, તેમજ કોરે કરેણાં ને ખીજાં ફલના ઝાડો ફુલેલાં હતાં, તથા તેમનાં પ્રતિબિંબ પાણીમાં પડ્યાં હતાં તેથી જાણે આખા વેહેજામાં ફલ વી-ખરખેલાં હોય, એવી કંઈ ચમત્કારીક શોભા દેખાતી હતી. તેમાં પાણી ઉપર બહુ મોટી મોટી ચિત્રવિચિત્ર રંગની માખો ઉડતી હતી. તેમાંથી જે મને ઘણી સુંદર લાગી તે આ મેં હાથમાં પકડી આણી છે, જુઓ. વળી ત્યાં પાણીઉપર તકાવતાં મેં એક પંખી જોયું. તે ઉંચે ઉડતું ઉડતું અચાનક ઝડપ લેઈને પડતું અને પાણીમાં બુડકી મારતું. એ પંખી પકડવાની મને બહુ ઉમેદ હતી પણ તે ક્યાંથી ઝલાય: તે પંખીનો રંગ સોહામણો લીલો તથા અસમાની હતો, અને તેમાં નારંગી રંગનો પણ થોડો થોડો આભાસ મારતો હતો. એ પંખી મેના કરતાં કંઈક નાનું હતું; તેનું માથું ને ચાંચ મોઠાં ને પુછડી ટુંકડી હતી.

ગુરુ.—તે પક્ષીને શકરો કહે છે. એ પક્ષીનો ખોરાક માછલાં છે. તેને તે કેમ પકડે છે એ તો તે જોયુંજ છે. એ ભેખડમાં બાકાં પાડીને તેમાં રહે છે. એ એકાંતવાસી હોય છે, ને વેહેજાથકી અથવા નદી-થકી ઘણાં આઘાં કદી જતાં નથી.

૩૬ અવલોકન કરવાવિશે.—ભાગ ૪.

જેશંકર.—એ પંખી મારે ફરીથી એક વાર જોવું છે. તે જોઈને મને જેટલું અચરજ લાગ્યું તેટલું ખીજ પંખી જોઈને લાગ્યું નથી. પછી તે વેહેજો નદીમાં મળે છે, ત્યાં લગી હું તેમનો તેમજ તેને કાંઈ કાંઈ આગળ ગયો પછી મેં નદીને તીરે જવા માંડ્યું. ત્યાં ચક્ષી-ઓનાં જોવાં કેટલાંએક પંખીઓ નદીમાં રમતાં હતાં, તે મેં જોયાં. કોઈ કોઈ વાર તે એવા ઝપાટથી એક એકની પછવાડે દોડતાં, કે તેમના ઉપર નજર પણ ફરતી નહીં. એવો તેમનો તમાશો જોઈને મને બહુ આનંદ થયો. મેં ખીજ એક વાત જોઈ તે એ કે, ત્યાં ભીંતના જેવી એક ઉંચી ભેખડ હતી તેમાં પુષ્કળ ખાકાં હતાં, તેમાં પેલાં કેટલાંક પક્ષીઓ પેસ નિકળ કરતાં મારી નજરે પડ્યાં.

ગુરુ.—તે પંખીઓ, ચકલાનીજ એક જાત છે; તેમની પીઠનો રંગ કાળો ને પેટનો ધોળો હોય છે, અને પેલાં ખાકાં તે તેમના ઘર છે; તેમાં તે પોતાનાં બચાં રાખે છે, એ ખાકાં ઉંડાં ને અવધડ જગાએ હોય છે, માટે તેમના બચાં કોઈથી ચોરાતાં નથી.

જેશંકર.—તહીંથી કનેજ મેં એક ભાઈડો જોયો; તે એક નાની સરખી હોડીમાં માછલી પકડતો હતો. તેના હાથમાં એક લાંબી લાકડી હતી. તેને છેડે એક લોઢાનો કાંટો અથવા શૂળ હતી. નદીમાં જ્યાં ઘણું ઉંડાણ હતું ત્યાં તે લાકડી ધાલતો અને માંછલાં બહાર કાઢતો.

ગુરુ.—માછલા પકડવાનો તે પ્રકારે મેં દીઠલો છે. પછી?

જેશંકર.—હું તે ભાઈડાભણી જોતો હતો એટલામાં એક બગલો મારા ઉપર થઈને ઉડતો ઉડતો પેક્ષીમેર પાસેજ નદીના વલાણતરફ જઈને ઉતર્યો. પછી હું પણ તે શું કરે છે તે જોવાસાર તે જે ભેખડપાસે બેઠો હતો તેની પાછળ હળવેથી જઈને ઉભો રહ્યો. પીઠે પાણી અડકે ત્યાંસુધી તે પાણીમાં ચાલતો ગયો અને પછી ડોક ટુંકી કરીને પાણી ઉપર નજર લગાવીને ઉભો રહ્યો, એટલામાં એક માછલું પાસે આવ્યું, તે ઝટ ચાંચવડે બહાર કાઢીને ગળી ગયો. એ પ્રમાણે તેને બે ત્રણ માછલાં ખાધાં

એટલામાં મારો પગરવ તેને જણાયો, તેથી ખીને ઉડી ગયો ; અને તહીંથી થોડેક દેરે જઈ એક ઉંચા ઝાડ ઉપર બેઠો.

ગુરુ.—હું જાણું છું કે તે બગલાનો માળો તે ઝાડ ઉપર જ હશે, કેમકે બગલા પોતાના માળા ઉંચાં ઝાડો ઉપર કરે છે ; અને કોઈ કોઈ વાર કાગડાની પેઠે ઘણાં ટોળે થઈને એકઠા રહે છે.

૩૭ અવસોકન કરવા વિશે.—ભાગ ૫.

જેશંકર.—પછી હું ખીડમાં થઈને ઘરભણી વળ્યો. આપણા ઘરની કનેજ ઉંચાણ ઉપર જે ખેતર છે ત્યાં જ્યારે હું આવી પહોંચ્યો ત્યારે સુરજ આથમતો હતો. આહાહા ! તેવારે શી મજા દેખાઈ ! સુરજના કીરણોવડે આબલાં કેવા ચળકતાં હતાં ; કંઈ લાલ, કંઈ લીલાં, કંઈ જાંબુઆ, એવા તરેહ તરેહના રંગ તેઓમાં દેખાતા હતા. સુરજ આથમતાં કેવડો મોટો દેખાય છે !

ગુરુ.—હા, બહુ મોટો દેખાય છે. તેમ ચંદ્ર પણ ઉગતાં મોટો દેખાય છે એ પણ તેં જોયું જ હશે. ચાંદો ને સુરજ ઉગતાં ને આથમતાં એવા મોટા દેખાય છે ખરા, પણ ખરું જોતાં તે વખતે તેઓ કાંઈ મોટા થતા નથી. મોટા દેખાય છે તેનું કારણ આગળ કોઈ દિવસે સમજાવીશું પણ આજ તેં સેલ કરી તેમાં તને કેટલી નવી નવી વાતો જણાઈ ? તથા તેણે કરીને કેટલી બધી નવી કલ્પનાઓ તારા મનમાં આવી ? વૃજલાલ, આટલી બધી વાતોમાંથી તને કંઈજ માલમ પડ્યું નહીં કે શું ?

વૃજલાલ.—એમાંથી મેં કેટલીએક વાતો દીઠી ખરી, પણ તેણીગમ મેં વધારે લક્ષ દીધું નહીં, અને તે જોવાની મને ઘણી મોજપણ જણાઈ નહીં, હું તો મારે પાધરો ઘેર જ આવ્યો.

ગુરુ.—જો તું કંઈ સંધેસો લેઈને ગયો હોત તો તેં કંઈુ તે ઠીક જ હતું ; તું તો મોજ જોવાને સારજ આમુખ્યા ગયો હતો. માટે ક્યાં ક્યાં શી શી મોજ છે, તેણીમેર ચિત્ત દીધું હોત તો તે ડહાપણનું કામ કહેવાત. આ સંસારમાં કેટલાએક લોકો આંખો ઉઘાડી રાખીને ફરે છે, તથા કેટલાએક આંખો મીંચીને ફરે છે,

એટલે કેટલાએક માણસ એવા હોય છે કે તેઓ જે જીએ છે તે ઉપર વિચાર કરે છે, ને તેમાંથી સાર કાઢી તેને પોતાના અપમાન આણે છે. કાંઈ નહારી ચાલથી બગાડ થએલો દેખે છે તો તે તરત મુઠ્ઠી દે છે. કાંઈ સારી ચાલથી કોઈનું ભલું થએલું જીએ છે તો તે પ્રમાણે પોતે ચાલે છે. કેટલાએક એવા મુરખ હોય છે કે તે એ ભેદ કંઈજ જોતા નથી. પણ એ નકી સમજવું કે એ ભેદ તરફ લક્ષ દીધાથીજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. ઘણાક લોકો ખીજાઓના કરતાં વધારે જ્ઞાન એ રીતે લક્ષ દીધાથીજ મેળવે છે, ને તેથી વધારે મોટા ને સુખી થાય છે. ભાડુતી લોક તથા ખલાસી લોક ઘણા દેશ તથા ઘણાં મોટાં મોટાં વિખ્યાત રોહિરો જીએ છે ; પણ તેમને તહીંના નેસ્તીની તથા તંબોલીની દુકાનો જ્યાંથી તેમને સીંધુ સામાન તથા પાન તમાકુ લેવાં પડે છે, તે તથા તે જાણુસોનો ભાવ એ વગર ખીજું કંઈ માલમ નથી હોતું ; પણ જે શોધક તથા સાણો છે તે ચાર ગાઉ માત્ર ગયો હોય, તોપણ તેટલામાંજ લોકોને અપજોગી કેટલીક વાતોનો શોધજ ક્યાં કરે છે ; હજારો અવિચારી લોક દેશોદેશ તથા, અંડેઅંડ ફરેલા છે. પણ શોધક તથા જ્ઞાની લોકોને એક સેલ કરવામાંજ જેટલી વાત જાણાય છે તથા જેટલી ખુશી થાય છે તેટલી પણ તેમને થતી નથી. જેશંકર તું પોતાની આંખોનો એમજ ઉપયોગ કરતો જજે, અને વૃજલાલ તું એમ ગાંડાની પેઠે ફરીથી ફરીશ નહીં. ગમે તેવી વાત જોઈ હોય તો તેણીમેર ધ્યાન રાખતો જજે, તથા મનમાં પકું જાણુજે કે પરમેશ્વરે તને જે આં આંખો આપી છે, તે મીંચી રાખવાને આપી નથી, પણ સારી પેઠે ઉઘાડીને જોવાને અને તે ઉપર વિચાર કરીને તેઓનું સાર્થક કરવાને આપી છે.

૩૮ સૃષ્ટિરૂપિ નિશાબ.

મુલણા છંદ.

છો તમે માનવી દેવનાં છોકરાં,

સુધરવા સૃષ્ટિ નિશાળ આપ્યાં ;
 સ્નાન ગુણ ગોઠવી તરત દુરગુણ તળે,
 ભોગવો સરસ સુખ દિલ ભાવ્યાં ;
 ખાન ને પાન વર્ણી વસ્ત્ર વાહન તણી,
 જગતમાં જાણિ નહીં ચીજ જેવી ;
 સંપી સૌ અધિક અભ્યાસ જો આદરો,
 આપશે ધરિ બખરીશ એવી.

ભાવથી રાવે ભલ્લી ભાત વિદ્યા ભણો,
 ધોખી થઈ લુંગડાં કોણુ ધોરો ?
 એવિ ચિંતા તળે, અવસરે આપશે
 જગત પતિ ચીજ જે જરૂર જોશે ;
 વન્હી, જળ, વાયુ તે મંડરો મજુર થઈ,
 તો તમે તે તળે ફિકર તેવી ;
 સંપી સૌ અધિક અભ્યાસ જો આદરો,
 આપશે ધરિ બખરીશ એવી.

બાગ, બગી, બંગલા, હાથી, ઘોડા, ઘણા,
 રમકડાં આપશે રંગે રૂડાં ;
 નવ નવા નામનાં ચિત્રને ચોપડી,
 પામશો કથન નહીં થાય દૂડાં ;
 હેમના હાર ને મોતિ માણુક મણી,
 કીમતે વસ્તુ ન મળેજ કેવી ;
 સંપી સૌ અધિક અભ્યાસ જો આદરો,
 આપશે ધરિ બખરીશ એવી.

અધિક અભ્યાસને સંપ અવલોકીને,
 આગનાં નાવ ને ગાડી આપ્યાં ;
 પેખી પઢનાર બહુ લેખ લખનાર પણ,

છાપનાં જંત્ર દઈ કષ્ટ કાપ્યાં ;
 વાત વીજળી વિરો કહીં શકે કોણુ જે,
 દે સમાચાર જઈ એજ દેવી ;
 સંપીં સૌ અધિક અભ્યાસ જો આદરો,
 આપરો ઇશિ બખ્ષીશ એવી.
 જળ ગળેલા વિરો જંતુના દેહને,
 દેખવા દૃષ્ટિ દેવેજ દીધી ;
 એમ આકારમાં ગ્રહ તેણી જે ગતિ,
 માપવાની કળા પ્રગટ કીધી ;
 માનવી માત્ર ઉમેદવારી થકી,
 લાખ ગણી મોજ જો હોય લેવી ;
 સંપીં સૌ અધિક અભ્યાસ જો આદરો,
 આપરો ઇશિ બખ્ષીશ એવી.
 પર્વતો પાડીને પંથ ત્યાં પાડશો,
 પામશો ઉડવા પાંખ પંડે ;
 ખાણુ દોલત તણી દેખશો ખોદતાં,
 માલ મિલકત મળે ખૂબ મંડે ;
 ખાઈ સાગરતણું નીર સાઈ થશે,
 જોઈએ જીવમાં ધીરજ રહેવી ;
 સંપીં સૌ અધિક અભ્યાસ જો આદરો,
 આપરો ઇશિ બખ્ષીશ એવી.
 વિવિધ પકવાન વરસાદ તો વરસશે,
 ઝાડ મુકાંથકી વસ્ત્ર ઝરશે ;
 રખડતી રેતીં તે ખાંડ શાકર થશે ;
 દુધ, દહીં, ધી તણો કૂપ કરશે ;
 સિંધુનાં પાણીપર પુલ પણ બાંધશો,
 કથનીં નદીઓ તણી શી કહેવી ;

સંપી સૌ અધિક અભ્યાસ જો આદરો,
 આપરો ધરિ બખરીશ એવી.
 જે પરિક્ષા સમે પરમ જરા પામરો,
 ઉપલા વર્ગમાં માન મળશે ;
 હંચમાં હંચ અધિકાર હરિ આપરો,
 સર્વ સંતાપ તેનાજ ટળશે ;
 રાજ પદવીથકી અધિક મહારાજના,
 સમિપમાં શ્રેષ્ઠતા થાય સેવી,
 સંપી સૌ અધિક અભ્યાસ જો આદરો,
 આપરો ધરિ બખરીશ એવી.
 આસમે અધિક યુરોપમાં ઓપતી.
 વિવિધ વિદ્યા વધી પ્રૌઢ પેઠી ;
 વસ્તુ બખરીશ જગદીશથી લક્ષ લઈ,
 મોકલે આપણે કાજ * એંઠી ;
 વાત વિચારિને જીવમાં તે જીઓ,
 કરમ કરિ મંડવું એમ કામે ;
 ચિત ધરિ નિત્ય ખરી પ્રીત કરીને પઢો,
 રૂઠી કહી રીત દલપત્ત રામે.

૩ હિંદુસ્તાનના પ્રાંસીઆ.—ભાગ ૧.

જ્યારે કોઈ દેશમાં રાજ્ય નબળું હોય છે, અથવા નાના રાજ્યથી
 બરાબર બંદોબસ્ત રહેતો નથી ત્યારે લુચા તથા હરામ ખોર લોકોની
 ટોળીઓ ઉભી થાય છે. એ ટોળીઓ તરેહતરેહથી રૈયતને લુટે છે,
 અને પીડે છે. અંગ્રેજ સરકારનું રાજ પ્રમળ થયા પહેલાં આ
 દેશમાં ઘણી ગરબડ થતી ; અકબર જેવા સારા રાજાના વખતમાં
 જાપતો રહેતો પણ નહારા પાદશાહના રાજમાં તથા દિલીનું રાજ

ભાગ્યા પછી હિંદુસ્તાનમાં બહુ ગેરબંદોબસ્ત થયો. એવા વખતથી એક છાની ટોળી થઈ હતી. એ ટોળીવાળા ફાંસીઆને નામે ઓળખાતા. એ ડગોના ચંડાળ કર્મો કહેવાથી ધણોજ કમકમાટ ઉપજે છે ને વાંચનારનું તથા સાંભળનારનું લોહી ઉકળ્યા વિના રહેશે નહીં. તેઓ પોતાનાં પાપી કર્મો એવાં છાનાં અને દુસ્તિથી કરતા કે ભાગ્યેજ જાહેર પડતાં ને કોઈજ વેળા તેઓને શિક્ષા થતી. અકબર રાજ્યએ ૫૦૦ ફાંસીઆને ગરદન માર્યા હતા. ત્યારપછી અંગ્રેજ સરકારે નારા કર્યો ત્યાંસુધી તેઓ વગર હરકતે પોતાનું દુષ્ટ કામ કરતા. હાલ તેઓનો બિલકુલ નારા થયો હોય એવું કહેવાઈ શકાતું નથી, કદાપી થોડા રહ્યા હશે.

એ ફાંસીઆનો બંધો મુસાફરોને લુટવાનો હતો, ને તે એવી રીત કે પેહેલાં તેઓને દગલબાજીથી ગળે ફાંસો દેઈ મારી નાંખવા, ને પછી તેઓની પાસે જે હોય તે લેવું. તેઓ મહા કાળીની ઉપાસના કરતા. ને લુટનો કાંઈક ભાગ તેને ભેટ કરતા, તથા ધારતા કે તે દેવી એવા કામથી રાજી થતી.

ઓમાસાપછી તેઓના ટોળાં પોતાનાં દુષ્ટ કર્મો કરવા નિકળતાં. પેહેલાં તેઓ પોતાના ગુરૂપાસે આશિર્વાદ માગવા જતા ગુરૂ કોઈ બુદ્ધો ફાંસીઆ હોય. તે એક કોદાળી આપે. ફાંસીઆ એ કોદાળીમાં એવો ગુણ માનતા કે તેનાથી ખાડો ખોદી જેને દોટે તે ભૂત ન થાય. જે જીવાન ફાંસીઆએ ધણી હિંમત દેખાડી હોય, તેને ગુરૂ એક રમાલ આપે. એ રમાલવડે તે દુષ્ટ આપડા વટેમાર્ગુના, તથા જત્રાણુ લોકોના ગળા ફાંસી નાંખતા.

૪૦ હિંદુસ્તાનના ફાંસીઆ.—ભાગ ૨.

જેને રમાલ મળતી તેની મોટી પદવી તથા આબરૂ ગણાતી ને તેને લુટનો વધારે હીસ્સો મળતો. રમાલ આપતી વેળા ગુરૂ

તેના વડાવાના એવા રમાલથી કીધેલાં કર્મોના વખાણ કરે, ને કહે જે, તું એ એવાં કામ કરીશ એવી સર્વની આશા છે. છેલ્લે દેવીની સ્તુતિ કરે, ને જે પ્રાંતોમાં જવાનું ધાર્યું હોય, ત્યાં જાય. ડેરવેલી જ્યાંએ પહોંચે ત્યારે ૨૦ થી તે ૧૫૦ આદમીઓ સુધીની જુદી જુદી ટોળીઆ અંધાય, તથા ધરિારતો કેવી કરવી તથા ખીજ જે જે ગોઠવણ કરવાની હોય તે કરે.

ફાંસીઆ પોતાની બહાદુરી અથવા બળ દેખાડતા નહીં પણ ગુપ્ત રીતે તથા અજાણમાં પ્રાણ લેતા. શિખાઉ ફાંસીઆ એટલે જેની છાતી કઠણ થએલી ન હોય, તેઓને આસપાસ ફરતા ચોકી કરવાને તથા તજવીજ કરી ખબર આપવાને રાખતા. દાવમાં આવે એવા માણસો જોવામાં આવે કે કેટલાએક ફાંસીઆ તેમની જોડે ઘણીએક યુક્તિથી મળી જાય ને પોતે ઓળખાય નહીં તેવી રીતે ચાલે. શુકન આવે તેથી કે ખીજાં કારણસર તેઓ વટેમાર્ગુ જોડે કેટલાએક દિવસ ચાલે, ને લાગ ફાવે ત્યાં તે બિચારાઓને મારી નાંખે. સર્વે સાથ જમી રહ્યા પછી ફાંસીઆ ગાવા તથા વાત ચીત કરવા મંડે, ને પેલાઓને ગફલતમાં નાંખે. બરાબર તાલ આવે એટલે તેઓનો ઉપરી એક ધરિારત કરે કે તરત બિચારા વટે માર્ગુઓને ગળે રમાલ વીંટી મારી નાંખે. જે સામે થાય તેને એક લાત કે ઠીંચણ મારી પુરો કરે. પછી તેમના મુડદા કાંઈ છાની જગામાં કે ઝાડીમાં દાટે, ને તેની કાંઈજ નિશાની રહે નહીં તેવું કરે. વળતી સઘળો માલ એકઠો કરી લેઈ જાય. એવી રીતે તેઓ ઘણાં ખુન કરે, ને હજારો રૂપીઆ મેળવે. જેને મારવાથી તપાસ ચાલે કે જે સામો થાય તેવાને તેઓ છેડતા નહીં; દાગના માણસને જવા દે, ને સાહેબ લોકને છેડવાને પણ ખીએ, પણ ખીજ માણસના જીવ લેવામાં ફાંસીઆ જરા આચકો ખાતા નહીં.

૪૧ હિંદુસ્તાનના ફાંસીઆ.—ભાગ ૩.

પૈસા સિવાય ખીજ કારણોસર પણ વખતે મારી નાંખતા. એક

વેળા તેમણે ફેટલાંએક ખુન કર્યાં. એટલામાં ચાર રાંક મુસાફરો આવી પહોંચ્યા. તેઓ જીવતા જાય તો પોતાના અપરાધ જાહેર થાય એવું જાણી તે બિચારા ચારેના પ્રાણ લીધા.

ઓમાસું બેસતાં તેઓ પોતાની લુટમાંથી કાંઈક ભાગ દેવીને અર્પણ કરતા તથા બ્રાહ્મણોને આપતા, ને પોત પોતાને ઘેર જઈને ચાર માસ બેરાં છોકરામાં રહેતા. ગંગા અને જમના નદીના કાંઠાના પ્રાંતોમાં એ પાપીઓની ઘણી વસ્તી હતી.

એ પ્રમાણે તેઓએ સેંકડો વરસ સુધી પોતાના ભુંડાં કામ કીધાં પણ અંતે પાપનો ઘડો ફુટ્યો. આ દેશની રાંક રૈયતને ભાગ્યે સઘળો મુલક અંગ્રેજ સરકારને હાથ આવ્યો. એઓની વાત સરકારના જાણવામાં આવતાંજ તેવિશે તપાસ કરવાને કમ્તાન સ્લીમન નામે એક અમલદારને ઠરાવ્યો. એ અંચળ અમલદારે ઘણી ચતુરાઈથી ઘણા ફાંસીઆને પકડી ફાંસી દીધા ને ઘણી ટોળીઓ તોડી.

સન ૧૮૩૨ માં ફાંસીઆની એક મોટી ટોળીનો સરદાર નામે દીરગોપાળનો ધનિસાફ થયો. તેવારે જે ખીના જાહેર થઈ તે ટુંકામાં લખ્યાથી તેઓની દુષ્ટ ચાલનો કાંઈ વિચાર આવશે. દીરગોપાળના બાપ દાદા ઘણી પેઢી થયાં એ ધંધો કરતા, ને તેનો ભાઈ લક્ષ્મણ પણ તેજ કામ કરતો. દીરગોપાળે તથા તેની ટોળીએ ઘણાં ખુન કીધાં હતાં. સને ૧૮૧૭ માં પેહેલ વેહેલાં દીરગોપાળે એક પંડિતને તથા તેના સાથીને મારી નાંખ્યો. એ બિચારાના મુડદાં કમ્તાન સ્લીમને ખોદી કાઢ્યાં હતાં. ત્યાર પછી દીરગોપાળે ચૌદ દુકાનદારોને માર્યા. તેમની પાસેથી જે હજાર રૂપિયા મળ્યા. ત્યારપછી સતર પ્રવાસીના જીવ લીધા. સન ૧૮૨૧ માં તેણે ચાર પોલીસના સિપાઈઓને માર્યા ને તેના મુડદાં એક નાળામાં નાંખ્યાં. ખીજે દિવસે હોલકરના એક સરદારને તેની સાથેના ચાર ઘોડેસ્વાર સુધાં ફાંસી નાંખ્યા, ને એક આંખાતળે દાટ્યા. ચાર દિવસ પછી એ ટોળીને આંખરખાં નામે નવાખ મળ્યો. નવાખની જોડે બેરાં છોકરાં તથા દસ સિપાઈ હતા. એ સર્વને દીરગોપાળની ટોળીએ મારી નાંખ્યા.

૪૨ હિંદુસ્તાનના ફ્રાંસીઆ—ભાગ ૪.

એ કમનસીબનાઓને દાટ્યાનું કામ પુરું થતામાં અગીઆર કાવડીઆ આવ્યા. તેઓ અજાણમાં બોલ્યા કે અમને ફ્રાંસીઆની ઘણી ધાસ્તી છે, એ માટે તે બાપડાના પ્રાણ લીધા. એ કાવડીઆને એક અવાવરા ઘરમાં દાટ્યા હતા, ત્યાંથી કમાન સ્ત્રીમનના સિપાઈઓએ ખોદી કાઢ્યા હતા. સને ૧૮૨૩ માં એક બાઈડી, એક છોકરી, ને અગીઆર માણસ પુનેથી ઇંદોર જતાં હતાં તેઓનો એ ટોળીએ નારા કીધો. એ વેળા હજાર રૂપીઆ લુટ મળી. થોડા દહાડા પછી કેટલાએક નગદી લેઈ જનારા મળ્યા; તેઓની પાસે પચીસ હજાર રૂપીઆ હતા. એ ટોળીએ તેઓને ખરે બપોરે ફ્રાંસી નાંખ્યા ને જંગલમાં ફેંકી દીધા. અલબત્ત એ મોટી રકમ તેઓને હાથ આવી. ત્યારપછી ઉદેપુરનાં રાણાનો સરદાર નામે લાલસિંહ તેની બાઈડી, છ છોકરાં, ને એક ચાકરડી સાથે જતો હતો. દીરગોપાળની ટોળીમાં એ વેળા અઢીસેં માણસ હતાં અને તેમાંના ૫૦ હાજર હતાં. અંગ્રેજ સરકારના સિપાઈ છીએ એમ તેઓએ લાલસિંહને કહ્યું, ને તેની જોડે કેટલા એક દિવસમુધી ચાલ્યા. એક મુકામપર વગ જોઈને તેઓને અફીણ તથા ગાંજે પાઈ બેભાન કરી સાંજની વેળા મારી નાંખ્યા. લાલસિંહની વહુના હાથમાં એક નાનો છોકરો હતો, તેને દીરગોપાળે બચાવ્યો ને તેને પોતાનો છોકરો કરી લીધો. દીરગોપાળની તપાસ થઈ ત્યારે એ છોકરાને હાજર કર્યો હતો, ને તેને સરકારે પોતાને ખરચે ભણાવ્યો ને ઉછેર્યો. દીરગોપાળ ત્યારપછી બીજાં ખુન કરવા પામ્યો નહીં. સરકારના માણસોએ તેને તથા તેના ૨૯ સોબતીઓને પકડ્યા ને ઉપર લખેલા ગુના સાબિત થયાથી સન ૧૮૩૨ માં તારીખ ૩૦ જુને ફ્રાંસી દીધા. એ ચંડાળોની છાતી એવી કઠણ થઈ હતી કે ફ્રાંસીથી તેઓ મુદલ ભય પામ્યા નહીં. પણ ઉલટું માંગી લીધું કે અમે અમારે હાથે ફ્રાંસી દઈશું. દીરગોપાળે સર્વે ને બરાબર ફ્રાંસી દેતાં જોયા પછી પોતે પોતાને ફ્રાંસી દીધી.

માણસ જાતમાંના કોઈને આવી પોતાના સ્વભાવથી ઉલટી

અવસ્થામાં પડ્યા જોઈ મનને એક થાય છે. માણસના રૂપને આવા લગ્નવનારા હવે ધાર્યા મેળે થોડાજ રહ્યા હશે. લોકો કહે છે કે હાલ એમાંના કેટલાક કાંસીઆ આંખ કાનનું ઓસડ કરનારા વૈદનો વેષ લેઈને ફરે છે.

૪૩ મોસેસ રોથશીલ્ડની વાત.

આશરે ૫૦ વરસઉપર યુરોપમાં મોટી લડાઈ ચાલી હતી તે વેળાએ જર્મની દેશમાં મેન નદીને કિનારે ફ્રાન્કફોર્ટ શહેરમાં રોથ-શીલ્ડ નામે એક ચાહુદી સરાફ રહતો હતો. તેનીપાસે પૈસા તો ઝાઝા નહોતા પણ તેની સાખ સારી હતી.

જ્યારે ફ્રેંચ લોકે જર્મની ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યારે હેસ્સી કાસ્સેલના રાજાને પોતાના સંસ્થાનમાંથી નાસવું પડ્યું. જ્યારે એ રાજા ફ્રાન્કફોર્ટમાંથી જતો હતો, ત્યારે મોસેસ રોથશીલ્ડને તેણે કહ્યું કે, મારીપાસે નાણાની મોટી રકમ અને કિમતદાર જવાહીર છે, તે તમારા હવાલામાં રાખો; નહીં તો કદાપિ તે સઘળું રાત્રુના હાથમાં જશે. એટલું બધું ભારે જોખમ માથે લેવાને તે ચાહુદી ના કહેત, પણ રાજા પોતાના પૈસા ઉગારવાને એટલો બધો ગભરાટમાં પડ્યો હતો કે તેથી આખરે મોસેસે તે રાખવાને હા કહી, તોપણ તેણે પહોંચ આપવાની ના કહી, કેમકે આવા ભયના વખતમાં તે દ્રવ્ય સલામત પાછું અપારો કે નહીં એ વાતનો તેને નિશ્ચય નહોતો.

રોકડ અને જવાહીર મળીને તેની કીમત કેટલાએક લાખ રૂપીઆ હતી તે સઘળું ફ્રાન્કફોર્ટમાં પહોંચતું કંઈ. રોથશીલ્ડ તે દ્રવ્ય પોતાની વાડીમાં એક કોરે દાટી રહ્યો એટલામાં ફ્રેંચ લોક તે શહેરમાં પેઠા. પોતાનો માલ સાઠ હજાર રૂપીઆનો માત્ર હતો તે સંતાડવાને કાંઈ પ્રયત્ન કર્યું નહીં. તેની પાસે ખીજા કાંઈ વધારે પૈસા છે, એવું ન ધારતાં ફ્રેંચ લોક તે પૈસા લેઈ ગયા. પણ જો તેણે એવું બહાનું કાઢ્યું હોત કે મારી પાસે કાંઈ નથી, તો ખીજે કેટલેક ડેકાણે થયું તે પ્રમાણે એના ઘરનો પણ નિશ્ચય ઝાડો લેવાત, અને

પછી તે સઘળું દ્રવ્ય તેમને જડત, તે તેઓ લેઈ જત. જ્યારે ફ્રેન્ચ લોક રોહર છોડીને ગયા, ત્યારે રોથશીલે તે રાજાનો પૈસો ખોદી કાઢ્યો અને તેમાંથી થોડાએકનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. પછી વેપારમાં તેની ચઢતી થઈ, અને તેણે ઘણીએક દોલત મેળવી.

થોડા એક વરસ પછી જ્યારે લઢાઈ બંધ પડી, ત્યારે હેસ્સી કાસ્સેલનો રાજા પાછો પોતાના સંસ્થાનમાં આવ્યો. તેને નાણું તથા જવાહીર મોસેસપાસે માગવાને ઘણી બીક લાગી, કેમકે તેણે વિચાર કર્યો કે ફ્રેન્ચ લોકે તે લેઈ લીધું નહીં હોય, તોપણ મોસેસ બહાનું કાઢશે કે તે સઘળું લેઈ ગયા, અને એવું કહીને પોતે બધું બતાવી પડશે. એવું છતાં પણ રોથશીલે તેને ખબર આપી કે તમારો સર્વ માલ બચ્યો છે, અને સેંકડે પાંચ ટકા પ્રમાણે તમારા રૂપીઆ બાજસુધાં આપવાને હું તૈયાર છું. આ વાતથી તેને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને તેજ વખતે તે શરૂકે તે પૈસો શી રીતે જાળવ્યો, તેનો એહવાલ તેની આગળ કહ્યો, અને કહ્યું કે, તમારો જે પૈસો મેં કામમાં આણ્યો તેની મને માફ કરવી. તમારો પૈસો બચાવવાને મારે માફ સઘળું ખોવું પડ્યું. એવું પણ તેણે તેને જણાવ્યું. આ શરૂકના પ્રમાણિકપણાને લીધે તેના ઉપર તે રાજાનો એટલો બધો વિશ્વાસ બેઠો કે થોડે બાજે તેણે દ્રવ્ય તેની પાસેજ રહેવા દીધું. તે રાજાએ તેનો ઉપકાર માનવાસાથે યુરોપના ઘણાએક રાજાઓ આગળ તેની એવી સાખ વધારી કે એ બહુ ભરોસો રાખવા લાયક સાહુકાર છે. તેણે કરીને મોસેસે પૈસા વધારવાના કેટલાંએક ભારે કામો કર્યાં, તેમાં તેને ઘણો નફો મળ્યો. પછી તે દહોડે દહોડે અત્યંત પૈસાવાળો થયો, અને તેણે પોતાના ત્રણે દીકરાઓને તેવાજ કામમાં નાંખવાને યુરોપ ખંડના ત્રણ મુખ્ય રોહરો લંડન, પારિસ, અને વિએનામાં મોકલ્યા, તે સર્વ પૈસાદાર થયા. જે દીકરો લંડનમાં રહ્યો હતો તેની પાસે મરતી વખત સાત કરોડ રૂપીઆ હતા. બીજા બેને બારનની પદવી મળી, અને તે પણ કાંઈ ઓછા પૈસાવાળા નહોતા. આ કુટુંબની આટલી બધી દોલત ને આખર વધી તે પ્રમાણિકપણાથીજ વધી.

૪૪ બંગાલા.

એ મોટો પ્રાંત હિંદુસ્તાનના પૂર્વ છેડાભણી છે. એની ઉત્તરે નેપાલ, સિક્કિમ, ને ભોટાન છે ; દક્ષિણે બંગાલાનું અખાત છે ; પૂર્વમાં આસામ ને બ્રહ્મ દેશનાં પરગણાં છે ; ને પશ્ચિમમાં બાહાર પ્રાંત છે. એ પ્રાંતની પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઈ ૩૫૦ મૈલ છે, ને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઈ ૩૦૦ મૈલ છે. એનું ક્ષેત્રફળ સતાણું હજાર બસે ને ચુમાળીસ ચોરસ મૈલ છે. એ હિસાબે ગ્રેટબ્રિટનના ક્ષેત્રફળ કરતાં દશ હજાર મૈલ વધારે છે.

એ દેશ સપાટ છે. ત્યાંની જમીનમાં માટી ને રેતીનો ભેગ છે. એમાં પાક સારો થાય છે ; એ થર થોડાજ તસુ ઉંડો છે. ત્યાં નદીઓ ઘણી છે, ને તેમાં વરસો વરસ મોટાં પુર આવેથી તેનાં પાણી ઘણાક ગામોમાં ફરી વળે છે. એ પાણી ઉતરે છે ત્યારે તેમાં માટી, કોહેલી વનસ્પતિ વગેરે હોય, તે નીચે ફરી રહે છે, તેથી ભોંય તાજી થાય છે, ને તેમાં બહુ સારો પાક ઉતરે છે.

બંગાલા પ્રાંતમાં ઘણી નદીઓ છે, તે સર્વમાં સૌથી મોટી ગંગા છે, ને તેને એ બધી નદીઓ મળે છે. બ્રહ્મપુત્રા પણ પૂર્વ ભણી થોડીએક આવેલી છે. એ સિવાય ઘણાંક નાળાં છે, તેમાં પણ ચોમાસામાં હોડી ફરે છે. નદીઓમાં તો ઘણું કરીને બારે માસ હોડી ફરે છે. એક ડેકાણેથી બીજે ડેકાણે માલ મોકલવાને તથા માણસને દેશમાં ફરવા હરવાને હોડી વડે ઘણું સેહેલું પડે છે, તથા ખર્ચ પણ થોડોજ બેસે છે. વળી બીજો મોટો લાભ એ થાય છે કે ખેતીવાડીને સારૂ મીઠું પાણી જ્યારે જોઈએ, ત્યારે ને જોઈએ તેટલું મળે છે. એ દેશની ભોંય ઘણી પોચી છે તેથી એ નદીઓ ઘણીવાર પોતાનો માર્ગ બદલે છે. એથી ફેટલીએક અડચણ પડે છે. હાલ ગંગા નદીમાં વરાળચંત્રના જોરથી હોડીઓ ચાલે છે. કલકત્તાથી પ્રયાગ અથવા અલાહબાદ જે આઠસે મૈલ છે, ત્યાંસુધી આગમોટ ચાલે છે. એ પ્રાંતમાં સરકારે રસ્તા પણ ઘણા બાંધ્યા છે. બંગાલામાં તળાવ પણ ઘણાં છે. તેમાંના ફેટલાંએકમાં ચોમાસામાં હોડી ફરે છે, ફેટલાંએક ઉના-

ળામાં સુકાઈ જાય છે. ત્યાંની રતુઓ ઘણું કરીને આ દેશના સરખી છે.

ઉનાળામાં હિમાલયના પહાડમાં બરફ પીગળે છે તેથી ચોમાસું બેસતાં પહેલાં નદીઓમાં રેલ આવવા માંડે છે, ને ચોમાસે તો ઘણીજ આવે છે ; એવી કે સેંકડો ગાઉસુધી દેશ જળમય દેખાય છે. પાણી એકદમ આવતું અટકાવવાને ગંગા નદીને કાંઠે ઘણેક ઠેકાણે કરાડા બાંધ્યા છે.

ત્યાં ભાત ભાતના અનાજ. કઠોળ, મેવા, ને વનસ્પતિઓ ઉગે છે. ડાંગર તો ગામે ગામે ઉગે છે. એનેસાર ક્યારડામાં કે ખાડામાં પુરતું પાણી ભરી રાખે છે. ખાંડ, રૂ, ગળી, અફીણ, તમાકુ, રેશમ, એ વેપારની ઘણી જાણસો ત્યાં થાય છે. આંખા, ખજૂરી, કેળ, દ્રાક્ષના વેલા, નારંગીનાં ઝાડ, દાડમડી, વગેરે ઘણાંક ફળનાં ઝાડ ત્યાં બહુજ ઉગે છે. બટાટા, આદુ, હલદ, લીંબુ, ગાજર, ડુંગલી, લસણ એ પણ ઘણાં પાકે છે. ગુલાબ, મોગરા, કરેણા, ચંપેલી, વગેરે ઘણીક જાતનાં ફુલ પણ થાય છે. ત્યાં વાંસ ઘણા સારા થાય છે. ત્યાંના બજાર. ગાય, વગેરે ઘેર ઘણાં નબળાં હોય છે. એક એકનું પાંચ કે છ રૂપિયા મુલ પડે છે. ગામોમાં ને રોહરોમાં વગર ઘણીઆતા કુતરા લોકને બહુ ઈજા કરે છે. ત્યાંની નદીઓમાં માછલાં પુષ્કળ થાય છે, બ્રાહ્મણથી તે ભંગીઆસુધી સર્વ તેનો અહાર કરે છે. એ દેશમાં ઘણાંક મોટાં રોહરો છે, તેમાં કલકત્તા મુખ્ય છે. ત્યાં ગવરનર જનરલ રહે છે ; એ રોહર હિંદુસ્તાનની રાજધાની છે.

૪૫ પઝાય એવાં પક્ષી.

આપણા લોકોમાં પક્ષી પાળવાનો થોડોજ સોખ છે. કોઈ કોઈ લોક પોપટ, મેના, કે નુરી પાળે છે ; તે પણ હજારે એક ; પણ મુસલમાન લોક ઘણા પક્ષી પાળે છે. ઉપર લખેલા પક્ષી સિવાય કબૂતર, જુદી જુદી જાતની ચકલીઓ, કાકાકૌઆ, કુકડી, એ પક્ષીઓને પોતાના ખપમાટે કે તેમની મધુરી વાણી માટે એ લોક

પાળે છે. એમાંના પોપટ એવી તો વાણી બોલે છે કે કોઈ વખત માણસ તે સાંભળીને દીંગ થઈ જાય છે ; અને કોઈ વખત તેનું બોલવું, કોઈ માણસનું ગણીને બુલથાપ ખાય છે, ને છેતરાય છે. મેના પોપટને નાનપણથી જ બોલતાં શિખવવા ઈછીએ તે તે શિખે છે, તથા તેમનો રંગ પણ ઘણો સુંદર તેથી થાકી ગયા હોઈએ, કે કાંઈ ચિંતામાં, કે શોકમાં હોઈએ, તો બેઘડી તેમની પાસે જઈને જોતાંજ દુખ વિસરી જઈએ છીએ. મેના પોપટને મીઠાં ફળ, તથા પાકાં ગિલોડાં બહુ ભાવે છે. તેમને તે આપ્યાં હોય, તો તે બહુ મગન રહે છે, અને આપનાર માણસને બહુ આહે છે. જે તેને રોજ શિખવીએ તે શિખવાને તે તૈયારજ હોય છે. પણ કોઈ તેમને આડવે તેનું બોલાવેલું તેઓ કદી બોલતાં નથી.

એમને હજવે હજવે અને એક એક અક્ષર કરીને બોલતાં શિખવવું, અને રોજ રોજ તેનું તેજ શિખવવું. જ્યારે તેણું સાફ રીતે બોલતાં આવડે ત્યારે ખીજું શિખવવું. જે મેના પોપટને ખીજવે ને આંગળીએ છેડે તો આંગળી ફરડી ખાય, માટે ખીજવવાં નહીં. ડાકોરમાં એક જમીદારને ત્યાં એક નુરી છે. તેનો રંગ ઘેરા લાલ ને માંહે લીલો ને કાળા પટા છે. તે ઘણી સારી વાણી બોલે છે ; જેમ કોઈ માણસ બોલે તેમ બોલે છે. કોઈ સારાં માણસ તેમને ઘેર ગયાં હોય, તો તેને આવો બેસો, સાહેબને સારૂ પાન સોપારી લાવો, એવી રીતે મીઠું મીઠું બોલે છે. કાકાકૌઆ પણ બોલે છે, પણ તેનો રાબદ્ ઘણો કઠોર છે ; તેને હીંચકા ખાવાનું બહુ ગમે છે. જે સાંકળે તેનો પગ બાંધ્યો હોય તે સાંકળ લાંબી હોય તો મોટા મોટા હીંચકા ખાય ; કાકાકૌઆનો રંગ સાફ ધોળો હોય છે. નાની ચકલી એના રંગ ઘણા સારા આવે છે, તેથી તે ઘણાંજ રમુજ લાગે છે.

કેટલાંક કબુતર એવા શિખવેલાં હોય છે કે જે ડેકાણેથી આવ્યું હોય તે ડેકાણે પાછો કાગળ લેઈ જાય એટલુંજ નહીં, પણ તેજ ઘેર લેઈ જાય છે. એને શિખવવાની રીત એવી કે તે નાનાં હોય ત્યારે તેને ઘરની ઓમેર ઉડાડે છે, ને તે ફરી ફરીને પાછાં પોતાને ડેકાણે આવે છે. એમ રહેતે રહેતે ૫-૧૦ ગાઉ રોજ જાય ને આવે. એમ

કરી કરીને તે વધારે ગાઉ જાય છે. જ્યારે સારી પેઠે શિખી રહે ને હુશીઆર થાય ત્યારે કલાકે ધણા ગાઉ સુધીની મુસાફરી કરે છે.

૪૬ ક્રોધ—ભાગ ૧.

એક વેળા એક ગૃહસ્થને ઘેર બે ચાર ભાઈબંધ મળવા આવ્યા. ધરધણીએ તેમને સારૂ પીવાનું પાણી મંગાવ્યું. પાણીનો કલસીઓ લાવી મુકતાં ચાકરના હાથમાંથી સરી પડ્યો ને રોડને છાંટા ઉડ્યા. એથી રોડને એટલી ઝાંઝ ચઢી કે ઝટ લેઈને તે કલસીઓ ચાકરને છુટો માર્યો. ભાગ્ય સારાં જે કલસીઓ ચાકરના માથામાં વાગ્યો નહીં, નહીં તો લોહીલોહાણ નિકળત; તોપણ તે બિચારાની છાતીએ એ કલસીઆની ચોટ સારી લાગી. તેના રોડની રીસ એ માર્યાથી ઉતરી નહીં, પણ તે જંગલી માણસની પેઠે ભુંડી ગાળો દેવા લાગ્યો. એથી તેના ભાઈબંધ પણ અકળાયા ને મનમાં કહેવા લાગ્યા કે આ પીડામાં ક્યાં પડ્યા.

આવું ઘણી વાર દીઠામાં આવે છે. ધરમાં, જમણવારમાં, ને માર્ગમાં ઘણી વાર બોલતાં બોલતાં અને ન જીવી બાબતપર નકામી તકરાર કરતાં ગાળાગાળી ને ધબાધખી થઈ જાય છે. એવી વેળા થોડાંજ માણસ ક્રોધથી થતા બગાડવિરો વિચાર કરે છે.

જગતમાં ફેટલાએક આદમીને ક્રોધી કહ્યાથી માંડું લાગતું નથી. તેઓ જાણે એમ સમજે છે કે હરએક ન જીવી બાબતપર ગુસ્સો કરવો, ગાળો દેવી, ઘાંટા પાડવા એ અમારો હક છે. એવા માણસ પોતાના ચાકર નફર ને નારાજ કરે છે, અને ચારમાં બેસે છે ત્યાં સૌને કાયર કરે છે. એવા લોકોને કેવો ઠપકો દેવો ઘટે છે, ને તેની સોબતથી ફેટલો ત્રાસ ઉપજે છે, તે સધળાને સારી પેઠે જાણીતું હશે, તોપણ અચરજ જેવું છે કે તેઓને કોઈ ઘટતી સજા કરતું નથી. તેમની ખોટી ટેવ મુકાવવાને શિખામણ ન દેતાં ઉલટું બોલે છે કે શું કરે બિચારો. એને ઝાંઝ ઉતાવળે ચઢે છે, એનેથી ક્રોધનું બોલ્યું જરા ખમાતું નથી. એ મોટી બુદ્ધ છે, કેમકે તેઓ ગુસ્સો કર્યા પછી કદી પસ્તાય છે, તોપણ ફરી ક્રોધી ન થવાને

મેહેનત કરતા નથી. વારે વારે પસ્તાવું અને માફ માગવી, તેના કરતાં સંભાળીને ચાલવું તે કેવું સારું !

૪૭ ક્રોધ — ભાગ ૨.

કેટલાક પુરુષ એવો ગર્વ રાખે છે કે હું ! કોની તાગાત છે કે અમારા સામું બોલે ? જે ભોગ જોગે તેના હાથ તજેના માણસ તેની સામા થયા તો ભવાં ચઢાવીને ખુની વાધની પેડે તે ગરીબડાઓ ઉપર ડોળા કાઢે છે. પણ જ્યારે મેદાનમાં કોઈ વાધ ઉભો થાય છે, ત્યારે તેનો ક્રોધ ને તે પોતે બેઉ ધરમાં ભરાઈ જાય છે. જે એમ ન કરે તો પછી “કમજોર ગુસ્સા બોત માર ખાનેકી નિશાની” જેવીવાત થાય છે. ગર્વ ઘણી વાર ક્રોધનું મૂળ છે. એવું ઘણીવાર બને છે કે જ્યારે અભિમાની માણસને એમ લાગે છે કે એવા બોલથી મારું માન ઓછું થયું, અથવા એ માણસે મારી આખર રાખી નહીં ત્યારે તે ઘણો ક્રોધે ભરાય છે. એ માણસ જે પોતાનો અભિમાન તજીને જરાજ વિચાર કરશે તો તેને કદાપિ જણાશે કે તપી જવાનું કાંઈ કારણ નથી.

હરકોઈ ક્રોધી માણસ કોઈ દિવસે સવારથી તે સાંજ લગી કીધેલા ગુસ્સાના પરિણામવિશે વિચાર કરશે તો તેની ખાતરી થશે કે જે ઉમેદથી તેણે ક્રોધ કીધો તે લગાર પણ પાર પડી નથી, પણ હિલટું નુકસાન થયું છે. તેના સ્નેહીઓને માહું લાખું, પોતાના કામમાં હરકત પડી, અને મોટાઈ ન વધતાં હલકામાં ગણાયો. જેની ઉપર તેણે રીસ કરી તેણે સામી રીસ કીધી હોત, તો કેટલો કજીઓ થાત ! અને કેટલી ખરાબી થાત ! બેઉ ભણીના ક્રોધી અને અવિચારી હોય છે, ત્યારે શું બને છે તેથી થોડાજ અજાણ્યા હશે.

પાંચ માણસ બેઠાં હોય તેમાં કાંઈ વાદવિવાદ ચાલે, ને જે તેઓમાંના કોઈ ક્રોધી માણસથી જવાબ દેવાતો નથી, ને હારવાની તૈયારીમાં આવે છે, એટલે તરત ક્રોધે ભરાય છે, ને મોટી મોટી ખુમો પાડી ગાળો દેવા મંડે છે. સામાવાળો સમજી અને શાંત સ્વભાવનો હોય ને તેના જેવો નાદાન થાય નહીં, તો પેલો મુછોએ

હાથ ફેરવી જાણવે છે કે હું જીવ્યો. પણ સમા જીતવાની એ ખરી રીત નથી. સાંભળનારાઓના મન પર એથી સારી અસર થતી નથી, પણ ગુસ્સો કરનારની વાત ખરી નથી એમ તેઓને લાગે છે.

ગુસ્સાની લગામ જેના હાથમાં રહેતી નથી તે સર્વને નાખુશ કરે છે, અને પોતે પણ સુખી થતો નથી. તેના સગાંવહાલાં, આકરનકર, અને પાડોશીઆડોશી સૌ તેનાથી કાયર હોય છે. ક્રોધી માણસ જે પૈસે ટકે ગરીબ હોય, તો તે વધારે દુખી થાય છે.

એવા ક્રોધી માણસને તેના ભાઈબંધોએ, અને ક્રોધી જૈરીને તેની બેનપણીઓએ તથા તેના સગાં વહાલાંએ તેમની આ નહારી ટેવ મુકાવવાને જેમ બને તેમ મેહેનત કરવી, અને સમજાવવાં. વગર વિચારનો અને નકામો ક્રોધ ન આણવાની ટેવ છોકરાંમાં નાનપણથી પડવી જોઈએ.

૪૮ ઝાડ—ભાગ ૧.

ઝાડ સઘળાં છોકરાંએ દીઠાં હરો તેમાં ગામડાંનાં છોકરાંનાં જેવા-માં તો બહુજ આજ્યાં હરો, તે વાસ્તે ઝાડની વાત કહી હોય તો તેથી તેઓ ખુશ થશે, ને કેટલીક વાત તેઓના જાણવામાં નહીં હોય તેનું જ્ઞાન થશે. એ વાત સઘળી લખીએ તો આખું પુસ્તક ભરાય પણ થોડામાં નીચે લખી છે.

હળીઓ. — જે કોઈ ઝાડનું પાંદડું ફળ લેઈને તેને કાપીએ તો માંહેથી કાંઈ કદાણુ જાણુસ નિકળે છે તે હળીઓ. આંખાનો ગોટલો લેઈને તેની ગોટલીમાં જોઈએ, તો માંહે લાંબો જરા પીલો માલમ પડે, તે પીલો ઉગી નિકળે ને ઝાડ થાય. ગોટલો એ આંખાનો હળીઓ સમજવો. જ્યારે દાણો ભોંયમાં રોપે છે, ત્યારે માંહેનો પીલો મોટો થઈને દાણાનું છોડું ફોટે છે, અને એક પીલો ઉપર ને એક નીચે ફુટે છે. નીચેનો ભોંયમાં જાય છે. જે ઉપર ફુટી નિકળે છે તેનું થડ થાય છે, ને નીચે જાય છે તે મૂળ. થડમાંથી ઓમેર ડાળીઓ ફુટે છે, તેમજ મૂળમાંથી પણ ડાળી જેવાં મુળીઆં ઓમેર ફુટે, ને બહુ ઉંડાં જાય. ડાળીને પાતરાં ને ફુલ આવે છે ને ફુલમાંથી

ફળ ને ખી નિકળે છે. એ વિરો જરા વિસ્તારે કહીએ છીએ. તેમાં પેહેલાં મૂળવિરો કહીએ છીએ.

મૂળ.—મૂળવડે આડનું પોષણ થાય છે, તેથી તે મજબુત ઉભું રહે છે અને તે વડે જીવે છે. ભોંયમાં પાણી હોય તથા તેમાં ખીજી આગળેલી જાણસ હોય તે મુળીઆં ચુસી લે છે. પછી તેમાં રેસા હોય છે તે વડે થડમાં જઘને આપ્પા રોપામાં જાય છે. મુળીઆંમાં તેને છેડે રેસા રેસા જેવું હોય છે તે રસ ચુસી લે છે; મુળીઆંના ખીજા ભાગવડે રસ ચુસાય એવું લાગતું નથી. રોપાને એક ડેકાણેથી કાઢીને ખીજે ડેકાણે રોપે છે, ત્યારે ફેટલાએક મરી જાય છે, તેનું કારણ એજ કે ઉખેડતાં તેના મુળાડીઆંનાં છેડા તુટી જાય છે. જેવો રસ હોય તેવો મુળીઆં ચુસે છે, તેથી કોઈ જગાનો રસ તે આડને માફક ન હોય તો તે આડ ત્યાં બરાબર થતું નથી. ઝેરી રસ હોય ને તેપણુ ચુસાય એવો હોય તો મુળીઆં ચુસી લે છે, પછી આડને માફક આવે કે નહીં. તેને એજ કારણને લીધે જે જાતનાં પરમાણુ આડને માફક આવે એવાં હોય તેનું ખાતર નાંખે છે, ને ખીજાં આડ, મુળીઆં વગેરે નીદી કાઢે છે.

૪૯ આડ—ભાગ ૨.

થડ—ભોંયમાંથી ખીલો ફૂટે તે થડ. તેમાંથી ડાળીઓ નિકળે છે. ધણાએક આડનાં થડ બહારની બાજુ આગળથી એટલે છાલ આગળથી વધીને જડાં થાય છે. એવાં આડના થડને આડુ વેહેવું હોય, તો માંહેના લાકડામાં એક પછી એક ગોળ ચકર દેખાય છે. એવું એક ચકર વરસો વરસ જીની છાલ ઉપર નવી છાલ આપ્યાથી થાય છે. તેથી આડ ફેટલાં વરસનું થયું તે માલમ પડે છે. ઠંડા દેશનાં આડને આ વધારે લાગુ પડે છે. નાળીએરી, તાડ, ને વાંસનાં આડને એમ નથી. તે માંહેથી વધે છે અને તેને લીધેજ તેના થડ પોલાં કે પોચાં હોય છે. ને બહારની બાજુ બહુ કઠણ હોય છે. થડમાંથી ડાળીઓ નિકળે ને ફેલાઈ જાય તે પ્રમાણે તે આડ મોટું નાનું દેખાય. વડ, આંખો, લીમડો, આમળી વગેરે આડની

ડાળીઓ ચોમેર આડી જાય છે, તેથી તે આડ મોટાં ઘટાટોપ દેખાય છે. પણ છીણી, સરો, વગેરેનાં આડની ડાળીઓ ઉંચી ને ઉભી હોય છે તેથી તે આડ ઉંચાં દેખાય છે. જેમ આપણા શરીરમાં શ્વાસ લેવાને ફેફસું છે તેમ આડમાં શ્વાસ લેવાનું કામ પાંદડાં કરે છે, અને પાંદડાંવડેજ આડમાં નકામો વા હોય તે નિકળી જાય છે. પાંદડાંને તપાસીને જોઈએ તો તેની ઉપર કે નીચે નાનાં નાનાં કાણાં માલમ પડે છે, તેમાંથી તે બહારનો જે વા આડને માફક પડે તે લે, ને માંહેનો નકામો વા કાઢી નાંખે છે. એવાં કાણાં એક એક પાંદડાં ઉપર હજારો હોય છે પણ તે એવાં ઝીણાં છે કે નજરે પડતાં નથી. વળી પાંદડાંને તપાસીને જોઈએ તો માંહે જાળી જાળી જેવી નસો હોય છે તેમાં થડ ને ડાંખળીમાંથી રસ આવે છે ને માંહે કોથળી જેવું હોય છે તેમાં એકઠો થઈને તેમાંથી પાછો આડમાં જાય છે.

૫૦ આડ—ભાગ ૩.

ફુલ—કેટલાંક આડનાં ફુલ બહુ રંગ બેરંગી ને સુંદર હોય છે, એટલુંજ નહીં, પણ ખુશખોદાર હોય છે. ગુલાબ, મોગરો, ચંપો, ગુલબાસ, વગેરેનાં ફુલ એક એક થાય છે ને સુંદર પણ છે. કમળનું ફુલ ઘણું મોટું થાય છે. ફુલની નીચે ડીટું હોય છે ; ડીટાંઉપર કેટલાકને પાંચ છ લીલી પાંદડીઓ હોય છે, તેને માંજર કહે છે, ને કેટલાંકને તે પાંદડીઓ હોતી નથી. ગુલાબ, સદા શોભાગી, ગુલબાસ, ગલગોટા વગેરેને માંજર હોય છે. મોગરો, ચંબેલી, ચંપા વગેરેને નથી. માંજરઉપર પાતળી પાતળી ફુલની પાંખડીઓ હોય છે, ને તેની માંહે તાંતણા જેવી નાની નાની પાંખડીઓ હોય છે તેપર ટાંકણીનાં માથા કરતાં પણ ઝીણો દડો હોય છે તેપર પીળી ભુકી હોય છે. એ દડાવાળી પાંખડીઓની વચ્ચે-વચ્ચે વગર દડાની પાંખડી હોય છે તેની નીચે ફળ થાય છે. તે ફળ જેમ જેમ મોટું થાય તેમ તેમ ફુલ કરમાતું જાય ; ઘણું મોટું થાય એટલે ફુલ ખરી પડે ને ફળ નીકળે. કેટલાંક ફુલમાં ફળ ઢંકાઈ

ગમ્મેલું હોય, જેમ સીતાકુળ, જંબુ, કેરી, વગેરે ; ને કેટલાંક ફલની બહાર કે માંહે ઉઘાડું દેખાય છે ; જેમ કોળું, કાકડી, ચક્રીણના જીંડાં, વગેરે. ફલને મોર એ એકજ. ઝીણા હોય તે મોર, ને મોટાં હોય તેને ફલ કહે છે.

ખીજ.—ફળમાં, ઉખીમાં. શીંગમાં, કે કણસામાં ખીજ હોય છે, તે પાકે એટલે તેનીમેળે ખરી પડે અથવા સેહેલથી તોડી લેવાય. તે પછી જો કોઈ લઈ લે, ને વાવે તો તેમ, નહીં તો જ્યાં પડ્યું હોય ત્યાં દટાઈ જઈને ઉગી નિકળે, ને ખીજું ઝાડ થાય. માંહે જેટલા પાકેલા દાણા હોય તેટલાં ઝાડ ઉગે, પછી જેટલાં જીવે તેટલાં જીવે. કેટલાંક ઝાડના દાણાને જે ફાડ હોય છે ને કેટલાંક આપ્યાંજ હોય છે. જે ફાડવાળાં ઉગે ત્યારે પેહેલી વહેલી જે પાતરી કુટે ને આપ્યાની એકજ પાતરી કુટે. ચણા, ખાજરી, મગ, તુવર, વગેરેને જે ફાડો હોય છે, તેથી જે પાતરી કુટે છે, ને નાળીએર ને એકજ પાતરી કુટે છે. કેટલાકનાં મુળીઆંજ ઉગે છે. આદુ, હળદર, સફરીઆં, અલુખડાં, શેરડી વગેરેના મુળીઆમાં ખાડા હોય છે. તે જેટલા હોય તેટલા રોપા ઉગી નિકળે છે. શેરડીનાં મૂળઆગળ ગાંઠે ગાંઠે આંખ હોય છે ; તે ગાંઠ રોપે, તો શેરડી ઉગી નિકળે. કેટલાક રોપાના મૂળમાં મોટા ગાંઠા ગાંઠા જેવું થાય છે, જેમ લસણ, કુગલી, ભોંયશીંગ. તે વાવે ત્યારે તે રોપો ઉગી નિકળે છે.

૫૧. સુરતની આગનો ગરબો.—ભાગ ૧.

મહા કોપ થયો તે કળી કાળમાં જો,
સુરત રોહિર બળ્યું તે અગ્નિ ઝાળમાં જો,
મહા કોપ થયો તે કળી કાળમાં જો.
જાણે માળા તે પંખિના ટુટિ ગયા જાં,
એમ લોક સરવે રઝળતા થયા જો ; મહાકોપ. ૧
જેથી વણજ વેપાર આંખા પડ્યા જો,
જેના ભર્મ હતા તે ઉઘડી ગયા જો ; મહાકોપ. ૨

- જેણે ખરા ને ખોટા રોધી કાઢીઆ જો, ૩
- જેણે ખરા ખોટાને જીવદા પાડીઆ જો ; મહાકોપ. ૩
- રોરીએ રોરીએ દાંડીઆ ફેરવે જો,
- સૌ દીવો ને દેવતા સાચવે જો ; મહાકોપ. ૪
- રવાળા શાપુરજીને ઘેરથી જો,
- ઝાળા લાગી અગન એવી પેરથી જો ; મહાકોપ. ૫
- સારા શાપુરથી ગેખી ગોળા ઉછળે જો,
- દીનશાની હવેલી ભડકે બળે જો ; મહાકોપ. ૬
- ખખર સાંભળી અરદેશર બહાદુર કાંકડા જો ;
- લાવ્યા સિંપાઈ બંબા ને આંકડા જો ; મહાકોપ. ૭
- તુરે રણસિંગા થાએ ધાએ ધાવનાં જો,
- પારશી લોક ધાયા પારશીવાડના જો ; મહાકોપ. ૮
- અડતાળીશ રૂપે અગની થયો જો.
- વાયુ એગણ પચાસ રૂપે રહ્યો જો ; મહાકોપ. ૯
- પીંધું મદિરા મગન થઈ માહાલતી જો,
- આવી કણપીઠે બાકલા ઉછાળતી જો ; મહાકોપ. ૧૦
- જોરે ખપર દેવી જગન ઉલટ્યાં જો,
- લીંધાં ચૌટાં શાકર ખાંડ સામટાં જો ; મહાકોપ. ૧૧
- મેવાવાળા ને સૈરયા હારને જો,
- કેળાંપીઠ ને સુખડી બજારને જો ; મહાકોપ. ૧૨
- ઘેરી નાણાવટકેરી બંને એળને જો,
- તે આગળ હનુમાનની પોળને જો ; મહાકોપ. ૧૩
- આતમારામ બુખાણની પેહેડીએ જો,
- રામમંદીર મહારજીની મેડીએજો ; મહાકોપ. ૧૪
- બળે છે જરેખા ને જાળીઆં જો,
- મોટાં મેડી મંદીરને માળીઆં જો ; મહાકોપ. ૧૫
- ભાગા તળાવના ભડકા ફરી જો,
- મોટા મંદીરના બાળકજી શ્રીહરી જો ; મહાકોપ. ૧૬

- વૃજરતનજી મહારાજ સેવક વાણીઆ જો,
 તેણે કિલ્લા આગળ તંબુતાણીઆ જો ; મહાકોપ. ૧૭
- સોની કુંજીઆના લોક સૌ ત્યાં ગયા જો,
 તેમાં અરધા બળ્યાને અરધા રહ્યા જો ; મહાકોપ. ૧૮
- ચીનીવાળો તે નાહો મુકી ઢામને જો,
 લીંબો ચોકશી તે શીવદાસ રામને જો ; મહાકોપ. ૧૯
- તાસ વાલાનું દેર પારસ નાથનું જો,
 ગોપી પરામાં શ્રાવક સૌ સાથનું જો ; મહાકોપ. ૨૦
- ભંશાલીજીએ પાણી બહુ છંટાવીઆં જો,
 શેરી અહાર અગન પાછા વળ્યાં જો ; મહાકોપ. ૨૧
- છાંટે ગાગર ઘડો લેઈ બાથમાં જો,
 તેને રોકડો રૂપિઆ આપે હાથમાં જો ; મહાકોપ. ૨૨
- વળી વધાવે છે મહીકેરી મટકી જો,
 ત્યારે અગનિ તો ત્યાંથી અટકી જો ; મહાકોપ. ૨૩
- નાની મોટી હીંગપોળે ગઈ જો,
 ખાંડવાળા ગુલામદાસ રહ્યા નહીં જો ; મહાકોપ. ૨૪
- છોટાભાઈ તરવાડીના કહેવાય છે જો,
 હરી ભગતી ચુનીલાલ નાહા જાય છે જો ; મહાકોપ. ૨૫
- બાળાજી જગનનાથ સાય કીજીએ જો,
 આ અગનથી ઉગારી હવે લીજીએ જો ; મહાકોપ. ૨૬
- કાશીનાથના લડે આવોરણું જો,
 રહ્યા ભોંયરામાં ને બળી ગયાં બારણું જો ; મહાકોપ. ૨૭
- કળા સીપતના અનોપસાજી અસ્યા જો,
 તે તો આગળથી સરગમાં જઈ વસ્યા જો ; મહાકોપ. ૨૮
- ભણું આધુન્ય તેનું આવીને અડ્યું જો,
 તેને દેખવું ને દાઝવું નવ પડ્યું જો ; મહાકોપ. ૨૯

૫૨. સુરતની આગનો ગરબો. — ભાગ ૨

- મંછુભાઈની હવેલી બળી જાય છે ને,
તેની રિફ સિફ ઘણી લૂટાય છે ને ; મહાકોપ. ૩૦
- આંખો ઉંડી ગઈને ગળાં તેના સુકાય છે ને,
એક ખિજમતદાર આવી પાણી પાય છે ને ; મહાકોપ. ૩૧
- તે તો પગે ચાલીને જ્યારે નિસર્યા ને,
હાથક ખાંધીને શુદ્ધ બુદ્ધ વિસર્યા ને ; મહાકોપ. ૩૨
- મૈયા અંબિકાને કાળકા બહુચરી ને,
તે તો આગળથી જઈ ચઢ્યાં ગોદાવરી ને ; મહાકોપ. ૩૩
- મણીશંકર તપિને ઘેલા ભાઈને ને,
કાકા રોવકરાંમ પિતરાઈને ને ; મહાકોપ. ૩૪
- હિરો ઉખેડ્યો કે અગન આવી ધાઈને ને,
તારે નાહા તે કાછડીઓ સાઈને ને ; મહાકોપ. ૩૫
- નાકે ફકિરા કુવરજી બે માળીઓ ને,
તે તો નાસવા માંડ્યું ને પોડે તાળીઓ ને ; મહાકોપ. ૩૬
- ત્યાંથી અગ્નિ આમલી રાનમાં ઉતરી ને,
સરવે સોનીની માતા વાઘેશરી ને ; મહાકોપ. ૩૭
- મોતી વીંધનારા ભરી ચાલ્યા વાસને ને,
શીવદાસ રશિક રેવાદાસને ને ; મહાકોપ. ૩૮
- લાગી લીમડી કુવેથી પાંચ મંદિરે ને,
મેહેતા કાયથ વકીલ હવે શું કરે ને ; મહાકોપ. ૩૯
- અરધી હવેલી બળી તે અભેરામની ને,
જડા મૂળથી ગઈ મિહારામ દિવાનની ને ; મહાકોપ. ૪૦
- સેતાન ફળીએથી છીંપવાડને પકડી ને,
છીપા બધા લીધા ધોખી જકડી ને ; મહાકોપ. ૪૧
- ઝુપડાં ખાતરીના તે ઉડી જતાં વાર શી ને,
તેની પછવાડે તે અરધા બળ્યા પારશી ને ; મહાકોપ. ૪૨

કોટ ઉતરીને જઈ ચઢ્યાં ખાડીએ જો,
 ઘણા ગોપી તળાવે ડગમની વાડીએ જો ; મહાકોપ. ૪૩
 ગંધપ ફળીઆના લોક ઉઠ્યા ભડકી જો,
 બળતાં દીઠી પટેલજીની ખડકી જો ; મહાકોપ. ૪૪
 ઘણા વલવલે ને રેડે ફુટે છાતીઓ જો,
 નએણે આંસુની ધારા નથી માતીઓ જો ; મહાકોપ. ૪૫
 જોણે દુખ નથી દીઠું એકે ઘડી જો,
 ભગુ ચુંડગર વાળાને ભગુદે ઘડી જો ; મહાકોપ. ૪૬
 વાંકા દહાડે રહેતાતા ઘણા ઘાટીઆ જો,
 નાગર સંકરના ભગવાન રૂડા ભાટીઆ જો ; મહાકોપ. ૪૭
 વેણી વણારશીના મયા દયા ભાઈ છે જો,
 દયા સુરજ પટેલના જમાઈ છે જો ; મહાકોપ. ૪૮.
 ત્રિભોવંન લખમિચંદને વનમાલી ચક્રા જો,
 ચુનીલાલ નારણ છકમાં રહેતા છક્યા જો ; મહાકોપ. ૪૯
 શીતવાળા હરગોવન ઇષ્ટોલને જો,
 લીધી હીંગલોકવાળાની પોળને જો ; મહાકોપ. ૫૦

૫૩. સુરતની આગનો ગરબો — ભાગ ૩.

રાધા વલભી કહે આ તે સો જીલંમ છે જો,
 છીપવાડમાં કરણાની તાલંમ છે જો ; મહાકોપ. ૫૧
 દીઠી ઝાળ તારે ફાળ પડી પેટમાં જો,
 સોની દૂલભે ઘર આપું ભેટમાં જો ; મહાકોપ. ૫૨
 ગયા મગદલીઆ ને પેટી ઘડા જો,
 ગોપાળ ચાંચવા શોધ્યા નવ જડ્યા જો ; મહાકોપ. ૫૩
 વક્રીલ વણારશીની સરગે સણંદ પોંચીઓ જો,
 ચતુર ચીરાને મુરખ રહ્યા મોચીઓ જો ; મહાકોપ. ૫૪
 લીમડા ચોકવાળા લોક એવું નહોતા જાણતા જો,
 રણછોડ સુખડીઆની ખરફી વખાણતા જો ; મહાકોપ. ૫૫

- મૌરાર ગાંધીના ઓછાં છોપેલાં કાટલાં જો,
ગોળવાળા કાશીદાસે ફોડ્યાં માટલાં જો ; મહાકોપ. ૫૬
- કુસુંબગરાની ઝોળીઓ ટુટી પડી જો,
ગોપાલ તંબોલીને તાંહાં ચડી જો ; મહાકોપ. ૫૭
- ભાગલ બહાર તે અગન ઝાળ નિકળી જો,
પરાવાળા ગફલતમાં ગયા બળી જો ; મહાકોપ. ૫૮
- ભજીઆંવાળાને લોક કેહે છે લાંઠીઆ જો,
આટા લાગ્યાને બળે રોવ ગાંઠીઆ જો ; મહાકોપ. ૫૯
- પાસે મશાલાવાળાની જોડે વાટ છે જો,
બળે શાક તરકારી મોઢાં દાટ છે જો ; મહાકોપ. ૬૦
- હરીપરે દુકાનો સૌએ માંડીઓ જો,
તેનું લાલબજાર નામપાડીઓ જો ; મહાકોપ. ૬૧
- બીજી વાર પોળ ભાગી ભાણુલાલની જો,
નવી હવેલી સરેયાને દલાલની જો ; મહાકોપ. ૬૨
- સામી પારશી રોરીમાં અગની ફરી જો,
સૌ રંગરેચના રંગ ગયા ગરી જો ; મહાકોપ. ૬૩
- ભલા ભાઈસાવાળા અસ્પા તેવું જોઈને જો,
આગે ઉગરવા દીધા નહીં કોઈને જો ; મહાકોપ. ૬૪
- એક કુવામાં તે સાતે માણસ પડીયાં જો,
તેને જોઈને સગાં વાહાલાં બહુ રડીયાં જો ; મહાકોપ. ૬૫
- સરકારે તે મુડદાં ઉઠાવીઆં જો,
ધાલી ગાડામાં ને ડાઠાવીઆં જો ; મહાકોપ. ૬૬
- સરકારે તે જગા મેહેલી મોકળી જો,
કુંભારવાડામાં ધરમચંદ ઢોકળી જો ; મહાકોપ. ૬૭
- ભલી ભાતની તે પીઠ બજારની જો,
વેણી મપારા ને અટક ચલ્લીમારની જો ; મહાકોપ. ૬૮
- ગોવિંદ મપારાને હરીવલવદાસને જો,
ઉડ્યો હજમ વોડા લઈ તખેલા ધાસને જો ; મહાકોપ. ૬૯
- મેહેતાજી અંબારામ કોટવાળના જો,
ઘેલા ધાસવાળા ખંડ બંને માળના જો ; મહાકોપ. ૭૦

- ગોવંદ ગિરધર પટેલ સીંગન પાલના જો,
ભાકુત શેવવાળા પાળનાર ઢોરના જો ; મહાકોપ. ૭૧
- દાળ તુચ્છરની ને ખલીવાળા દળીચ્છા જો,
તેના માલ તે હજારોના બાળીયા જો ; મહાકોપ. ૭૨
- સોની ગોવંદ તે સરગવાશી ક્યાં મળે જો ?
જેના નામનો ચ્ચપ્પંડ દીવડો બળે જો ; મહાકોપ. ૭૩
- સોની વંદ્રાવન તે ત્રાય ત્રાય બોળીચ્છા જો,
માયા પૂંજ પેટીને એક ઢોળીચ્છા જો ; મહાકોપ. ૭૪
- સોની મજૂરને કીધા ચાલતા જો
લેઈ ચાલ્યા ત્યારે રહ્યા તે ફાંફાં મારતા જો ; મહાકોપ. ૭૫

૫૪. સુરતની આગનો ગરબો—ભાગ ૪.

- ઘરસાત સોની ગોલવાડ ઉપડી જો,
તેમાં રહી ગઈ તે એકવીશ ઝુંપડી જો ; મહાકોપ. ૭૬
- હોરવાડ હીરોને મુલાંજી મણી જો,
રૂડી રચના ને શોભા ધણી જો ; મહાકોપ. ૭૭
- બંને મેહેજત ઉપર કળસ ઝળકે જો,
ખુણે ખજાને તે માણેક મોતી ચળકે જો ; મહાકોપ. ૭૮
- મોટા વહાણવટી ભારે સફરી જો,
સોય સાચુ વેચે ને દીવારાળી ખરી જો ; મહાકોપ. ૭૯
- છપર ખાટ હીંદોળે ઝુંવતા જો,
ખાન પાન પીકદાની ચમૂલતા જો ; મહાકોપ. ૮૦
- ધંન ધંન તે મુલાંજી તારી બુધને જો,
જેણે જનાનાને મોકલી દીધો * ઉધને જો. મહાકોપ. ૮૧
- આગે ઝાંપાનો બજાર બળીચ્છો જો,
ભાણવાળા પોળની ચ્ચેલીચ્છો જો, મહાકોપ. ૮૨

- ભવાની સોપારીવાળો મુવો તેની ઘડી જો,
તેના ખાંધીઆને વીપતો બહુ પડી જો ; મહાકોપ. ૮૩
- હરીદાસ માધવ જગુ શેઠીઆ જો,
હાથી ફૂલીઆના ખરાદીને લપેટીઆ જો ; મહાકોપ. ૮૪
- સલાટ પરં તીજે ભાગે બળી ગયું જો,
પછી રજની વીતી વાંહાણું થયું જો ; મહાકોપ. ૮૫
- ગોપાળ રતનજી પિરશાજી કહે, સત્ય છે જો,
વાડી બંગલા હવેલી અનામત છે જો ; મહાકોપ. ૮૬
- હાંડી તકતા ને ચીનીઆનાં ફૂટીઆં જો,
ઘણા સાહુકારને લુચ્યાએ લુટીઆ જો ; મહાકોપ. ૮૭
- માત પીતાને વખુટાં પડ્યાં છોકરાં જો,
બળ્યાં નાના મોટાંને ઘરડાં ખોખરાં જો ; મહાકોપ. ૮૮
- જીવ જંતુ પંખી ઢોર ઢાંકને જો,
બળ્યાં કુતરાં બળદ બિલાડાં રાંકને જો ; મહાકોપ. ૮૯
- આદેશરજી એ ભાગી ગરિબની ભુખડી જો,
વેહેંચ્યાં ધાણી ચણા ખજુરને ખીચડી જો ; મહાકોપ. ૯૦
- ઘણી ખરદાશ કરીને ટાળી આપદા જો,
એની ઉમર સલામત રહે જો સદા જો ; મહાકોપ. ૯૧
- ભલું મુંખાઈ શોહેરનું માઝન છે જો.
- ખાટલીવાળા જમશેદજીને ધન છે જો ; મહાકોપ. ૯૨
- અંન વસ્ત્રનાં વહાણ ભરી મોકલ્યાં જો,
ઘેર બેઠો ઉભાં લોક થોકળાં જો ; મહાકોપ. ૯૩
- સંવત અઢાર ત્રાણું જેટલે જો,
લોકે લગનસરા માહાલી લીધી એટલે જો ; મહાકોપ. ૯૪
- ખાસી મઝા પડી હોળીની ધીસમાં જો,
માસ ચૈતરમાં આગ આવી રીસમાં જો ; મહાકોપ. ૯૫
- આશરે પંચાશી લાખનું નુકસાન થયું જો,
મોટી મેડીઓ હવેલીઓ ને ધન ગયું જો ; મહાકોપ. ૯૬

અઠી હજાર મનીસ તો બળી ગયાં જો,
 પરાં પોળ મેલી રોહર બહાર સૌ રહ્યાં જો ; મહાકોપ. ૯૭
 બળ્યા લોક બેઠા ઉદાસમાં જો,
 પછી રેલ આવી શ્રાવણ માસમાં જો ; મહાકોપ. ૯૮
 બળ્યાં લોક તેને બીલાં વિણુવીઆં જો,
 બાકી રહ્યાં તેને કાદવ ચુંથાવીઆં જો ; મહાકોપ. ૯૯
 બળી હવેલીઓ ને જીલમ થયો હોડીઓ જો,
 રેલ છાર વાળીને ઘડો ફોડીઓ જો ; મહાકોપ. ૧૦૦
 ભજો પ્રભુ ઈશ્વર જેથી થાએ મુગતી જો,
 જેવી જોઈ તેવી જગે જોડી જીગતી જો ; મહાકોપ. ૧૦૧

૫૫. આગ ઓલવવાનો સાદો સંચો.

એ સંચાની કીમત ૪૦ કે ૫૦ રૂપીઆ પડે છે. એવો અકેક સંચો મોટા આદમીઓ પોતાના ઘરમાં રાખે તો ઘણી ફાયદાની વાત થાય, કેમકે એ એવો તો સહેલો છે કે એક બે મિનિટમાં તે ચાલતો થાય છે, અને પાંચ સાત મિનિટમાં તો લાહે ઓલવી નાંખે છે. વળી એ ચલાવવાને બીજા બંબાની પેઠે ઘણા આદમીની જરૂર પડતી નથી, પણ એક આદમી ચલાવે છે. અરે જોતાં તો એ પોતાની મેળે ચાલે છે, પેલો આદમી તો તેને હાથમાં લેધને માત્ર ધરને ખુણે ખોચે ફરી વળી જ્યાં બળતું દેખાય ત્યાં ધરે એટલે તે તરત ઓલવાઈ જાય.

એની ઉંચાઈ આશરે પોણો ગજ તથા ઘેરાવો એક ગજનો હોય છે. એ ચલાવવાને માત્ર એટલુંજ કરવું કે એક જાતનો ભુકો આવે છે તે તેમાં નાંખવો, અને બીજા પડમાં ટાંકે પાણી રેડવું. પછી પેલા ભુકા ઉપર નળી વાટે ગંધકનું તેલ રેડવું, તેથી તે તરત સળગી ઉઠે છે, ને ઘણો તાપ થાય છે, એટલે તેમાં મુકેલું પાણી ઉકળી જાય છે ને તેની વરાળ થઈને તે પેલા ભુકાના ધુમાડાનેડે એકઠી મળે છે, અને આગના ભુકાને તરત ઓલવી નાંખે છે.

એ બુકો કોયલો, સુરોપ્પર, અને ગિપ્સમ નામે એક મટોડીનો બનાવે છે; તેમાં કોયલો ૨૦ ભાગ, સુરોપ્પર ૬૦ ભાગ, ને ગિપ્સમ ૫ ભાગ હોય છે તેને પાણીમાં પલાળીને ઉકાળે છે, અને ધીમો તાપ લગાડીને સુકાવે છે. પછી તેના ઘંટ સરખાં ચોસલાં પાડી તેમાં એક નાની શીરી રહે એટલી વયમાં જગા રાખે છે. તે શીરીમાં ક્લોરેટ આવ પોટાશ નામે પ્પાર તથા પ્પાંડ નાંખે છે. પેલી શીરીમાંહેલી ચીજોને ગંધકનું તેલ લાગે છે, એટલે તે સજગી ઉઠે છે અને એટલી તો ગરમી તેમાંથી નિકળે છે કે તેમાં જે પાણીની નળી હોય છે તેમાંનું પાણી ઉકળીને વરાળ થઈ જાય છે. તે વરાળ અને પેલા ગોળામાંનો નિકળતો ધુમાડો મળીને આગના બળતાને તરત ચોલવી નાંખે છે.

આ સંચાથી ઘણો ફાયદો છે, કેમકે પાણીના બંબા આવી પહોંચે અને તે ચાંપવા મોડે ત્યાર પેહેલાં તો વખતે ચરધું, ચાપ્પું, કે પાંચ છ ઘર બળી જાય છે. પણ આ તો તૈયાર, જે વખતે જોઈએ તે વખતે કામ લાગે અને તરત આગને બુઝાવી નાંખે છે.

વિલાયતમાં તો ઘણાં કારખાનાંમાં તથા ઘરમાં એ સંચા રાખે છે. વહાણોપર પણ એ રાખે છે. એ યંત્રની યુક્તિ કેમ સુઝ પડી તે વિશે એવું કહે છે કે કોઈ એક વહાણ ખાતાના ઉપરીએ ભુમધ્ય સમુદ્રમાં સફર કરતાં એક વેળાએ એક બેટપર બળતો પહાડ દીઠો. તેમાં તેને એવું માલમ પડ્યું કે બળતાના જે ભાગને એકલું પાણી લાગતું હતું તે ચોલવાઈ ન જતાં વધારે બલતો હતો, પણ જ્યાં પાણી ને ધુમાડો બે લાગતાં હતાં ત્યાં તો તરત ચોલવાણુ પડી જતું. એ ઉપર તેણે વધારે તર્ક દોડાવ્યો, અને તે ધુમાડો શાનો છે તથા તેથી જાતનો ધુમાડો અને પાણી બે સાથે મળી બળતાં ને લાગે તો તરત ચોલવી નાંખે છે કે નહીં, એની સારી રીતે તપાસ કરીને આ યંત્ર બનાવ્યો છે.

ડામર, તેલ, દારૂ, પ્પાંડ, નખતેલ વગેરે ઘણી વસ્તુનાં બળતાં એ યંત્રથી ચોલવી શકાય છે. એક વેળા વિલાયતમાં કોઈ અમીરે એ સંચાનું પારખું જોવાને એવું કહ્યું કે તેલમાં બોળેલાં પાટીઆંના પીપ બનાવીને તેમાં ડામર ભર્યો, ને તે સજગાવી દીધાં. થોડીવાર

બળવા દહને પછી એ યંત્ર ચાલુ કરીને એક જાણના હાથમાં આપીને તે બળતાંને લાગુ કર્યો, તેથી તરત બધું ઓલવાઈ ગયું. એવી અજમાએશ ઘણી કરેલી છે. એક વાર તો એક લાકડાંનું નાનું ઘર બનાવીને તેને આગ લગાડી પછી તેમાં એ સંચો ચાલતો કીધો એટલે આગ તરત ઓલવાઈ ગઈ.

૫૬. બેંજમિન ફ્રાંકલિન.—ભાગ ૧.

બેંજમિન ફ્રાંકલિન ઉત્તર અમેરિકામાં બોસ્તન શહેરના એક ગરીબ મીણુબત્તી કરનારનો દીકરો હતો. એના બાપે એને છાપવાનું કામ શિખવ્યું. બેંજમિનને ચોપડીઓ વાંચવાનો શોખ હતો, માટે જોડલા પૈસા બચાવતો તેટલાનાં પુસ્તકો ખરીદ કરતો, તથાપિ પોતાના કામમાં કસુર કરતો નહોતો. એ પુરૂષ કસરથી ખરચ ચલાવતો, તથા પોતાની વેળા બચ્ચ ગાળતો નહીં. જ્યારે એ સતર વરસનો થયો ત્યારે ઉત્તર અમેરિકામાં ફિલાડેલ્ફિયા નામે એક બીજા શહેરમાં જઈને વસ્યો; કેટલાંએક વરસ સુધી તેણે કોઈ છાપનારને ત્યાં કામ ચલાવ્યું. તે વેળાએ તે પોતાની બુદ્ધિ તથા ઉદ્યોગના જોરથી એટલું શિખ્યો હતો કે શુદ્ધ ભાષામાં કાગળ પર લખી શકતો હતો. દૈવ જોગે એના હાથનો લખેલો કાગળ તે પ્રાંતના હાકેમની નજરે પડ્યો, તે તેને એટલો તો પસંદ પડ્યો કે તે લખનારની ખબર કાઢવા સાર પોતે તેના શોઠની દુકાને ગયો, અને તેને પોતાને ઘેર આવવાનું કહ્યું. થોડા દહાડા પછી ફ્રાંકલિન લંડન ગયો. ત્યાં તેણે કેટલા એક દિવસ સુધી જુદા જુદા છાપનારને ત્યાં કામ ચલાવ્યું. બીજા કારીગરો દર અઠવાડીએ બે ત્રણ રૂપિયા દારૂ પછવાડે ખરચતા, તેથી તેમના મગજ ખરાબ થતાં, પણ ફ્રાંકલિન દારૂ ન પીતો, તેથી તેનું મગજ સાફ રહેતું, અને તે બીજા કરતાં વિશેષ નિરોગી રહેતો. વળી તેથી તેણે કાંઈક પૈસા સંગ્રહ કર્યા. વીરા વરસની ઉંમરે ઘણો હુશીઆર થઈને પાછો ફિલાડેલ્ફિયા ગયો, અને ત્યાં તરત અસલના શોઠને ઘેર ધંધે લાગ્યો.

એ વખત તે ઘણો ઉદ્યોગી થયો. એ ઘણી હર રોજ નાના કાગળનો આખો તાવ ભરાય તેટલા અક્ષરના ખીખાં ગોઠવતો, તથા તે ઉપરાંત ખીજાં કામ પણ ચલાવતો. એના પાડોશીઓ એનો ઉદ્યોગ, એની ભલી ને વાજખી ચાલ, અને તીવ્ર બુદ્ધિ જોઈ ખુશી થતા અને તેમનાથી બની આવે તે સમ્રણું કામ એને માટે લાવતા. એ પ્રમાણે થયાથી એને લાભ થયાવિના રહ્યો નહીં.

૫૭. બેન્ગમિનફ્રાંકિલન.—ભાગ ૨.

ફ્રાંકિલને એક વર્તમાન પત્ર એવી હુશીઆરીથી ચલાવ્યું કે તે પત્રનો ઘણો ફેલાવો થયો, તેથી એને ઘણો નફો મળ્યો. એવું છતાં પણ તે છાકી ગયો નથી, એવું દેખાડવાને પોતે ઘણો સાદો પોશાક પહેરતો, કરકસરથી ખર્ચ ચલાવતો, અને કોઈ વખતે પોતાના છાપખાનાને માટે ખરીદ કીધેલા કાગળો પડે તે ઉચકી ઘેર લેઈ જતો હતો. પછી તેણે પુસ્તક, કાગળ, વગેરે વેચવાની દુકાન કાઢી, તથા ઉધરાણું કરીને પુસ્તકશાળા ઉભી કરી, અને ગરીબ રિચર્ડનું પંચાંગ એવે નામે ડહાપણ તથા અકલભરેલી શિખામણોનું એક પુસ્તક દર વરસ છાપવા લાગ્યો. એટલી બધી ચિંતા રાખ્યાં છતાં પણ એ ઘણી પોતાનો ઘણો ખર્ચ વખત પોતાની બુદ્ધિના સુધારામાં કાઢતો ત્રીસ વરસનો થયો ત્યારે એના રોહિરના લોકોમાં એનું એટલું બધું માન વધી ગયું કે તે પ્રાંતના રાજકારભારની મંડળીમાં એને દફતરદારની જગો મળી ; અને ખીજે વરસે ડેપુટી પોસ્ટ માસ્ટર થયો એટલે દરજે ચઢ્યો તોપણ તેના સ્વજનતીઓનું હિત પોતાને ઈશ્વરે આપેલી બુદ્ધિ વડે કરવું એવો જ તેનો ધર્મ તે બુલ્યો નહીં. એણે વિદ્યા તથા ભાષાના સુધારાને માટે વિદ્વાન લોકોની એક સભા ઉભી કરી, તથા છોકરાના અભ્યાસને માટે એક ઉત્તમ વિદ્યારાળા સ્થાપી. વળી આગ લાગ્યાથી નુકસાન થાય, તેનો વીમો ઉતારનારી મંડળી ઉભી કરનાર પણ એજ હતો. ખરે, ઘણું કરીને

તે પ્રાંતના લોક સંબંધી સઘળાં કામોમાં બેંજમિન ફ્રાંક્લિનની થોડી ઘણી પણ સલાહ લેવાતી.

એ પુરૂષ ભારે ભારે વિદ્યાના શોધ પછવાડે લાગ્યો. ઈસવી સન ૧૭૫૨ ના સાલમાં તેણે પતંગના યોગે કરીને વાદળામાંથી વીજળી નીચે ઉતારી. આ કામથી ફિલોઝોફિકાના છાપનારનું નામ આખા યુરોપમાં પ્રસિદ્ધ થયું. જ્યારે તે પુષ્ત ઉમરનો થયો, ત્યારે અમેરિકા અને ઇંગ્લાંડ વચ્ચે લડાઈ ચાલી, ને તેનો પરિણામ એવો થયો કે અમેરિકાવાળા ઇંગ્લાંડવાળાથી સ્વતંત્ર થયા. એ કુળઆમાં ફ્રાંક્લિન આગેવાન થયો હતો.

૫૮. બેંજમિન ફ્રાંક્લિન.—ભાગ ૩.

થોડાંએક વરસ લગણુ એણે પોતાના દેશની તરફથી ફ્રાન્સના રાજાને ત્યાં વકીલનું કામ ચલાવ્યું. એ વેળા એનો બાપ અગાઉ ખ્રિસ્તિ ધર્મ શાસ્ત્રમાંનું એક વચન કહેતો હતો તે ફ્રાંક્લિનને યાદ આવ્યું. તે વચન એ હતું કે, “તું જીએ છે જે કોઈ માણસ પોતાના કામમાં ઉદ્યોગી છે તે રાજા આગળ ઉભો રહેશે.” વિલાયતમાં રાજાપાસે બેસવામાં જેટલી આબરૂ ગણાય છે તેટલી એશિઆમાં રાજા આગળ ઉભા રહેવામાં ગણાય છે. ખ્રિસ્તિ શાસ્ત્ર એશિઆમાં થયું છે તેથી તેમાં એમ લખ્યું છે. ફ્રાંક્લિન રાજાપાસે બેઠો તેથી તેને એમાં લખેલી આબરૂ મળી. એ પ્રમાણે બેંજમિન ફ્રાંક્લિન પ્રથમ ધંધે લાગતી વખતે એક નિર્ધન છોકરો હતો, પણ મુઝો ત્યારે બીજા ઘણાખરા માણસો કરતાં વિરોધ દોલત અને આબરૂવાળો હતો.

જ્યારે કોઈ માણસનું સાઈ થાય છે, ત્યારે તેની શી રીતે ચઢતી થઈ તે જાણવાની બીજાઓને ઈછા થઈ આવે છે. ફ્રાંક્લિન વિશે એ બાબતનો શોધ કરીએ, તો તેના લખેલા ગ્રંથમાંથી સારી પેઠે ખજાર મળી આવશે. તે કહે છે કે, “જો દોલતની ઈછા હોય તો તે મેળવવાનો રસ્તો બજારના રસ્તાએવો ધોરી છે. તે રસ્તો મુખ્યત્વે કરીને ઉદ્યોગ અને કરકસર છે.” તેનો અર્થ એ કે પૈસો અથવા

વપ્પત ગુમાવવો નહીં, પણ તે બંનેનો જેમ સારો ઉપયોગ થાય તેમ કરવો. ઉદ્યોગ અને કરકસરવિના કાંઈ થનાર નથી ; એ બંને હશે તો સર્વ કાંઈ બની આવશે. ઉદ્યોગ અને કરકસર કીધા પછી જીવાન પુરૂષને દુનીઆમાં વધવાસાર પોતાના સર્વ વેહેવારમાં યોગ્ય રીતે ચાલવું અને નીતિથી રહેવું ; એ સિવાય બીજા કશાથી વિરોધ સહાયતા મળતી નથી. વળી એ ઘણી કહી ગયો છે જે ઉદ્યોગ છે તે સારા નસીબનું મૂળ છે. ઈશ્વર સર્વ વસ્તુઓ ઉદ્યોગીને આપે છે. જ્યાં સુધી આજ કહેવાય છે ત્યાં સુધી કામ કરો, કેમકે કાલે તમને શી શી અડચણો આવી પડશે તે તમને માલમ નથી.

૫૯. આત્મા—ભાગ ૧.

થોડાં વરસપર મુંબઈમાં એક મોટા તંવગર રોકની દીકરી ત્યાંની એક છોડીઓની નિશાળમાં ભણતી હતી. એ છોકરી ઘણી બુદ્ધિવાન અને ડાહી હતી, તેથી ઘણું સારું શિખી અને તેની નીતિ તથા ચાલ ચલાણ પણ બહુ રૂડાં થયાં. હમણા તે આશરે બાવીસ તેવીસ વરસની છે. તે ભણેલા, ગુણવાન, કમાઉ, અને સ્વતંત્ર વરને પરણેલી છે, તેથી સુખી છે. એને બે છોકરાં થયાં છે. એક છોકરો ને એક છોકરી. છેવટે આઠ વરસનો ને છોડી ત્રણ વરસની છે. એ છોકરાં તેને બહુ લાડકાં છે તેથી તેમને ભણાવવાને તથા નીતિ શિખવવાને પંડે ઘણી મહેનત લે છે. બેઉ છોકરાંને પોતાની મા ઘણી વહાલી છે, તેથી તે જે કહે છે તે કરે છે.

એક દહાડે સવારમાં બેઉ છોકરાંને લઈ પોતાની વાડીમાં ફરતી હતી. તે વેળા તેણે તેમને નાચે મુજબ શિખવ્યું. માએ છોકરાને કહ્યું, જે તો ભાઈ, આ ઘોળું ઘોળું શું પડેલું છે ? જા લાવ આપણે જોઈએ.

છોકરો—લો મા ; એ શું છે ?

મા—એ કાંકરો છે. હીંડ પેલી ખુરસીપર બેસીને એવિરો વાત કરીએ. તું એને કંઈ પુછે તો એ જવાબ દેશે કે ?

છોકરો—ના, મા ; કાંકરો કંઈ બોલતો હશે ?

મા — તું એને કાંઈ શિખવે તો એ શિખે કે?

છોકરો — ના મા ના ; તમે જાણતાં નથી કે એનાથી ન શિખાય. એ કેમ શિખે?

મા — એને વાસ્તે તેં આ સુંદર ગુલાબ તોડેલું છે, તે જો. કાંકરામાં ને એમાં ઘણો ફેર છે, એને ડાંખલી ને લીલાં પાતરાં છે, એ સુવાણું સુંદર ફુલ છે. જ્યારે ઝાડપર હતું ત્યારે એ જીવતું હતું એને હજુએ એને પાણીમાં રાખીશું તો એક બે દહાડા જીવશે. કાંકરા કરતાં ગુલાબમાં વધારે નવાઈ જેવું છે ; તે જીવે છે, પણ કાંકરામાં જીવ નથી. જોડેં વાર, ગુલાબ જોડે તું વાત કર. તને જવાબ દે છે?

છોકરો — મા ગુલાબજોડે વાત કેમ થાય? એ સાંભળતુંએ નથી ને બોલતુંએ નથી.

મા — તું ગુલાબને કાંઈ શિખવીશ?

છોકરો — ના મા. જેમ કાંકરો ન શિખે તેમ ગુલાબ પણ ન શિખે.

મા — મારી પાસે આવ, મારું ઘડીઆળ દેખાડું. જો એમાં શું છે?

છોકરો — આહો, એમાં કેવાં મજનાં નાનાં ચકર છે! એ તો ચકર ચકર ફર્યાજ કરતાં દેખાય છે. મને એક ઘડીઆળ લેવાનું બહુ મન છે. મા તમને સાંભરે છે. તે દહોડે તમે આ ઘડીઆળ ઉઘાડી બેનને દેખાડ્યું, ત્યારે તેણે જાણ્યું કે એ જીવતું છે?

મા — હા, તારી બેન બહુ નાની છે તેથી. તેનામાં હજી સમજણ નથી તું તો જાણતો હઈશ કે એમાં જીવ નથી?

છોકરો — એ જીવતું હોય તેવું જણાય છે. જુઓને મા, એ પોતાની મેજે ચાલે છે.

મા — ના ભાઈ, જેમ કાંકરો કે ગુલાબ પોતાની મેજે ન ચાલે, તેમ ઘડીઆળ પણ ન ચાલે, એને કુંચી આપવી પડે છે? એની માંહે એક કમાન છે તેથી બધાં ચકરો ચાલે છે.

છોકરો — કાંકરા કે ગુલાબ કરતાં ઘડીઆળ વધારે નવાઈ જેવું છે?

મા — વાર, ત્યારે ઘડીઆળને બોલાવને, અથવા એને કાંઈ શિખવને.

છોકરો — મા એ બોલે નહીં, ને એનાથી શિખાય પણ નહીં.

મા—એનું કારણ તું જાણે છે?

એ વેળા ચાકરે આવી કહ્યું, સાહેબ, આ કાઠી છે માટે રોડજી બોલાવે છે. ત્યારે રોડાણીએ કહ્યું હીંડો છોકરાં આહે પીએ. વળી પાછલે પોહોરે ફરવા આવીશું ત્યારે એ વાત ચલાવીશું.

૬૦. આત્મા—ભાગ ૨.

પાછલે પોહોરે જરા જરા દહાડો રહ્યો, ત્યારે રોડાણી પોતાનાં બે છોકરાંને લેઈ વાડીમાં ફરવા નિસર્યાં. મોતીઓ કરીને વિલાયતી કુતરો હતો તે પણ જોડે આવ્યો. વાડીની ચોમેર ચાર પાંચ આંટા ખાઈને બેઠકમાં આવી બેઠાં. પછી હાથમાં ઘડીઆળ લેઈને માએ પુછ્યું ભાઈ ઘડીઆળ બોલે નહીં ને શિખે નહીં તેનું કારણ શોધી કાઢ્યું.

છોકરો—હા મા. મેં આખો દહાડો વિચાર કર્યો ત્યારે મને સુઝ્યું. કાંકરો, ગુલાબ, અને ઘડીઆળ એને મોં નથી ને કાન નથી, તેથી, બોલતાં કે સાંભળતાં નથી. ખરું કે નહીં મા?

મા—હા એ એક કારણ ખરું, પણ ખીજાં ઘણાં છે. જોને કુતરાને મોઢું, કાન, દાંત, ને જીભ સૌ ઘણું કરીને તારાજ જેવાં છે, તોપણ તેનાથી તારી પેઠે બોલાતું ને વાંચતાં શિખાતું નથી.

છોકરો—પણ આપણો મોતીઓ તો ભસે છે.

મા—મોતીઆથી રાખ્દ બોલાય છે?

છોકરો—ના મા એકે નહીં. એને મોં, હોઠ, દાંત, ને જીભ છે, તોપણ એનાથી રાખ્દ કેમ નહીં બોલાતા હોય?

મા—તેં કોઈવાર મોતીઆને વાંચતાં શિખવી જોયું?

છોકરો—ના મા, કુતરાથી વાંચતાં ન શિખાય. મેં એને મારી દડી લાવતાં શિખવ્યું છે. રમાલ ફેંકું છું તેપણ લાવે છે, ને બોલાવું છું ત્યારે જ્યાં હોય ત્યાંથી દોડી આવે છે. એનાથી વાંચતાં કેમ નહીં શિખાતું હોય વાર? એ ખીજા ઘણી વાત જાણે છે.

મા—હા બેટા, કુતરા ફેટલીક વાત જાણે છે. તું ને તારી બેન

તેના કરતાં કેટલું વધારે જાણો છો. વળી તું ને તારી બેન ઘણું વધારે શિખી રાકો, ને જીવો ત્યાંસુધી શિખ્યા કરો, પણ બાપડા મોતીઆથી તેમ થાય નહીં.

છોકરો—મા, તે દહોડે મોતીઓ વાડકામાંથી ધી આટી ગયો, તે માટે તમે એને માર્યો; ત્યારે શું એ જાણતો હશે કે ચોરી ખાવું એ ખોટું છે.

મા—ના, એનામાં એવી સમજણ નથી. ખરું શું ને ખોટું શું છે, એની એને કાંઈ ખબર નથી.

છોકરો—બિલાડાં, ઘોડા, ગાય, એ કોઈમાં એવી સમજણ નહીં હશે ?

મા—ના, માણસ સિવાય બીજા કોઈ પ્રાણીમાં એવી સમજણ નથી. પુરુષ, સ્ત્રી, અને છોકરાં એમને ખરું ખોટું જાણવાની શક્તિ છે; પણ પશુ, પક્ષી, માછલાં, જીવડાં, ને ફીડા એ કોઈમાં એવું જ્ઞાન નથી. કાંકરો, ગુલાબ, ઘડીઆળ, અને આ સઘળાં જનાવરોમાં એને તારામાં કેવો ફેર છે, તે તું હવે સમજ્યો ? હું જે તને કહું છું તે તું સમજે છે, ને તું જે કહે છે તે હું તરત સમજું છું. તું વાંચતાં, લખતાં, હિસાબ, ને બીજી ઘણી વાતો શિખી રાકે છે; તું જીવશે ત્યાંસુધી નવી નવી વાતો શિખરો, ચોપડીઓ વાંચરો, ને તારા જ્ઞાનમાં ઉમેરો કરશે; તું ખરું ને ખોટું, સાચું ને નહાચું સમજી રાકે છે. ખરું કે સાચું કામ કરે છે ત્યારે તું સુખી થાય છે, અને ખોટું કામ કરે છે ત્યારે તું દુખી થાય છે. આ બધું સમજ્યો ?

છોકરો—હા મા મને લાગે છે કે હું સમજ્યો.

મા—વાર, ત્યારે યાદ રાખજે; તારામાં ને કાંકરો, ગુલાબ, ઘડીઆળ, મોતીઓ, અને બીજા જનાવરમાં કેટલો બધો ભેદ છે. તું બુદ્ધીશા નહીં. એ ફરક સાચી પડ્યો તે હું કાલે કહીશ. જા પણે બેન કુતરાજોડે રમે છે તેને તેડી લાવ, આપણે ઘરમાં જઈએ.

૬૧. આત્મા—ભાગ ૩.

બીજે દહોડે પેરોઢીઆમાં માને બેઠે છેઆં વાડીમાં ફરવા નિકળ્યાં.

કુતરો પણ ગેલ કરતો કરતો જોડે હોંઝ્યો. ફરી રહ્યાં કેડે વાડીની બેઠકમાં આવી બેઠા. છોડી ઘણી નાની હતી તેથી મા જે વાત કહેતી હતી તેમાં તેને સમજણ પડતી નહોતી, માટે તે કુતરાજોડે વેગળી રમવા ગઈ.

છોકરો—બેનમાં ને કાંકરામાં તો બહુજ તફાવત છે. હું તો જાણું છું કે એ બેઉ કરી વાતે મળતાં નથી.

મા—ભાઈ, વિચાર કર. એ બેઉ જરાએ મળતાં નથી ?

છોકરો—મને તો કરી વાતમાં જણાતાં નથી.

મા—વધારે ભારે કોણ છે બેન કે કાંકરો ?

છોકરો—બેન તો ઘણી ભારે છે ; કાંકરો તો હું સેહેજ ઉપાડું છું, પણ બેન તો નથી ઉચકાતી.

મા—જે ત્યારે એ બેઉ એ વાતે મળતાં છે. એ બેઉમાં ભાર છે.

છોકરો—ખરે મા, હવે હું સમજ્યો. એ બે બીજી વાતોમાં પણ મળતાં છે. એ બેઉને વજન છે તેમ આકાર છે, વળી રંગ ને કણપણું પણ છે, ખરે કે મા ?

મા—બહુ સારું. હવે કહે, ગુલાબ ને તારી બેન શી વાતે મળતાં છે ?

છોકરો—ઉભાં રહો મા હું વિચારીને કહું છું. બેન, ગુલાબ, ને કાંકરો એ ત્રણે કેટલીએક વાતે મળતાં છે, એમને ભાર, કણપણું, આકાર, ને રંગ છે.

મા—ખરી વાત, કહે હવે તારી બેન જોડે વધારે મળતું શું છે, કાંકરો કે ગુલાબ ?

છોકરો—ગુલાબ.

મા—સાથી ?

છોકરો—ગુલાબ ઉગે છે અથવા મોટું થાય છે, ને બેનપણું મોટી થાય છે.

મા—સાખારા દીકરા, ખરું. ગુલાબ ને બેન એ બેઉમાં પ્રાણ કે જીવ છે.

છોકરો—મા, બેનનો અને ગુલાબનો જીવ સરખો હશે ?

મા—ના ભાઈ, એ બેઉમાં ઘણો ફેર છે. ગુલાબનું પાતરં તોડીએ, તો તેને કાંઈ દુખ થતું હોય એવું જણાતું નથી, પણ બેનને લાગે છે.

ગુલાબથી એક જગાએથી બીજી જગાએ જવાતું નથી, પણ તારી બેન તો હીંડે છે ને દોડે છે.

છોકરો — મા, કુતરાને તમે મારો છો, ત્યારે તેને લાગે છે, તે ચાલેપણ છે. ત્યારે કુતરાનો જીવ તો બેનના જેવો ખરો, કેમ ?

મા — હા, ને જે જે જનાવર શ્વાસ લે છે, ને ચાલે છે, તે સર્વનો જીવ આપણા જેવો છે. બધાં જનાવરનો પ્રાણ માણસ, ખેરાં, ને છોકરાંના પ્રાણ સરખો છે. આપણે સઘળા પ્રાણી એટલે પ્રાણવાળા કહેવાઈએ છીએ. તારા બાપા, હું, તું, બેન, આપણા ચાકર, વાણો-તર, આપણો કુતરો, ગાય, ઘોડો, બિલાડી, પોપટ એ સર્વ પ્રાણી છે ; મછર ને માખી પણ પ્રાણી છે. ગુલાબ, મોગરો, અને બીજાં ફૂલ, છોડવા તથા સર્વ ઝાડના જીવને “ ઉદ્ભીજ ” કહે છે.

છોકરો — બેનને ઘડીઆળ શી શી વાતે મળતાં છે તે કહો તો કહું ?

મા — જોઉં, કહે વાર.

છોકરો — એ બેનને વજન, કઠણપણું, રૂપ, અને રંગ છે.

મા — બેન ને ઘડીઆળ બીજી કોઈ વાતે મળતાં નથી ? એ વાત જરા અધરી છે, માટે વિચાર કરીને કાલે કહે જે. ચાલો, હવે આ પીવાનો વખત થયો. આજ મેં કહ્યું છે, તે વિસરીસમાં, હું તને એ વાત કોઈ દહાડો પાછી પુછી જઈશ.

૬૨. આત્મા. — ભાગ ૪.

પાછલે પોહોરે માએ છોકરાને પુછ્યું, કેમ, મેં સવારે કહ્યું હતું તે પર કાંઈ વિચાર કર્યો ?

છોકરો — મા મને કાંઈ સુઝતું નથી, પણ હું બેનના શરીરમાં જોઉં તો કહું હું ધારું છું કે બેનમાં ઘડીઆળના જેવાં નાનાં ચકરો હશે.

મા — એવું તને શાથી લાગે છે ?

છોકરો — તમે કાલે કહેતાં હતાં કે ઘડીઆળમાં ચકર છે તેથી તેના કાંઠા ચાલે છે, માટે હું ધારું છું કે બેનમાં પણ કાંઈ ચકર

હરો, અને તેથી એના હાથ પગ ચાલે છે. એ ચકરને ચાલતાં રાખવાને એનમાં કમાન પણ હરો કે ?

મા—હવે આપણે તેનો વિચાર કરીએ. તેના દીલમાં કમાન હરો, તો તે પોલાદનું તો નહીં હોય, કેમકે એનમાં લોહું તો જણાતું નથી.

છોકરો—અરે મા ; ઘડીઆળની કમાનને તો રોજ કુંચીએ વતી વીંટાળવી પડે છે, નહીં તો તે અટકી જાય છે ; પણ એનને તો કોઈ કુંચી આપતું નથી.

મા—ભાઈ, તારે જમણે હાથે તારો જમણો કાન ઝાલ.

છોકરો—લો મા, આ ઝાલ્યો, પણ એમ શું કરવા કરાવો છો ?

મા—જરા રહીને કહીશ. તારે ડાબે હાથે તારો ડાબો કાન પકડ.

છોકરો—લો, પકડ્યો.

મા—હાથને કાનઆગળ કોણ લેઈ ગયું ?

છોકરો—પોતાની મેળે ગયા.

મા—આપણા પાડોરીનો કીલો મુએલો તેં જોયો હતો ; તેના હાથ પોતાની મેળે કાને જઈ શકત ?

છોકરો—ના મા. તેનો હાથ મરી ગયો હતો તેથી જડ થઈ ગયો હતો, તે હાલી ન શકે ; પણ મારા હાથમાં તો જીવ છે, તેથી હાલે છે.

મા—હમણા તારો હાથ કેમ નથી હાલતો ?

છોકરો—હું હલાવવાને ઈછતો નથી તેથી.

મા.—તું તારા જમણા હાથને તારા કાન કને લેઈ જવાને ઈછે તો તે ત્યાં જાય કે નહીં ?

છોકરો—હા મા ; જેવું મેં ધાર્યું, તેવોજ ગયો.

મા—તારા બેઉ હાથને ઝોલા ખવાડવાનું ધાર.

છોકરો—લો જુઓ મા, આ ઝોલા ખાય છે.

મા—પેલો મુએલો કીલો પોતાના હાથ એમ હલાવવાને ધારી શકત ?

છોકરો.—જ્યારે તે જીવતો હતો ત્યારે ધારી શકતો ; પણ મુઆ પછી તો કાંઈ જરાએ ધરાય નહીં.

મા - આ ઘડીઆળ પોતાનો કાંટો હલાવવાને ધારી શકે?

છોકરો—ના મા. ઘડીઆળથી ધરાય નહીં. તે કદી ધારતું નથી; જ્યારે એને કુંચી આપતા નથી, ત્યારે અટકી જાય છે, ને મુએલા છોકરાની પેઠે થઈ પડે છે.

મા—તારો હાથ કાંઈ ધારી શકે?

છોકરો—ના મા; હું ધારી શકું, પણ મારા હાથથી ધરાય નહીં. હલાવવાને, કે કાંઈ ઝાલવાને, કે અડવાને ધારું છું, ત્યારે એ મારી મરજી પ્રમાણે કરે છે.

મા—તારા શરીરના કયા ભાગમાં કે કયે ડોકાણે તું ધારે છે? તારા પગમાં ધારે છે?

છોકરો.—ના મા; એ તો હું જાણતો નથી; મારા મનમાં ધારતો હોઉં એમ જાણાય છે.

મા.—તારું મન ક્યાં છે? ને મનમાં કોણ ધારે છે?

છોકરો—કોણ જાણે મા. પણ તે મારા ડીલમાં હશે, નહીં વાર?

મા—પેલા મુએલા કીલાના ડીલમાં કોઈ ધારનાર હતું?

છોકરો—તે જીવતો હતો ત્યારે હતું એમાં સંદેહ નહીં; પણ મેં તેને મુએલો જોયો ત્યારે હશે કે નહીં તે મને નકી નથી.

મા—ના, દીકરા, ત્યારે નહોતું; તે મુએ ત્યારે તે ગયું. જો તે તેના ડીલમાં હોત તો તે પોતાની આંખ ઉઘાડવાને ધારત એટલે આંખો ઉઘડત; તે તારી જોડે બોલવાને ધારત એટલે તેનાથી બોલાત; તે ઉઠીને તારી જોડે રમવાને ધારત ને તેમ કરત. તે તેનું શરીર જોયું, પણ તે મરેલું હતું, ને તેમાંથી ધારનારી વસ્તુ ગઈ હતી.

છોકરો—આ મા, એવી નવાઈ જેવી વસ્તુ જેથી આપણે ધારીએ છીએ તે જ્યારે આપણે મરી જઈએ છીએ, ત્યારે તે આપણા શરીરમાંથી નિકળી જાય છે. તે શું હશે, તે મને કહો.

મા—હા, દીકરા કહું છું. મારી સામુ જો. ધ્યાન દેઈને સાંભળજે, ને કદી ભુળીશ નહીં. જે વસ્તુ તારા ડીલમાં ધારે છે તે તારો “આત્મા” છે.

૬૩. આત્મા.—ભાગ ૫.

બીજે દહોડે સવારમાં છોકરાંને વેહેલાં ઉઠાડી તેમની મા પોતાની જોડે ફરવા તેડી ગઈ. ફરતાં ફરતાં છોકરાને પુછ્યું, ભાઈ તને મેં કાલે આત્માવિશે કહ્યું હતું તે યાદ છે કે? હોય તો કહે, આત્મા એટલે શું?

છોકરો—આપણા ડીલમાં જે ધારે છે તે આપણો આત્મા. વાર મા, એ આત્મા જે ત્રણ મહીનાનાં, કે તરતનાં જન્મેલાં છોકરાંમાં પણ હશે કે?

મા—હા, નાનાં મોટાં સૌ માણસમાં આત્મા છે. પણ છોકરાં મોટાં થાય ત્યાંસુધી ધણું ધારતાં નથી.

છોકરો—આત્મા મોટો થતો હશે, મા?

મા—થાય છે, પણ શરીરની પેઠે નહીં; તે દહોડે દહોડે વધારે ધારવાને અને સમજવાને શક્તિવાન થાય છે, ને વધારે શિખે છે, તેથી આત્મા મોટો થાય છે એમ કહીએ તો ચાલે.

છોકરો—શરીરને મોટું કરવાને આપણે ખાવાનું આપીએ છીએ, તેમ આત્માને આપતા નથી.

મા—ના બાપુ, તેવું ખાવાનું નથી આપતાં, છોકરું ભુખ્યું થાય છે ત્યારે તેને જેમ ખવરાવીએ છીએ, તેમ આત્માને ન ખવરાવાય; પણ આપણે આત્માને ઘણી વાતો શિખવીએ છીએ. એ શિખવવું તે આત્માનું ખાવું છે. પણ કહે અલ્યા, કાંકરો, ગુલાબ, કે ઘડી-આળ, એમાંથી કોઈપણ જોડે તારો આત્મા જરાએ મળતો છે?

છોકરો—ના મા, તેવો જરાએ નથી; પણ મારું શરીર કાંઈક તેવું છે, કેમકે તેને વજન, કઠણારા, રૂપ, અને રંગ છે, ને એ બધું કાંકરો, ગુલાબ, ને ઘડીઆળને પણ છે.

મા—છોકરા, તું મારા આત્માને દેએ છે?

છોકરો—ના મા; ને મારો તમારાથી એ નથી જોવાતો. હું મારો પોતાનો આત્મા પણ જોઈ શકતો નથી; કાંકરો, ગુલાબ,

ધડીઆળ, ને આ બીજી બધી ચીજો દેખાય છે, પણ આત્મા નથી દેખાતો.

મા — હા, એ બધી વસ્તુનાં રૂપરંગ તું દેખે છે. તું મારા આત્માને સાંભળે છે ?

છોકરો — તમે બોલો છો તે હું સાંભળું છું.

મા — હા, જ્યારે હું તને કાંઈ કહેવાની હોઉં છું ત્યારે હું તે ધારું છું, ને પછી મારી જીભને તથા હોઠને હલાવવાને ધારું છું, ને બોલું છું ત્યારે તું મારો સાદ સાંભળે છે. આ ધડીઆળે તારો કાન લગાડ ; કાંઈ સાંભળે છે કે ?

છોકરો — હા મા ; એમાં ટી ટી ટી ટી થાય છે.

મા — મારે ડીલે તારો કાન લગાડ. હું હવે ધારું છું, જોજો કાંઈ સંભળાય છે.

છોકરો — ના મા ; હું તો કાંઈ સાંભળતો નથી.

મા — આત્મા ધારે છે ત્યારે સાદ કરતો નથી, માટે તારાથી કાંઈ સંભળાતું નથી, હું જ્યારે બોલું છું ત્યારે તું મારો સાદ સાંભળે છે.

છોકરો — એ તો બહુજ નવાઈ જેવું. હું જે જે જોઉં છું ને સાંભળું છું તેથી આત્મા ઘણો જુદો છે.

મા — હા એ કેવળ જુદો છે. તું એને જોઈ ન શકે, સાંભળી ન શકે, ચાપી ન શકે, સુંધી ન શકે, અને અડકી ન શકે. શરીરને તું જોઈ શકે, સાંભળી શકે, ચાપી શકે, સુંધી શકે, ને અડકી શકે, ને એ બધું કાંકરાને, ગુલાબને, અને ધડીઆળને પણ કરી શકે, માટે એને પદાર્થ કહે છે ; એ સર્વ પદાર્થરૂપી છે. પણ આત્માને આકાર, રંગ, સાદ, સ્વાદ, વાસ, કઠણાશ, કે નરમાશ એમાંનું કશુંએ નથી. આત્મા પદાર્થ નથી, ચૈતન્ય વસ્તુ છે. એ કદી મરતો નથી ને એનો નાશ કોઈ કાળે થવાનો નહીં.

છોકરો — માં રાશીર મરશે ત્યાર પછી મારો આત્મા જીવશે ?

મા — હા તારો આત્મા કદી મરશે નહીં. તારું શરીર મરશે ને તેને બાળશે કે દાટશે, પણ આત્મા તો કદી મરશે નહીં, તે અનંત કાળશુધી જીવશે.

છોકરો — મા, હું એ સમજ્યો નહીં.

મા - જો, આપણે ફરીએ છીએ ત્યાં કાંકરા ફેટલા બધા છે.
એ હજારો છે. જેટલા કાંકરા છે એટલાં વરસ તારો આત્મા જીવશે.

છોકરો—મા, ત્યાર પછી મારો આત્મા મરી જશે?

મા—ના, એ ત્યારે પણ નહીં મરે, એ તો “ જીવ્યાંજ કરશે ”.
આખી પૃથ્વી પર જેટલા કાંકરાં છે એટલા વરસ તારો આત્મા
જીવશે, ને ત્યાર પછી પણ નહીં મરે, જીવ્યાંજ કરશે. તારો આત્મા
અનંતકાળસુધી જીવશે ; તે મરશેજ નહીં.

૬૪. ઈશ્વર સ્વતંત્ર છે.

ઉપેંદ્ર વજ્રાં છંદ.

સ્વતંત્ર તો ઈશ્વર એક એ છે,
જીગો જીગે આપ અજીત જે છે,
જીઓ ખીજ જીવ ગરીબ જેવા,
મમે અમે તેમ તમામ તેવા.

પટે પુર્યો પોપટ પાંજરામાં,

સુખે નહીં નાસી શકે સમામાં,

કુકર્મિને કેદ કરેલ કેવા,

તમે અમે તેમ તમામ તેવા.

સુરાગનું સાફ સજેલ સાજું,

વિવેકથી એક વિરાળ વાજું,

ઉઠી શકે રાગ રચેલ એવા,

તમે અમે તેમ તમામ તેવા.

ન માનવી મેગળ* ત્રાડ તોલે,

ન બેલની બોલી બિલાડી બોલે,

* મેગળ એટલે હાથી.

સ્વતંત્રથી શ્વાસ શકે ન લેવા,

તમે અમે તેમ તમામ તેવા.

કળે કરી પુતળી કાઠ કોરી.

દિસેજ દીધી નટ હાથ દોરી.

અશક્ત તે દાવ સ્વતંત્ર દેવા,

તમે અમે તેમ તમામ તેવા,

ઉડી અતી અંગ અઢ્યો કદાપિ,

સ્વતંત્રતા તેની નથી તથાપિ,

અશક્ત આકાશ જવા રહેવા,

તમે અમે તેમ તમામ તેવા.

અરે ઉરે એમ વિચાર આણી,

જર આ જીવ અશક્ત જાણી,

હરિ સ્તુતિ રાખ હમેશા હેવા,*

તમે અમે તેમ તમામ તેવા.

જણાય જે શક્તિ જરાક જેવી,

તને દયા આણિ દિધીજ તેવી,

સુખી થવા માર્ગ સદાય સેવા,

તમે અમે તેમ તમામ તેવા.

દોહરા.

છોટું કે મોટું કશું

કરીએ સારું કામ,

શ્રી જગદીશ સહાયતા

સુખી દલપત રામ.

૬૫. જનાવરની હિંધ.—ભાગ ૧.

આર ઘડી નિરાંતને સાર પરમેશ્વરે માણસ, પક્ષી, વગેરેમાં હિંધનો ગુણ મુકેલો છે. આખો દિવસ મેહેનત કરીને તે થાકી જાય તેથી

* હેવા એટલે ટેવ.

ઉંધને લીધે જરા વિશ્રાંતી મળે છે. એ નિરાંતનો વખત ઘણો ખરો રાતે હોય છે. પણ ફેટલાંક પ્રાણીની ઉંધ વિશે ઘણું અચરજ જેવું માલમ પડેલું છે. ફેટલાંક તો આખો શીઆળો ને ફેટલાંક આખો ઉનાળો ઉંધમાં કાઢે છે. એવી જાતની ઉંધને ઘેનપણ કહેવાય, કેમકે ફેટલાંક તો સારી પેઠે ઉંધે છે, અને ફેટલાંક સારી પેઠે ઉંધતા નથી. આપણે અહીં વાગોળો થાય છે, તે રાતે ચરો ચરે છે, ને દિવસે ઝાડપર, અથવા જીની ભીંતની ફાટમાં, અથવા જીના ઘરમાં ઉંધા ટીંગાઈ રહે છે, અને આખો દહાડો ઝૂંપ્યા કરે છે. ઉત્તરતરફના દેશમાં ઘણાં ખરાં જનાવર શીઆળામાં તો દેખાતાં જ નથી, કેમકે તે ઘેનમાં પડી રહે છે.

ઈટાલીની ઉત્તરતરફ આલ્પસ નામે પહાડ છે, તેમાં મારમટ નામે એક જાતનું ચોપગું રહે છે. તે મટોડીમાં ઉંડાં ભોંયરાસરખું કરીને તેમાં ઘાસ તથા લીલ પાથરે છે, અને તેમાં પોતે જીન મહીનામાં ભરાય છે, ને ઉપરથી તે દરનું મોટું બંધ કરી લેઈને છેક માર્ચ અપ્રેલ સુધી તેમાં જ પડી રહે છે. ડોરમાઉસ નામે જનાવર પણ એમ જ કરે છે. તે ઝાડમાં ઘાસ, લીલ, ને પાંદડાંનો માળો બાંધીને તેમાં પોતાનું શરીર દડા જેવું ગોળ વાળીને સુઈ રહે છે. હેજહાગ નામે પ્રાણી થાય છે, તે ઝાડના થડનીચે ખાડો ખોદી તેમાં લીલ તથા પાંદડાંનું અસતર કરી પોતાનું અંગ ગોળ વીંટાળીને ઉંધી જાય છે.

હવે જે પ્રમાણે ફેટલાંક જનાવર શીઆળામાં ઉંધી જાય છે, તે પ્રમાણે ઉનાળામાં પણ ફેટલાંક કરે છે. ફેટલાંક ગરમ દેશમાં તો ગરમીના દહાડામાં જંગલ છેક સુનકાર જણાય છે, એવું મુસાફરો લખે છે. કોઈકે સાહેબ અમેરિકાના જંગલમાં ફરતો હશે, તેના જોવામાં આવ્યું કે ત્યાં ચોપગું કે પંખી કોઈ જીવતું જનાવર દીઠામાં કે સાંભળવામાં આવ્યું નહીં. પણ જમીનમાં ખોદતાં ફેટલાંક ઝીણાં જનાવર કરોળીઆ ને ગરોળી સરખાં અધમુઆં માલમ પડ્યાં. પંદરમી સપ્ટેમ્બર થઈ કે જનાવર ઠામ ઠામ દિસવા લાગ્યાં. ગરોળીજેવાં જનાવરો તો બધી ગમથી નિકળી આવવા લાગ્યાં.

૬૬. જનાવરની હિંધ.—ભાગ ૨.

હંબોદટ નામે મોટો મુસાફર પોતાના પુસ્તકમાં લખે છે કે, એક ડેકાણે ઝુંપડી બાંધતાં તળેથી મગર નિકળ્યો તે હિંધમાં અધ-મુવો સરખો પડેલો હતો. અજગરનેવિશે પણ કહે છે કે તે પણ એવી હાલતમાં પડી રહે છે. તેનાપર ટાહું પાણી કોઈ રેડે તો તે જાગીને તરત ખીજી ઉઠે છે.

શીઆળામાં હિંધનારાં જનાવર વસંત રતુ જેસે કે તરત જાગૃત થઈ પોતાનું કામ કરવા માંડે છે. તેમજ ઉનાળામાં હિંધનારાં જનાવર વરસાદ આવવા લાગે કે તરત ઉઠી કામે લાગે છે. વરસાદ પડવાની જરા પેહેલાં નદી કે તળાવને કાંઈ જમીન ઉપસેલી જોવામાં આવે છે. પછી તેમાં ફાટ પડવા માંડે છે. ત્યારે કોઈ જાણીતું માણસ તો ત્યાં કને ઉંભુ રહેતું નથી, કેમકે તે જાણે છે કે એમાંથી મગર કે અજગર નિકળશે, ને તે ઘણા દહાડાનું ભુખ્યું હશે, માટે જે પાસે હશે તેને ખાઈ જશે.

આ વાત કેવળ અચરજ જેવી છે. પરમેશ્વરે જનાવરને કેવી અકલ આપેલી છે કે રતુનો ફેરફાર તે જાણે છે. તે પ્રમાણે પોતે જોઈએ તેવું ધર બાંધે છે, અને તે પાણુ એવું એકાંત જગોએ કે કોઈ તેને છેડે નહીં. એવા ધેનમાં પડેલાં કેટલાંક જનાવર તો છેકે મરી ગયેલાં જોવાં દેખાય છે. તેનો શ્વાસ ચાલતો જણાતો નથી. અંતઃકરણ જરા પણ ધબકતું નથી, અને અંગમાં ગરમી પણ માલમ પડતી નથી. તેને કંઈ ધ્રા વાગ્યાથી દુખ થાય એવું જણાતું નથી. એવાં એકાદ જનાવરને જમીનપર ફેંકીએ અથવા ગખ-ડાવીએ તો પણ તે જાગતું નથી.

વળી એ જનાવર એવી રીતે હિંધવાને સાર ડેકાણું પણ એવું શોધે છે કે તેમાં જેવી જોઈએ તેવી ગરમી કે ટાઢક રહે છે. જો તેમ ન રાખે તો તે તરત મરી જાય. જો અતીરો ગરમી લાગે, તોપણ તે મરણ પામે અને અતીરો ટાઢ લાગે, તોપણ તે મરણ પામે, માટે પોતાનો જીવ બચી રાકે એટલી ગરમી કે ટાઢક-વાળી જગા જોઈને ત્યાં મુકામ કરી પડી રહે છે.

૬૭. પરોપકારી હાવર્ડ.—ભાગ ૧.

જન હાવર્ડ નામે પુરૂષ લંડન શહેરનાં એક ગૃહસ્થનો દીકરો હતો. એની જીવાનીને આરંભે એના માબાપે આ દેહ છોડી. તેમની પાસે ભોંય વગેરે કેટલીએક મિલકત હતી તે સર્વનો વારસ એ થયો. આખરસર ગુજરાન ચાલે એટલો એ વારસો હતો. એ સંતોષી હતો, તેથી એણે એ દોલતથી સુખ ચેનમાં રહેવાને ઇચ્છ્યું. પણ સન ૧૭૭૨ માં એ એક પરગણાનો મોટો નાજર થયો, ને એ એહદાને લીધે ત્યાંના બંધીખાનાની હાલતથી વાકફ થયો. બિચારા બંધીવાનનાં અતિ દુખ જોઈને એને કંપારી છુટી, તેથી તેમની સ્થિતિ સુધારવાને જેમ મેહેનત થાય તેમ કરવાનું એણે ઇરાવ્યું. તજવીજ કરતાં એને માલમ પડ્યું કે ઇંગ્લાંડ અને વેલ્સના ખીજ બધા પ્રાંતોમાં કેદીઓ એથી એ વધારે પીડાય છે.

સુધરેલા દેશોમાં હાલને સમે કેદખાનાં સ્વચ્છ ને ઠીકઠીક છે. એ ખરું છે કે પાપી માણસો ત્યાં ભેગાં થાય છે તેથી ખોટા પરિણામ થાય છે, કેમકે થોડા બગડેલા હોય છે, તે વધારે બગડેલાની જોડે રહ્યાથી કોઈ વાર તેમના જેવા થાય છે, તોપણ તેમના પર ચોકી પોહોરા વગેરેનો બંદોબસ્ત રહે છે તેથી બંધીખાનામાં કોઈ બદ્દેલ થતાં નથી. તેમને ખાવાપીવાનું, તથા પેહેરવા ઓઢવાનું, તથા માંદાને ઓસડ વગેરે મળે છે; તેમની તંદરસ્તી રાખવાપર ઘણું લક્ષ અપાય છે. એ સમજું હાવર્ડની મેહેનતથી થયું છે.

હાવર્ડે તપાસ કરવા માંડી ત્યારે ઇંગ્લાંડના તથા ખીજ સર્વ દેશનાં કેદખાનાં બહુજ દુરદરામાં હતાં. તેમની એવી તો માઠી અવસ્થા હતી કે કેટલાએક દેશી રાજના મુલકમાં તેવું હાલ નજરે દીઠામાં ન આવતું હોય તો માનીએ પણ નહીં. નાદાર દેવાદોરોને અને ચોરી ખુન વગેરે મોટા અપરાધ કરેલા ગુનેગારોને એકજ ઓરડામાં ખીચોખીચ હડસેલી ધાલતા. એ ઓરડા ગંદા, સરદીવાળા, ને દુરગંધથી ભરેલા હતા. તેમાં માણસ માંદા પડ્યાવિના રહેજ નહીં. ખાવાનો ખરચ એટલો થોડો મળતો કે જેને પોતાનું

ગાંઠનું કે સગા વહાલાંની તરફથી ખાવાનું મળતું નહીં તે ભુખે મરતા, સુવાને ખીછાનું કરવાને ગંદુ ને કોણેનું ઓધાસ આપતા.

૬૮. પરોપકારી હાવડ.—ભાગ ૨.

કેદખાનાના ઉપરી અને ચોકીદારને ઘણું કરીને પગાર મળતો નહીં. તેઓ બંધીવાનોપાસે જીલમ કરી પૈસા ઉઘરાવતા તથા તેમને દારૂ વેચાતો આપતા, તેમાંજ તેમની કમાઈ હતી. ઘણીવાર એવું બનતું કે કેટલા એક શખસોને નિરખપરાધી ઠર્યા પછી પણ કેદમાં રહેવું પડતું, કેમકે ઇનસાફ થયા પહેલાં બંધીખાનામાં રહેલા તેટલી વારનાં ચોકીદારના પૈસા આપવા મળે નહીં. એ જ્યાંસુધી મળતું નહોતું ત્યાંસુધી તેમને છોડતા નહીં. એમાંટે એમાંના કોઈ આપણાઓને વરસનાં વરસ કે વખતે આપ્યા જનમારો કેદમાં કાઢવો પડતો.

એવિના ખીજે પણ ઘણો ગેરબંદોબસ્ત હતો. એ આપણને લીધે બંધીવાનોને ઘણો તાવ આવતો અને તેથી સેંકડો મરી જતા.

પોતાના જાત ભાઈઓ ઉપરથી આવાં દુખ કાપવાને હાવડે પોતાના ઘરનું ને દોલતનું સુખ ભોગવવું છોડ્યું, ને ગાંઠને ખરચે ઘણા દેશોમાં કઠણ મુસાફરીઓ કરી. પોતાના દેશમાં ઘણીક મુસાફરી કરી સઘલાં બંધીખાના જોયાં, ને પોતે જ જોયું તે લોકોને તથા સરકારને જાહેર કરી સર્વ સુધરાવું. તેમજ ફ્રાન્સ, ઇટાલી, સ્પેન, પોર્ટુગલ ડેન્માર્ક, સ્વીડન, રશિયા, પોલાંડ, એ બધા દેશોમાં વારા ફરતી ગયો, ને ત્યાંના કેદખાના જોયાં ને ઘણી મેહેનતે તેની સ્થિતિ સુધરાવી. જ્યાં જતો ત્યાં ખીજની પેડે મોટા લોકોના મેહેલ, મોટી મોટી ઇમારત, કે ખીજ નવાઈની વસ્તુઓ જોવા નહોતો જતો, પણ કેદખાનાં, દવાખાનાં, ને ખીજ દુખી ને નઘરા લોકોની જગા જોવા જતો. કાગલીડું થએલાં માણસોમાં વારે વારે પોતે જતો કે તેમનાં દુખ એ જાણે. માણસનું દુખ નિવારણ કરવાની, તેને એટલી હાંસ હતી કે એપવાળા રોગી હોય

ત્યાં જવાને પણ તે બીજો નહીં. બીજાનું ભલું કરવાસાર પોતાના જીવને જોખમમાં નાંખવાને એ જરાએ આવકો ખાતો નહીં. એ તે ખરેખર શરાતન એનામાં હતું. પરદુખ મટાડવામાં એણે વીરા વરસ કાઢ્યાં. રશિઆના એક ભાગમાં ફરતો હતો, ત્યારે એક જીવાન સ્ત્રીને એક જાતનો ઉડતો તાવ આવ્યો હતો. એ તાવથી ઘણું માણસ મરી જતાં. તે સ્ત્રીને એવી આશા હતી કે જો હાવડ મને જોવા આવે તો હું સારી થાઉં. એ વાત હાવડે જાણી એટલે તરત ત્યાં ગયો. એને સૌએ ત્યાં જવાની ના કહી, પણ એણે માન્યું નહીં. તે બાઈનો રોગ એને લાગ્યો તેથી તે દેવલોક પામ્યો. હાવડ મોટો પરોપકારી હતો એટલું જ નહીં, પણ તે પરમેશ્વરનો મોટો ભક્ત હતો. લોકમાં માન મેળવવાને એ પરમારથનાં કામ કરતો નહીં, પણ પોતાનો ધર્મ જાણી, પોતાના અંતઃકરણને તથા પેદા કરનારને શાંત રાખવાને કરતો. એણે જે જે સારાં કામ કર્યાં છે તે વિસ્તારીને લખીએ તો મોટું પુસ્તક બરાબ, માટે એને વિશે હુંકામાં લખ્યું છે, તોપણ એ કેવો માણસ હતો તે વાંચનાર સમજશેજ. એવા પુરુષનાં નામ હમેશા રહે છે.

૬૯. બરખનું તોપાન.

એલીજેબેથ કરીને એક ખેડુતની બાઈડી ઇંગ્લાંડના એક ગામડામાં રહેતી હતી. સન ૧૭૯૯ ના ફેબ્રુઆરીની બીજી તારીખે રાત્રિવારની સાંજે છ સાત વાગતે એક રોહિરથી તે પોતાને ગામ પાછી આવતી હતી, તે રોતે ભારે તોફાન થયું. ઈશાન ખુણનો ઠંડો વાયુ વાવા લાગ્યો ; દહોડે બરફ વરસ્યો તેથી રસ્તો તો ઠંકાઈ ગયો હતો. ઘર બ્યારે અધેક ગાઉ છેટે રહ્યું ત્યારે તેનો ઘોડો અમક્યો, ને પાછો નાહો તે એક બાઈની કોરણે આવીને ઉભો. હાંકવા જાય તો તે માંહે પડે માટે પોતે હેડે ઉતરી અને દોરી જવાનો મનસખો કર્યો. પણ તે હાથમાંથી છુટીને ખતરો બણી નાસી ગયો. તે બાપડી તેની વાંસે દોડી. દોડતાં એક જોડા નિકળી પડ્યો. માથે બોળે, એક પગે અડવાણી, અને ટાઢ તો કહે માંડે કામ, એવી

હાલતમાં તે બિચારી દોડતાં થાકી, પણ અંતે પા એક કોશને છેટે તેને પકડી પાડ્યો. તેની લગામ ઝાલીને ચાલી, પણ તેના હાથ ને પગ ટાઢથી અકડાઈ ગયા અને ખાલીઓ આવવા લાગી. થોડુંક ચાલી એટલે છેક નિર્ગતિ થઈને ભોંયપર બેઠી ; લગામ છોડી દેઈ ધોડાને કહ્યું, અરે મારા ધોડા, હું છેક થાકી ગઈ છું, મારાથી એક ડગલું પણ હીંડાતું નથી, તું તારે એકલો ઘેર જ. પરમેશ્વર, તું મને સહાય થા, હવે મારું શું થશે ! જે જગાએ તે બેઠી હતી ત્યાં આજીઆજી બરફ એકઠો થવા લાગ્યો, રોતે આઠ વાગ્યા ત્યારે તે બરફથી છેક ઘેરાઈ ગઈ તે બેઠી હતી ત્યાં માથાપર એક કાંટાનું ઝાડ હતું તેથી બરફ છેક એના ડીલપર પડ્યું નહીં, પણ ડાળાઉપર રહ્યું, તેથી તેનાપર બરફના ધુમટ જેવું થઈ ગયું. પાછલી રોતે ત્રણ વાગ્યા ત્યારે તો એના ઉપર છ કુટ બરફનું જડું પડ થયું.

બહાર નિકળવાને તે બાઈડી મેહેનત કરી શકી નહીં, કેમકે લુગડાં તો ટાઢે કરીને ફરી ગયાં. એમ કરતાં રાત વીતી ગઈ ને વહાણું વાયું. પાસેના ગામના દેવલનો ઘંટ વાગ્યો. તેણે વિચાર કર્યો કે આ મારા કેદખાનાની જગો કોઈને જણાય એવો ઈલાજ થાય તો સારું. બરફમાં ઉપર તેણે એક બાકોરું દીડું તેમાં ઝાડની એક ડાંખલી ભાંગી ને તેપર રૂમાલ લપેટી તે ઉપર કાઢી.

આઠ દિવસ ને આઠ રાત લગી તે બિચારી એ કેકાણે પડી રહી. ઉંઘ તો એવામાં તેને આવેજ ક્યાંથી. દેવલમાં જે ઘંટ વાગતો તે સાંભળી એ રાતને વહાણું જાણતી. રસ્તે ગાડી ધોડા જાય તેના અખડાટ સાંભળતી. તેમજ ઘેટાં બેંબે કરતાં તે, તથા કુતરાં ભસતાં, તે પણ સાંભળતી હતી. માંહે રહી રહી બહુએ બુમો માડતી, પણ કોઈ સાંભળે નહીં. એકવાર કોઈ બેજણ પોતાનો ગધેડો ખોવાઈ ગયો તેને શોધવા નિકળ્યા હતા, તે ત્યાં બેસીને વાત કરતા હતા તે તેણે બધું સાંભળ્યું, પણ તેની પાડેલી બુમ તેમણે જરાએ સાંભળી નહીં.

દશમી ફેબ્રુઆરીએ રવિવારની સાંજે કોઈ બેડુતનો છોકરો ફરતો ફરતો તે કેકાણે આવી પહોંચ્યો. તેણે ડાંખલીપર ઉડતો રૂમાલ દીડો, તેથી તે નીચો વળી જોવા લાગ્યો તો માંહેથી કોઈનો ઘાંટો

સાંભળ્યો, ત્યારે ખોદી જોયું તો તે બાઈ નિકળી. તે તેની આલ-
ખીતી હતી.

એ બાઈડી એ ખાડામાં સાત દિવસ, સાત રાત, અને સતર
કલાક આધાવિના પડી રહી હતી. એ બિચારીની બુખતો છેક મરી
ગઈ હતી, પણ તરસ લાગતી ત્યારે બરફ ખાઈને ચલાવતી.

૭૦. ૩.

૩ પોચુંગામા જોવું છે. એશિયા, યુરોપ, ને આફ્રિકાના ગરમ
દેશોમાં એ થાય છે. યુરોપની દક્ષિણમાં પણ થોડું ઉગે છે. ટાઢા
દેશમાં એ મુદલ થતું નથી. ઈલાંડમાં ૩ પાકતું નથી.

ભોંય ખેડીને જેમ અનાજ ઉગાવે છે તેમજ ૩ ને ઉગાવે છે.
એના છોડના પાંદડામાં પાંચ ખંડ હોય છે, અને એક એક ફુલને
એક એક ત્રણ ખુણીઉં જીંડું થાય છે. જીંડવાં પાકે છે ત્યારે
તેને કાલા કહે છે. કાલાનો બહારનો રંગ કાળો હોય છે. કાલામાં ૩
ભરાય છે, ને ૩માં કપાસીઆ હોય છે,

કપાસના છોડમાં ત્રણ જાત છે ; એમાંની એક જાતની ઉંચાઈ
એક હાથ હોય છે ; બીજી જાતને ડાળાં પાખડાં ઘણાં હોય છે, ને
બહુ ભરેલું જણાય છે ; ત્રીજી જાતનો છોડ ઝાડ જેવો ઉંચો થાય
છે. એ જાતને નરમો કહે છે. નરમાનું ઝાડ ઘણા વરસસુધી જીવે
છે. એનું ૩ તકીઆ ભરવામાં કામ આવે છે. બીજી જાતનું ઝાડ
બે ત્રણ વરસ જીવે છે. પેહેલી જાતનાં ઝાડનાં બી વરસો વરસ
વાવવાં પડે છે, ને એનુંજ ૩ સૌથી સરસ છે. ૩ પાકે છે ત્યારે તેને
કાલામાંથી કાઢી લે છે. કેટલે એક ટેકાણે કાલાં ઝાડ પરથી તોડીને
ઘેર લાવે છે, ને પછી તેમાંથી ૩ કાઢે છે, ને કેટલાંક કાલાં એવાં
હોય છે કે તે ઝાડપર હોય ત્યાંથી ૩ કાઢી લેવાય. ૩ કાઢવાનું કામ ઘણું
કરીને બાઈડીઓ તથા છોકરાં કરે છે. ૩ ને કપાસીઆ છુટા
પાડવાને આ દેશમાં ચરખા છે, પણ તેના કરતાં અમેરિકાના ચરખા
ઘણા સરસ છે. એથી કપાસ ઘણો વેહેલો ને જીજી બરચે લોઢાય

છે. કપાસીઆ, ગાય ભેંસને ખવરાવે છે ત્યારે તેના દુધમાથી ઘી ઘણું નિકળે છે.

૩ કપાસીઆથી છુટું પડે છે, ત્યારે તેની મોટી મોટી ગાંસડીઓ મોખાંધી વહાણમાં ભરી મુંબઈ લેઈ જાય છે. ત્યાં તેને સકળમાં દાખી ખુબ નાની ગાંસડી કરે છે. ગાંસડીઓ નાની કરવાનું કારણ એ કે તે વહાણમાં ઘણી જગા ન રોકે. એથી એક એક વહાણમાં ઘણી ગાંસડીઓ માય છે, ને તેથી નુર ઓછું બેસે છે. આ દેશનું ઘણું ખરું ૩ ચીન ને ઇંગ્લાંડ જાય છે એ બેમાંથી ચીનમાં ઘણું જાય છે. ઇંગ્લાંડમાં હર વરસે લગભગ અઢાર લાખ ગાંસડીઓ જાય છે. એમાંની ઘણીખરી ઉત્તર અમેરિકાની હોય છે. યુનૈટેડ સ્ટેટ્સમાં બહુ સંભાળથી ૩ ઉગવે છે; ને ત્યાંનુ ૩ આ દેશના ૩ કરતાં એવું સરસ થાય છે કે તેનું બમણુ મુલ આવે છે.

૩ ઇંગ્લાંડમાં જાય છે, ત્યારે તેને યંત્રોવડે પીંજીને સાફ કરે છે, ને વરાળયંત્રોવતી તેના દોરા કાંતીને કાપડ વણે છે. હીર તથા ઉનનાં લુગડાંકરતાં ૩ના લુગડાં વેહેનાં ઘસાઈ જાય છે. પણ તે વધારે સોંધાં ને હલકાં છે. એ પેહિરેથી શરીરમાં હુંફ રહે છે, ને આમડી જોઈએ તેવી સુકી રહે છે.

૭૧. કવિ સામજભટના, પ્રશ્નોત્તર.

પ્રશ્ન—છપા.

કોણ તરણથી તુરછ ? કોણ મણીથી મોંઘો ?

સોનાથી શોભે કોણ ? કોણ કુસકાથી સોંઘો ?

મેશથી મેલું કોણ ? કોણ મદિરાથી માતો ?

દુધથી ઉજવળ કોણ ? કોણ અગ્નિથી તાતો ?

વર્ગો કોણ વીંછીથી વેદના ? કોણ શાકરથી છે ગળી ?

કવિ સામજભટ સાચું કહે, ઉત્તર આપો મંડળી.

ઉત્તર.

જયક તૂણથી તુરછ, મહાગુણ મણીથી મોંઘો,

સોનાથી શોભે સપુત, ગરજી કુસકાથી સોંઘો,

મેશાથિ મેલું કલંક, ક્રોધ અગ્નિથી તાતો,
દુધથી ઉજવળ સુજરા, અમલ મદિરાથી માતો,
કટુ વચન વીંછીથી વેદના, ગરજજ શાકરથી ગળી,
કવિ સામળ કહે સત માનજો, ઉત્તર આપ્યો મંડળી.

પ્રશ્ન—છપો.

એક રાયનો કુંવર લાવ્યો મોતી મન જાણી,
હતી ચાર ધર નાર, આવી તેમાં એક રાણી,
સરખા ચારે ભાગ કરે વધતું એક મોતી,
તે સુધ્ધાં નિજ ભાગ લેઈને ગઈ સોહંતી,
તેમજ પણ સરખા ભાગપર એક એક સૌએ લીધાં,
બાકી રહ્યાં તે રાયજી ચારેને સરખાં દીધાં.

ઉત્તર—દોહરો.

અડતાલીસે એક રાઠ મોતી હતાં તે મેળ,
એક એક વધતું વહેંચજો ખરો હુનર એ એલ.

પ્રશ્ન—છપો.

એક રાયને ઘેર ઘણા હાથી ને ઘોડા,
ઉંટો હતાં અનેક બિજા તે સાથ સજોડા,
અઢીમણ હાથી ખાય, દોઢમણ ઉંટ ભણી જો,
પાંચ શેર પ્રતિ અશ્વ. ગણિતમાં એમ ગણી જો,
સો સો મણ દાણો નિતવરે, શોભાવે તે સાથીઆ,
કેટલા અશ્વો ને ઉંટ છે, કહો કેટલા હાથીઆ ;

ઉત્તર—દોહરો.

અડતાળીશ તો અશ્વ છે, છતે ઉંટ છત્રીશ,
સોળજ શોભે હાથીઆ, રૂદે ન કરશો રીશ.

ખીજો ઉત્તર—દોહરો.

પુરણ ઉંટ પંચાવનાં, પોઢા હાથી પાંચ,
આળીશ અશ્વો આપતા, શામા એતો સાચ.

૭૨. લિસ્થોનનો ધરતીકંપ.

લિસ્થોન ટેગસ નદીને કાંઠે મોટું બંદર છે. એકવાર સન ૧૭૫૫ માં નવેમ્બર માસની પેહેલી તારીએ વાહાણાને પોહોર સારો તડકો પડેલો હતો તેવામાં અકસ્માત સુરજ ઝાંખો પડી ગયો, અને ધરતી ડોલવા લાગી. એક મિનિટમાં તે રોહરની મોટી હવેલીઓ, સઘળાં દેવળો, અને રાજનો મેહેલ પડી ગયાં. એ દહોડે મોટો તેહેવાર હતો તેથી હજારો લોક દેવળોમાં એકઠા થયા હતા. તેમના પર છાપરાં, મનારા, અને ધુમટ સૌ ટુટી પડ્યાં, તેથી તે બધાં અગદાર્ધ મુઝ્યાં. રસ્તે ચાલનારા સેંકડો લોક ઘરો પડ્યાં, તેથી અંપાઈ ગયા. કેટલેક ઠેકાણે તો ધરતી એકાએક ફાટી તેમાં માણસ ગરક ગયાં. મોટા મોટા કરા ફાટી ગયા, અને ધુળ તો એટલી ઉડી કે તેથી કોઈ કોઈનું મોં ન સુઝે.

કેટલાંક અંપાઈ ગએલા લોક બુમેબુમ પાડે, પણ તે કોઈ સાંભળે નહીં અને કદાપિ કોઈ સાંભળે તો તેની પાસે જાય નહીં, કેમકે સૌ સૌને પોતાના જીવની પડી હતી. કેટલાક તો કિનારા ભણી નાસી ગયા, અને હોડીઓમાં બેસી વહાણપર જતા રહ્યા. પણ જેમ ભોંય હાલતી હતી તેમ પાણીએ હાલતું હતું, તેથી વહાણ પણ આમથી આમ ને આમથી આમ ડોલાં ખાવા લાગ્યાં. એક મોટો ડકો (એટલે માલ ઉતરવાનો ઘાટ) નવો બાંધેલો હતો તે પર ઘણા લોક આવી ઉભા રહ્યા હતા. તે એકદમ પાણી તળે જતો રહ્યો, તેથી ત્યાંનું એકે એક માણસ મરણ પામ્યું.

એવું તોફાન સુમારે છ સાત મિનિટ રહ્યું, તેટલામાં ત્રીશ હજાર માણસનો ઘાણ નિકળી ગયો.

પછી નદીનું પાણી એકા એક ધારાકરતાં પચાસ ફુટ વધારે ઉંચું ચઢ્યું, અને પહાડની પેઠે રોહર તરફ ધસવા લાગ્યું. એ જોઈને રહ્યા સહ્યા લોકને એવી તો ફાળ પડી કે બાકી રહેલું લિસ્થોન પાણીથી ઢંકાઈ જશે, પણ પરમેશ્વરની મેહેરબાનીથી તે પાણી તરત ઉતરી ગયું.

રોહરનો નાશ થયા પછી બે કલાકે ત્રણ ઠેકાણે આગ લાગી

અને ભારે પવન ચાલ્યો, તેથી એટલું તો જોર થયું કે કોઈ ઓલવી શક્યું નહીં. પેલા પડી ભાગેલાં ઘર ત્રણ દહાડાને ત્રણ રાત લગી બળ્યાં કર્યાં. મુડદાં, સોનું, રૂપું, અને એ વગેરે સઘળી કીમતી જાણસો બળી પાપ થઈ ગઈ.

એજ ધરતીકંપ તેજ વેળાએ આફ્રિકાની ઉત્તરમાં, વેસ્ટ ઇન્ડિસમાં, દક્ષિણ અમેરિકામાં, અને યુરોપના પશ્ચિમ ભાગીના ઘણા ભાગોમાં જાણાયો હતો. જમેકા ટાપુનું પોર્ટ રોયલ શહેરનો તથા ઇટાલીની દક્ષિણતરફના પ્રાંતનાં શહેરોનો નાશ થઈ ગયો.

૭૩. પતંગીઆં.

પતંગીઆં આપણી આસપાસ ઉડે છે તે તો આપણે સૌએ દીઠાં છે. તેમાં કેટલાંક પીળાં, કેટલાંક રતાં, કેટલાંક રતાંને માંહે કાળા છાંટાંવાળાં, કેટલાંક ધોળાં ને કાળાં, એવાં હોય છે. તે ઉડે છે ત્યારે તેની પાંખ કેવી ચળકે છે. તે ફુલઉપર ઘણું બેસે છે. તે કોણ જાણે શામાટે ફુલ ઉપર બેસતાં હશે? ફુલમાં એક જાતની મીઠાશ છે ને જેનું મધમાખ મધ કરે છે તે મધ ખાવાને ફુલ ઉપર બેસે છે. તે જ ફુલ ઉપર બેસે છે તે ફુલની પાંખડી ને માંહેનો ભાગ તે ઉડે ત્યારે ખવઈ ગમેલો દીઠામાં આવે છે. પણ એ પતંગીઆં શાનાં થાય છે. તે તો આપણે શિખી ગયા છીએ. વાર કહો 'શાનાં થાય છે? યેળનાં. એ યેળને ઘણા પગ હોય છે. યેળ હાથમાં લેવાનું આપણને મન થતું નથી, પણ જ્યારે પતંગીઆં થાય છે ત્યારે તો હાથમાં લેવાની આપણને બહુ ખુશી ઉપજે છે. પણ યેળ શાની થાય છે તે તો કોઈ જાણતું નહીં હોય. યેળ પતંગીઆનાં ઇંડાંમાંથી નિકળે છે. યેળની પછી દડી બંધાઈ જાય છે, ને તેનાં પતંગીઆં થાય છે. તે દડી ઘણું કરીને ઝાડનાં પાંદડાંની નીચે બંધાય છે. તેમાં ઘણા મહીનામુઘી તે ફીડા રહે ને પછી પતંગીઆં થઈને બહાર નિકળી આવે છે. રાતે દીવામાં આવીને કુદાં પડે છે, તે પણ પતંગીઆની જ જાત છે. મગતરાં પણ પતંગીઆની જ જાત; કામળીઆ

આ પણ પતંગીઆં થઈ જાય છે. આપણે જ્યાં કામળીઆ થયા હોય ત્યાં જઈને જોયું હોય તો દડી બંધાઈ ગએલાં ખોખાં ઘણાં નજરે પડે ; તે ખોખાં જરા ઉખેડીને જોઈએ તો માંહે કીડા જેવો કીડો હોય છે ; તેનું પછી પતંગીઉં થઈને ઉડી જાય છે.

૭૪. દિલી લખનોરના બંડવિયો.

દોહરા.

જેને જગપતિની દયા, જગમાં તેનું જોર,
લીધાં થોડે લશ્કરે દિલી ને લખનોર.

સુખપાલે ચઢી શોભતા પાદશાહના પુત્ર,
લટક્યા શૂની લાકડે, શુન્ય થયાં ધરસુત્ર.

દોઢ લાખ દલ દુષ્ટનું ઠઠ જામ્યો જે ઠાર,
*હેવલાક સાથે હતું પ્યાદલ પાંચ હજાર.

ભારતથી ભારે થયું જીવ પારથ ને પંથ,
કવિ જન લખરો કાગળે, ગરવા બનરો ગ્રંથ.

વાઘતણા બહુ †વંદથી જેમ બચે ગજરાજ,
એમ બચ્યા અંગ્રેજ, એ જગકર્તાનું કાજ.

સ્ત્રીબાળકનો જે કયો નિર્દય થઈને નારા,
તે નહીં સાંખે શ્રીહરી, દેશે નરક નિવાસ.

હું દશરથના દેશમાં જરી છે બહુ જીવ,
મરશે થોડા માસમાં બળવાખોર અબુલ.

નરપતિ શ્રીનેપાલને રાખ્યો પુરો રંગ,
સાચો સ્નેહ જણાવિયો, કંપનિ સાહિબસંગ.

ભાગ્ય ભલાં ગુજરાતનાં દિનદિન અધિક ઉજેશ,
સુખી પ્રજા રાજ સુખી કરો ન દિસે ક્લેશ.

જય કીધો જ્યપુરભણી જઈ શૂરા સરદાર,
*

* અંગ્રેજનો સેનાપતી. † અરજુન. ‡ યોજાં

કંપે નહીં દિલ કંપની લાખ મળે લડનાર.
 શ્રી ઇંગ્લાંડને લશ્કરે ધાલ્યો જાપરો ઘેર,
 હરામી જનના હાથથી લીધો ગઢ ગ્વાસિર.
 ખૂટલ બળવાખોરનો ખોળે નમળે ખોજ,
 વેરી નાખ્યા વન વિશે, રંગ તને 'હુરોજ.'*

પેટા પંચ મહાલમાં તાલ્યો કરીને કોપ,
 અંગ્રેજે અજગો કર્યો, તાલ્યે ખોઈ તોપ.
 ભડકાથી ભડકી મરે કરે વધારી વાત,
 ગપ્પાં ચલવે ગોઠવી જો ગાંડી ગુજરાત.
 વાઘ વર વિષધરતણા કુલનો કીધો નારા,
 હવે થાય હથીઆરનો ટોળે સમૂળો ત્રાસ.

ઈંદ્રવિજય છંદ.

દિલ્લિપતી લખનોરપતી બહુ બંડ અખંડ કુચાલથી કીધાં;
 સૂરથઈ ઉરકૂર થઈ ત્રિશુ સુંદરીનાં તન રોણિત‡ પીધાં;
 તેમ તને હજતા મળતા નૃપ દેશ નરેશપણું તજીદીધાં;
 ક્લેશ કુજો નૃપ કંપનિથી કરી કુંડલ કાઢી કમંડળ લીધાં.
 જેની દયાથી જીવ્યા તજી દુખ સદા સુખ સંપતિ જોગથી જામ્યા;
 તેની સુતા સુત સુંદરી સાથ અનાથની ઉપર હાથ ઉગામ્યા;
 પાપ તણું ફળ આપી વળ્યા પ્રભુ પાપી તથાપિ વળી ન વિરામ્યા
 છત્રપતીપણું છેક છુટ્યું પછી પત્રપતીપણું પુરણ પામ્યા.
 § અંબુધિ અંબુ ઉલેચી અનેક ઈછા ધન આખર એક ન આવ્યું;
 આવી પડ્યું નિજ અંગની ઉપર સુરજ સામુ ઉછિષ્ટ ઉડાવ્યું;
 ફોગટ ખૂબ ફજેત થયા ફીટકાર મળ્યું ફળ જોર ન ફાવ્યું;
 તુચ્છ મતિ કરી તુચ્છ તપાસ નગારું તજી જ તગારું તકાવ્યું;

ક૦ ૬૦ ૩૦

*અંગ્રેજોનો સેનાપતી. †બાળક. ‡લોહી. §સમુદ્ર.

૭૫. મનની શક્તિ.

આપણે માણસ છીએ, અને આપણને બુદ્ધિ છે એની આપણ-
ને ખબર છે. આપણને કાંઈ વાગે છે તે લાગે છે. આપણે
હાલી ચાલી શકીએ છીએ, ઈછી શકીએ છીએ, વિચારી શકીએ
છીએ, અને બોલી શકીએ છીએ. આપણને કાંઈ કોઈ કહે તે
આપણે સમજી પણ શકીએ છીએ. ઘરને બારણાં બારીઓ
સાવાસ્તે હોય છે, તથા લોક ઉનાળામાં ઝીણું ને શીઆળામાં જડાં
તથા હુંકાળાં લુગડાં શાસાર પેહેરે છે તે આપણે સમજી
શકીએ છીએ.

આપણે કાંઈ જોયું હોય અથવા સાંભળ્યું હોય, તે ઉપર વિચાર
કરવાની આપણામાં શક્તિ છે. વળી અનુભવઉપરથી જાણીએ
છીએ કે દેવતા બાળે છે. નદારી ચાલ ચલગતથી કેવાં ફળ
નિપજે છે તે જાણવાને આપણામાં વિચાર શક્તિ છે. ફલાણી ચીજ
શી મતલબથી કરી છે, તેવિશે આપણે લાંબો વિચાર કરી શકીએ
છીએ. આપણા વડીલો આપણને ભણવામાટે નિરાળે મોકલે છે
એમાં તેમની શી મતલબ છે તે આપણે જાણીએ છીએ, ને
આપણે તે પ્રમાણે ન જાણીએ તો તે મતલબ આપણે સાધી નહીં,
એમ થાય. એ બધું આપણે સમજીએ છીએ. કાંઈ કામ કરવાનાં
સાધન એટલે શું આપણે જાણીએ છીએ. છોકરાં ચોપડીવડે
અને મેહેતાજીવડે શિખે છે, ત્યારે ચોપડી તથા મેહેતાજી એ
શિખવાનાં સાધન છે.

જે ચીજનો મુકાબલો કરીને તેમાં શો તફાવત છે તે આપણે
અકલથી જાણી શકીએ છીએ. ગોળ દડામાં અને લંબગોળ
પીપમાં, અથવા ચોરસ અને સમાંતરબાજુ ચોખ્ખામાં શો તફાવત
છે તે આપણને માલમ પડે છે. જો કોઈને આપણા કહેવામાં
શક રહે, તો તેની ખાતરી થાય તે રીતે આકૃતિ પાડીને સાબિત કરી
શકીએ છીએ.

જે ચીજ લેઈને તેમાં કયી ચીજ સારી છે તે પડછાઉપરથી કહી
શકીએ છીએ. જે પાઘડી લેઈને તે જેમાં શો ફેર છે, તે દેખાડી

રાકીએ છીએ. આપણી અને કોઈ ગરીબ છોકરાની સ્થિતિ સરખાવી
જોતાં આપણે થોડું ભણેલાં છીએ કે આપણી સ્થિતિ સરસ છે
એવું પારખવાની આપણામાં અકલ છે.

કાર્ય શું અને કારણ શું તેની આપણને ખબર પડે છે. જ્યારે
પવનનો સપાટો આવે છે, ત્યારે ઝાડ ડોલે છે. ત્યારે પવનનો સપાટો
એ કારણ અને ઝાડનું ડોલવું એ કાર્ય. કોઈ આપણને કહે કે
કાગડો બેઠો તેથી તાડ પડ્યો તો તે થવું અશક્ય છે, એ આપણે
જાણી રાકીએ છીએ. આપણને સ્મરણ શક્તિ છે. એક વાત કહી
હોય તે આપણને યાદ રહે છે. ઘણાં વરસઉપર આપણને કાંઈ દુખ
સુખ થયું હોય તેની આપણને સરત રહે છે.

કોઈ વસ્તુ કેવી છે, તે એક વખત જોઈ હોય તો તેનું સ્વરૂપ
આપણા મનમાં ચિતરી રાકીએ છીએ. આપણા ભાઈ ભાંડું કેવાં
છે તેનાં ચિત્ર આપણે મનમાં પાડી રાકીએ છીએ. જો આપણે
ચોરી કરીએ, અથવા જીંદું બોલીએ તો લોક આપણને શું કહે, તે
આપણા મનમાં જાણી રાકીએ છીએ.

૭૬. અંગજ્ઞાન.

કુકડીનાં બચાં જીઓ. ઇંડામાંથી નિકળ્યાં કે કોઈએ શિખવ્યા
વગર પોતાની માની આસપાસ દોડે છે, તેની પાંખમાં ભરાઈ જાય
છે, અને તે જે પ્રમાણે ફીલખીલ ફીલખીલ કરીને સમજાવે તે પ્રમાણે
ચાલે છે. તેમની મા કોઈ ડેકાણે જાય તો ત્યાં તેની પાછલ તે દોડ્યાં જાય
છે ; અને જ્યાં પોચી જમીન કે છાણ હોય ત્યાં પેલી કોતરે છે તે પેલાં
બચાં જોયાં કરે છે. તે કોતરતાં ફીડે કે ફીડી નિકળે તો તે બચાં
અપોચપ વીણી લે ને ખાઈ જાય, પણ, ઘાસ ડીંગલાં, કે પરાળ
તે ઉકરડામાંથી નિકળે તે ખાતાં નથી. કુકડી દાણા અપોચપ
ઉચકી લે તે પેલાં બચાં જીએ, તોપણ તેઓ ઘણાક દહાડાસુધી
દાણા ખાતાં નથી, ફીડીઓજ ખાય છે. એ સઘળું બચાં
પોતાનાં અંગજ્ઞાનથી જાણે છે.

જો ઉપર સમડી ઉડતી હોય, ને તેની છાયા નીચે પડેલી કુકડીની નજરે પડે અથવા તેની ચીસ સાંભળે, તો તરત તે પોતાના બચાંને ફીલખીલ ફીલખીલ કરીને જાણાવે એટલે બચાં એક દહાડાનાંજ હોય તોપણ માની પાંખનીચે ભરાઈ જાય ; જો કોઈ આધું ગયું હોય તો ત્યાં ને ત્યાં બેસી જાય અથવા કોઈ તેવી જગ્યાએ સંતાઈ જાય. વળી કુકડી પેલી સમડીભણી ઉપરજ જોયાં કરે છે, કુકડી જ્યારે ફરીને ફીલફીલ કરે ને જાણાવે કે હવે ધાસ્તી નથી ત્યારેજ બચાં પાછા આવવાનું શોધવા વળગે.

બતકનાં ઇંડાં કુકડી રોવે છે અને ફોડે છે. તે બચાં ઇંડાંમાંથી નિકળે છે એટલે પાણીમાં જતાં રહે છે, તેથી કુકડીને તેમની બહુ ફિકર પેદા થાય છે. માટે પોતાનાં બચાંને જેમ બોલાવે છે તેમ તેમને પણ બોલાવે છે પણ તે પાછાં આવતાં નથી, કેમકે તેમનાં અંગસ્થાનથીજ જાણે છે કે અમારું રહેઠાણ તથા ખોરાક પાણીમાંજ છે. પાણીમાં ગયાં એટલે જે જીવડાં તેમનાં આધામાં આવે, તે ખાવા વળગે છે, અને ખીજાંને અડતાં નથી. એ સધળું તે અંગ-સ્થાનથી જાણે છે.

વળી અંગસ્થાનનો ખીજો એક દાખલો છે. એક માણસ સિંહલ દ્વીપમાં ફરતો હતો ત્યારે એક સમે એક તળાવને કાંઠે તેણે મગરનાં ઇંડાંના કાચલાં પડેલા દીઠાં, અને ભોંયમાંથી કાંઈ અવાજ આવતો હોય એવું તેના સાંભળવામાં આવ્યું. માટે તેને તે નીચે જોવાનું મન થયું અને તેણે ત્યાંની રેતી ખોદીને જોયું તો માંહે બે ત્રણ મગરનાં બચાંને ફેટલાંક ઇંડાં દીઠાં. એમાંનું એક ઇંડું તેણે ફોડ્યું તો માંહેથી જીવતું બચું નિકળ્યું, તેને સઘળા અવયવ હતા. પછી પેલે માણસે તેને લાકડી અડાડી, તો જાણે હમણાં ખાઈ જશે એવો શબ્દ તેણે કર્યો ને મોં ઉંચું કર્યું તથા મોમાં લાકડી લેઈને જોરથી કરડી.

એ ઇંડાં રેતીમાં રોવાયાં તથા બચાં પણ રેતીમાંથી નિકળ્યાં, તો પણ જેવાં નિકળ્યાં ને તેમને રસ્તો મળ્યો એટલે પાણીતરફ ગયાં, જાણે જાણતાં હોય કે અમારે પાણીમાં રહેવાનું છે.

જુઓ એ જનાવરનાં માખાપ એને વછોડીને જતાં રહ્યાં, તોપણ પ્રભુની દયાથી જીવતાં રહ્યાં. જો એમને એમનાં માખાપ છોડી જાય

અને છુટા પડ્યાપછી શિખવા જવાનું એમનેસાર પરમેશ્વરે નિર્માણ કર્યું હોય તો એમના હાલ કેવા થાય! એ મરી જાય એમાં શક નહીં. પણ પરમેશ્વરની બુદ્ધિ કેવી છે કે જે તેને જોઈએ અને જેથી તે બચે તે સધળું તેના અંગત્તાન તથા જાતિમળથી મળી શકે છે. એ અંગત્તાનને પ્રેરણા બુદ્ધિ પણ કહે છે.

૭૭. કુસંપની વાત.

કાશીરામ નામે એક બ્રાહ્મણ ઉજનમાં રહેતો હતો. તેને જમના કરીને એક સ્ત્રી ને દેવરામ નામે દીકરો હતો. તે ત્રણ જણાં ઘણીજ દરિદ્રતાથી ભીખ માગીને પેટ ભરતાં હતાં અને રાતે એક ધર્મ-શાળામાં પડી રહેતાં હતાં.

એક સમે રાતે વિક્રમ રાજા વેષ બદલીને નગર ચરચા જોવા નિકળ્યો હતો, તે એ ધર્મશાળામાં ગયો, ને પેલાં ત્રણ જણને ઘણાંજ દુખીઆં જોઈને બોલ્યો કે, હું વિક્રમ રાજા છું અને તમારું દુખ જોઈને મને ઘણી દયા આવી છે, માટે હું કહું છું કે તમે એકજ વચનમાં જે માગશો તે આપીશ. એ ત્રણજણ માંહોમાંહે ભરોસો રાખતાં નહોતાં અને જાણતાં હતાં કે એક જણને રાજા કાંઈ આપશે તો તેમાંથી અમને જે જણને ભાગ મળશે નહીં, તેથી તે બધાં કહેવા લાગ્યાં કે અમે જુદું જુદું માગીએ તે અમને આપો. ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે તમે ત્રણ જણ એક એક વચન માગો તે હું તમને ઘણો પ્રસન્ન થઈને આપીશ. પછી તેઓએ એક બીજાથી છાનું કાંઈ માગીલેવાની ઈછા કરીને કહ્યું કે, રાજા તમે જે અમારા ઉપર દયા લાવતા હો તો અમને કોલ આપો. અમે વિચાર કરીને જે દહોડે અમારે લેવાની મરજી હશે તે દિવસે અમે એક એક વચન તમારી પાસેથી માગી લઈશું, તે તમારે અમને આપવું. પછી રાજાએ ત્રણ જણના હાથમાં કોલ આપ્યો ને કહ્યું કે, જ્યારે તમારી મરજી હોય ત્યારે મારીપાસેથી આવીને માગી લેજો, હું તમને તે વખત તરત આપીશ, એમ કહીને રાજા ગયો. પછી એક દહોડે પેલી જમના પોતાના ઘણી દીકરાથી જુદી પડીને રાજાપાસે ગઈ અને કહ્યું કે,

મારે રહેવાસાર ધણી દોલત ભરેલી એક હવેલી આપો. ત્યારે રાજાએ તેને એવીજ હવેલી દોલતસુધાં આપી. પછી પેલા આપ દીકરો તો જમનાને શોધવા નિકળ્યા. કેટલાક મહીનાપછી તેમને માલમ પડ્યું કે આ હવેલીમાં જમના રહે છે. પછી એક દહાડે તે ધણો સારો રાણુગાર પેહરીને ઝરખે બેઠી હતી તેને જોઈને આપદીકરો બંનેજણુ તે હવેલીમાં પેસવા લાગ્યા, ત્યારે જમનાએ આવીને પોતાના સિપાઈઓને કહ્યું કે, એ બંને જણુનું અપમાન કરીને રોહર બહાર કાઢી મુકો. પેલા સિપાઈઓએ તેમ કયું. એથી પેલા કાશીરામને ધણી રીરા ચઢી એટલે તેણે રાજાપાસે જઈને કહ્યું કે, રાજાધિરાજ તમે મને કોલ આપ્યો છે તે વચન હું માગવા આવ્યો છું. રાજાએ કહ્યું કે તારી ઈછામાં આવે તે માગ. કાશીરામે કહ્યું પેલી જમનાને તમારા પરગણા બહાર ભીખારણુ જેવી કરીને કાઢી મુકો, ને તેની દોલત લુટાવી દો. રાજાએ તેને બીજું કંઈ માગવા-સાર ધણું સમજાવ્યો, પણ બીજું કંઈ લેવાની તેણે હા પાડી નહીં. પછી રાજાએ જમનાને પરગણાબહાર કાઢી મુકી. અને પેલા આપદીકરો પોતાને ઘેર ગયા. તેને કેટલાક દહાડા થયા, ત્યારે એ વાત પ્રસિદ્ધ થયાથી લોકોએ તેને ઠપકો દેવા માંડ્યો ને મેણાં દીધાં, ત્યારે કાશીરામે ગભરાઈને દેવરામને કહ્યું કે, તું જઈને રાજાપાસે માગ કે જમનાને ઉજનમાં આવવા દો. પછી દેવરામે જઈને રાજાપાસેથી તેજ માગી લીધું ને ત્રણજણુ ધર્મશાળામાં રહીને ભીખ માગી પોતાનું ગુજરાન ચલાવા લાગ્યા.

કુટુંબમાં કુસંપ રાખે તેને કોઈ પ્રકારે સુખ મળતું નથી ને સંપત્તિ મળી હોય તેપણુ ધુળધાણી થઈ જાય છે, માટે સંપીને ચાલવું.

૭૮. જીવને ઊપદેશ.

રાગ ધોળ.

જીવતું જપજે જગદીશને, બીજી મુકી દે આજ.

ઘડીએક નિસરે સોના સમી, શિરપર ફરે છે કાળ ; જીવં

આંખતણે રે ફરકડે ઘડીએ વરષો સો થાય,

મુરખ મનમાં નથી જાણતો, ઘડીએ ઘુંટ ભરાય ; જીવં

જાળછે કાળના હાથમાં, નાંખતાં કેટલી વાર,

મોહ પામી વિંટલાઈ રહ્યો, કેમ ઉતરશે ભવ પાર ; જીવં

જળ પરપોટો નિપજ્યો, જોતાં પ્રલેજ થાય,

મુરખ મનમાં નથી જાણતો, પાછો જળમાં સમાય ; જીવં

જેવું મોતી રે ઓસનું, એવો ખોટો સંસાર,

દેખાઈતું રે રળીઆમણું, ખરતાં કેટલી વાર ; જીવં

જેવા કેળોના થાંભલા, તેવો સકલ સંસાર,

જેવા ધુમ્મના બાચકા, જેવું વલોવું વાર* ; જીવં

જેવાં ચાંદરણાં ખીલીઆં, જેવી વેલુની ભીત,

મુરખ મનમાં નથી જાણતો, એવી કાયાની રીત ; જીવં

જેવી છાયા બપોરની, જેવું અંજળીનું નીર,

જેવું વાદળમાં વાદળું, એવું મિથ્યા શરીર ; જીવં

સંજોગ નદી ને નાવનો, એવો આ છે સંસાર,

પછી કોઈએ મળે નહીં, જ્યારે ઉતરીઆં પાર ; જીવં

સમણું લાખું રે ઉંધમાં, પામ્યો લીલા વિલાસ,

જાળ્યાં ત્યારે દેખે નહીં, અંતે થયો નિરાશ ; જીવં

જેવો માળો રે પંખીતણો, સાંજે એકઠાં થાય,

પછી કોઈએ મળે નહીં, પ્રભાતે ઉડી રે જાય ; જીવં

ધંધો કરી ધન જોડીઉં, લક્ષ્મી લાખ કરોડ,

મરતી વેળારે માનવી, કેડે કંદોરો છોડ ; જીવં

જેવાં પત્ર રે ઠંવરખનાં, દિસે સરસ શોભાય,

જોગ સં જોગે પ્રગટ્યાં, એવા રંકને રાય ; જીવં

ગયા રાણા ને રાજા, મુકી ગરથ ભંડાર,

તાં આદુબ્ય અદ્યનું, શાને કીધો શિર ભાર ; જીવં

દાટ્યું સાટ્યું સરવે રહ્યું, નથી કર્મની છુટ,
 પુણ્ય દાન નથી નીપજ્યું, એવી દેવની લુટ ; ૭૫૦
 માંહે માંહે કરી માનિયું, તાંહે નથી રે કોય,
 આપસ અર્થે સૌ મળીયાં, મનમાં વિચારી જોય ; ૭૫૦
 શુક સોનાને પાંજરે, રતન જડિયાં છે નંગ,
 મુરખ મનમાં નથી જાણતો, ઘડીમાં થારો રે ભંગ ; ૭૫૦
 પોપટ જાણતો રે પાંજરે, ખારે ઉભો મંજાર,
 મુરખ મનમાં નથી જાણતો, ઝડપતાં શાંતી રે વાર ; ૭૫૦
 કાળ સીઆણો શિર ભમે, મુરખ કરે પડપંચ,
 ઓચિંતો તુજને મારશે, વણશે સઘલાં રે સંચ ; ૭૫૦
 પાંચ * ચોર ફેડે પડ્યા, લુટે દિવસ ને રાત,
 મુરખ મનમાં નથી જાણતો, તારે કોનો સંઘાત ; ૭૫૦
 કાયા નગરીમાં રે ઘેરિયો, લુટે ઠારો રે ઠાર,
 દરો દરવાજા રોકિયા, જ્યારે રંધાણા દ્વાર. ૭૫૦
 જોખન મદ ભર્યો ચાલતો, ધરતો રૂદિયામાં ગંઠ,
 ફાટી આંખે સામું જુએ, જ્યારે રંધાણો કંઠ ; ૭૫૦
 બાળાપણ રે રમતાં ગયું, જોખન નારીની સાથ,
 ઘડપણમાં થયો આકળો, વીસરિયા વિશ્વનાથ ; ૭૫૦
 હીંડે મુછો રે મરડ તો, મુકે ઢળકતી પાધ,
 મરણ કાળે તુંને ઘેરિયો, ખોયા ચારે રે ભાગ ; ૭૫૦
 કાચો તે કુંભ જળે ભર્યો, ગળતાં ફેટલીવાર,
 કાગળ ભીનો રે પાણીએ, એવો ખોટો સંસાર ; ૭૫૦

૭૯. કીલી નામે છોડી.

અમારા એક પાડોશીને કીલી નામે છોડી હતી. છ વરસપર તેનાં
 માબાપ અમારીપાસે રહેવા આવ્યાં તે વેળાએ કીલીની ઉમર આઠ

* પાંચ ચોર એટલે પાંચ ઇંદ્રીઓના વિષય. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ
 રસ, ગંધ.

વરસની હતી. એ છોકરી ઘણી છરાઈ હતી તેથી પોતાનાં માબાપની રોજ ઘણી ગાળો ખાતી, અને વખતે માર પણ પડતો. એથી તે વધારે ખરાબ અને ધીટ થતી ગઈ. તેનાં માબાપને અમે સમજવી કહ્યું કે, એ છોડીનો વાંક નથી એમાં ખીલકુલ તમારી ચુક છે. માણસ જાતનો સ્વભાવ એવો છે કે નવરાં જેસી રહેવાય નહીં કાંઈ પણ કરવાનું જોઈએ. સાંઈ કે નહાં કાંઈપણ તે કરશે. છોકરાંએ શું કરવું તે તેનાં માબાપે દેખાડવું જોઈએ. તેઓ પોતે સારા નહારામાં સમજતા નથી. એ છોડીનો બાપ નવ વાગતે ઘરમાંથી જાય તે સાંજે સાત વાગતે આવે. એની મા ધંધો કરી પરવારે કે બહાર દોડે, અથવા પાડોશણોમાં વાતો કરવા જેસે. છોડીનું માથું રોજ ઓલવાને પણ તેને વખત ન મળે. એ નાદાનને ડાહ્યાં થઈને જેસી રહેવું કેમ ગમે? એની મા જે ઘડી નવરી જેસે તોપણ તે કાંઈ ફેલવણી પામેલી નથી કે એને વિદ્યા, નીતિ અથવા સારી ચાલ શિખવે. ઓખા દાલ ઘઉં વીણતાં, વાસીદું વાલતાં, અને વાસણ માંજતાં એના વય અને શક્તિ પ્રમાણે આવડે છે. તોફાન કરે છે તેનું કારણ એ કે એને આખો દહાડો કામ નથી, ત્યારે અમસ્તાં જેસી રહેવું કેમ ગમે માટે એને નિરાણે મુકો. થોડા દહાડામાં ટેવ પડશે એટલે તે ખુશીથી જશે અને ભણશે. ત્યાં થોડી નીતિ અને વિદ્યા શિખશે. તેનું મન સારાં કામમાં લાગ્યાથી સુધરશે. આખો દિવસ દોડાદોડ, રખડાટ, નહારી સોજત ગાલ અને મારથી એ છોડી ખરાબ અને નહોર થતી જાય છે, માટે નિરાણે મોકલો. આ કારણો બતલાવ્યાથી પણ તેઓના મન ઉપર અસર થઈ નહીં. બાપ હા પાડે, ત્યારે મા ના કહે. મા હા કહે ત્યારે બાપ ના કહે.

છોડી દીનપર દીન મોટી થતી ગઈ અને બગડતી ગઈ. ધુળમાં આખો દહાડો રમે તેથી શરીર અને માથું સદાએ મેલું રહે. લટીઆં જ્યારે જોઈએ ત્યારે લખડતાં ને લખડતાં, ઘેર ઘેર આંટા મારે, અને વલ વલ કરે. નહારા છોકરામાં રમે ને નિત્ય કજીઆ લાવે. હઠીલી અને ઉન્મત્ત થએલી, તેથી જે કામ આવડે તે પણ કરે નહીં. પોતાનાં લુગડાં તથા શરીર સાંઈ રાખે નહીં. જીંડું ખોલે, રોય, ને કોઈનું કહ્યું માને નહીં. તોપણ કીલીને નિરાણે મોકલવાનું તેના

માખાપના મનમાં ઉતરે નહીં. છોડીને સમારવાનો ઉપાય એટલોજ કરે કે તેને મારે ને એસુમાર ગાળો દે. કીલીની માનું નામ જમના વહુ હતું તે એવી ગાળો દેતી કે તે સાંભળી કાનના કીડા ખરે. તરેહ તરેહની ગાળો દેવામાં તે બાઈ બહુ જખરી હતી, એટલી કે કીલીનો બાપ ભગવાનદાસ પણ કંટાળો ખાઈ તેની જોડે વહે. એથી ઉલટી નહારી અસર થતી ગઈ. કીલી પણ તેવીજ ગાળો દેતાં શિખી. તે નીચ રમતો રમે. એકલી હોય ત્યારે પોતાની મેલે કુટતાં અને મોં વાલતાં શિખે? લાંબા લાંબા હાથ કરીને ખરાબ ગાળો દે, જાણે કોઈ જોડે લડતી હોય.

એમ કરતાં વરસ ચાલ્યાં, અને કીલી બાર વરસની થઈ, ત્યારે આપણી બેવકુફાઈ ભરેલી, શરીરના ધારાથી ઉલટી અને સ્ત્રીને નુકસાન કરનારી ચાલ પ્રમાણે તેને એટલી નાની ઉંમરે સાસરે રાખી. ત્યાં તેને ગમે નહીં, અને સ્વભાવ અને ચાલથી બગડેલી તેથી કોઈની શિખામણુ માને નહીં. પછી બિચારી કીલીને બહુ દુખ પડ્યું. સાસરે જવાની વખત આવે કે તે રડવા માંડે, તેથી વળી માર ખાય. સાસરે પુજા થતી હશે, તે તો જુદી. પોતે દુખ પામતી, ને તેનાં માખાપની પણ ઘણી ફજેતી થતી. સો લોક જોવા મળે ત્યારે તે સાસરે જાય. તેના ઘણીને પણ તેટલોજ સંતાપ થતો. નિશાળે મોકલી હોત, અને ઘટે વખતે સાસરે રાખી હોત તો આમાંનું કાંઈ બનત નહીં. તે છોડી મોટી થઈ તેથી સાસરે તો હવે ખુશીથી જાય છે, તોપણ તેની કુચાલ ગઈ નથી અને સંભાળાય છે કે નહારી સોખતમાં પડવા માંડ્યું છે, તોપણ તેનો ઘણી ડહાપણ અને હુક્તિથી તેને સુધારવાને મહેનત કરશે તો કદાપી સુધરશે, નહીં તો બેઉનો આખો જન્મારો ખરાબ થશે. કુમળું ઝાડ જેમ નમાવીએ તેમ નમે, કઠણ થયા પછી નમે નહીં.

કેટલાંક રોહિરમાં છોડીઓની નિશાળ નિકળ્યાથી ઘણાંને સુખ થાય છે. જેઓની બાઈડી મરી ગઈ હોય, ને છોડી હોય, તેઓ છોડીને ઘેર એકલી અથવા ઓરમાન માપાસે રાખ્યા કરતાં નિશાળે મોકલી શકે. ઘણાં માખાપ પોતાની છોડીઓને આખો દહાડો

તડકો, ધુળ, નહારી રમતો, અને સોળતોમાં રાખ્યાને બદલે નિશાળે મોકલે છે. એ નિશાળો કેવી છે? ત્યાં શું શિખવે છે? તેની સર્વ માખાપે ત્યાં જઈ તજવીજ કરવી જોઈએ. છોડી આખો દહાડો ધરમાં રહે અથવા બહાર રવેડે તેના કરતાં નિશાળે ગયાથી કેટલાક ફાયદા છે તેનો વિચાર કરો.

૮૦. ભણું કરવું.

આપણાથી જેટલો પેરોપકાર થાય તેટલો કરવો. ખીજના આત્માનું અને શરીરનું આપણાથી જેમ વધારે ભણું થાય તેમ સારું. લોકના સુખ દુખ ઉપર આપણને નજર રાખવી જોઈએ, ને ન રાખીએ તો પરમેશ્વરની આજ્ઞા તોડી કહેવાય. એ કામને અર્થે આપણે આપણું ગરથ ખરચવું જોઈએ. નાનપણથીજ એવો નિશ્ચય કરવો કે હરેક માણસે પોતાની કમાઈ કે મિલકતમાંથી કાંઈક ભાગ પેરોપકારને માટે કાઢવો. એક દસાંશ ભાગ કરતાં કોઈએ ઓછો ન રાખવો જોઈએ ; તાલેવર હોય તેમણે વધારે દાન કરવું. આપણે ખીજે ખરચ હાથ રાખીને કરવો કે તેથી પેરોપકાર કરવાને આપણે વધારે સામર્થ્યવાન થઈએ. જેવડે હજારોને લાખો ગરીબ માણસ સુખી થાય તે નકામી મોટાઈ તથા ડોળ દેખાડામાં બાવરવું નહીં. સોનાનાં કે રત્નાં ઘરેણા કરાવવાં, ગાડી ઘોડા, રથ, કે પાલખીઓ રાખવી, મોટી મોટી હવેલીઓ બંધાવવી, સામાન સરંજામ લેવા વગેરે વૈભવ કરવો એ દોલતનો ઉપયોગ કરવાનો સારો માર્ગ નથી ; ઉત્તમ માર્ગ તો એ છે કે જેને વસ્ત્ર ન મળતાં હોય તેને લુગડાં પેહેરાવી તેના અંગ ઢાકવાં ; જેને અન્ન ન મળતું હોય તેને ખાવાનું આપવું ; માંદાને ઓસડ અપાવવું ; મુર્ખને ભણાવવું ; દુર્ગુણી હોય તે સદગુણી થઈ ઈશ્વરભક્તિ કરે કે તેના આત્માનો ઉદ્ધાર થાય એવું કરવું.

લોકોનું ભણું કરવામાં તમારી જેટલી સત્તા આલે તેટલી

ચલાવવી, એવું કોઈ નથી કે જેનું જરાએ ચાલે નહીં, ને જેનેથી જરાએ કોઈપર અસર થાય નહીં. આપણે હમેશાં ભલું કે બુઝું કરીએ છીએ. જે માણસ ગમે તે કારણે ને ગમે એટલી થોડી વાર, જાણે અધધડી ભેગા થાય તોએ એક એકપર કાંઈક અસર કરે છે. કોઈ મોટા કામથી કે મોટા ભાષણથી માણસ એક એકના મનપર અસર કરે છે તેમજ સેહેજ વાત કરેથી કરે છે. માટે આપણાથી જેટલી અસર થાય તેટલી સારું કરવામાં લગાડવી. આપણે આપણી ફરજ બજાવવી, ને ખીજને તેમ કરવાને ઉસકેરવા.

પરોપકાર કરવાનો નકી ઠરાવજ રાખવો. એવું ન રાખવું કે પ્રસંગ પડે ત્યારે થાય તો થાય. પરોપકાર કરવાનો આપણે નીમ લેવો, અને તે નીમ ઠરાવેલી રીતે પાળવો ; કોઈવાર કાંઈ કયું, ને કોઈવાર કાંઈ કયું, એમ ન રાખવું. આપણી સ્થિતિ, શક્તિ, ને બુદ્ધિ એ સર્વઉપર વિચાર કરીને આપણા મનની વૃત્તિપ્રમાણે જે રસ્તે વધારે અસર થાય તે પરોપકારનો રસ્તો પકડવો. બધાએ એકજ જાતનો કે સરખો પરોપકાર કરવો એમ નથી. એ કામ સૌએ વહેંચી લેઈ હરેકે પોતાને ઘટારત હોય તે કરવું. અડચણથી હિંમત હારવી નહીં, ને કોઈની કૃતદ્વતાથી દેખીને હામ છોડવી નહીં. આપણું અંતઃકરણ અને પરમેશ્વર રાજી થાય એજ ઈનામ કે બદલો ગણવો ; માણસ પાડ માનો કે ન માનો તેની ફિકર ન રાખવી. માણસમાં શાખાશી મેળવવાની આશાએ કરવું નહીં. જીવીએ ત્યાંસુધી એવું કામ કર્યાં કરવું ; દયા કરતાં થાકવું નહીં. તુલસીદાસ કવિ કહી ગયા છે કે,

દયા ધર્મકા મુલ હૈ, નર્ક મુલ અભિમાન,

તુલસી દયા ન છોડીએ, જબલગ ઘટમેં પ્રાણ.

આ સારું કામ કાલે કરીશું એવે ભરોસે બેસવું નહીં, કેમકે આપણે અધધડી જીવવાનો નિશ્ચય નથી તો કાલઉપર કેમ રહેવાય, માટે એવાં કામ જેમ વહેલાં થાય તેમ કરવાં. આપણે મરીશું પણ આપણાં સારાં કર્મ આપણી પાછળ રહેશે. પાછળ રહેશે એટલુંજ નહીં, પણ કદાચિત વધી હજાર ગણાં થઈ જશે.

૮૧. દમયંતીનો સ્વયંવર.—ભાગ ૧.

રાગમાર.

વૈશંપાયન કહે *રાજન, સાંભળ સ્વયંવરનું વર્ણન.
 પડે સાંભળ્યો સરવે રાજને, ઉઠ્યા ઉજમ થાતે પ્રભાતે.
 શિષ્ય જઈએ વર્યાની તકે, તેડું મોકલ્યું રાય ભીમકે.
 નહીં વાર કીધાનું કામ, માડવે નહીં બેઠાનાં ઠામ.
 ભીડ ભરાઈ ગામ આગળથી, રંક રાય ચાલ્યા ભાગળથી.
 મળે શુકન સામા તેડે, શુકન વંદીને રથ ખેડે.
 કરે સેવકઉપર શીશ, પંડે મુગટ ઉઘાડે શીશ.
 જાય અસ્વાર બહુ અલબેલા, હય હીંડે જાણે જળરેલા.
 ભરાય રથ માંહે માંહે અડકે, ત્રાડે હસ્તીને ઘોડા ભડકે.
 વાહન પડવી ચાલ્યા છબ, ચરણ રેણુએ છાયો અભ.
 ત્યાં થઈ રહ્યું અંધારું ધોર, પડી રહ્યા છે શોરાશોર.
 ખોલે દુંદભીના બહુ ડંક, અકળામણનો વળ્યો અંક.
 સરવને દમયંતીનું ધ્યાન, પ્રાણી માત્ર વર, નહીં કો જન.
 સ્વયંવર જોવાને કારણે, પ્રજા મળી મંડપને ખારણે.
 દ્વારે ઉભા છે જોષ્ટિકાદાર, તેડે જેને જેવો અધિકાર.
 ડાહ્યા થઈ મંડપમાં પેસે, વાંચી નામ આસને બેસે.
 એક મંત્રી સેવકને ખવાસ, ત્રણ સેવક રાયની પાસ.
 કોણ મંડપ ફેરી રચના, વરણવી શકે શું રસના!
 કદલી સ્થંભ રોખ્યા છે દ્વાર, માંડ્યાં આસન હરોહાર.
 જશગીત બંદી જન ખોલે, ઉન્મદ †મેગલ હસ્તી ડોલે.
 નાનાવિધનાં ચિત્ર ચિતરિયાં, જાણે દેવનાં વંદ ઉતરિયાં.
 ઉડે અખીલ કેશરના છાંટા, વાજે ઢોલ ભુંગળના ઘાંટા.
 સભામાં બેઠા મોટા મુન્ય, લાગી વેદશાસ્ત્રની ધુન્ય.
 જટિલ જોગી બેઠા પાવન, રાયના ભાટ ભણે ભાવન.

* જનમેજય.

† હાથી.

રાયને છત્રને ચમર હજે, મુગટે માણી બહુ જળહજે.
 અગર ધુપ બહુ ઉવેજે, વાજીત્ર નાદ થાય રે અલેજે.
 બોલે ધુધરીકેરા રણકા, ગર્વ ઘેલડી નાચે ગુણકા.
 પગની પાનીએ હાલે *ધરા, વાજે કંકણને ધુધરા.
 ગીત ગાયે કોકીલા સ્વરા, અનંગ વધારે છે અપહરા.
 જાણે અમરપુરી એજ ધરા, નાચે નારી નર ચિત્ત હરા.

૮૨. દમયંતીનો સ્વયંવર. ભાગ ૨.

રાગ મારૂ.

ભીમક ભુપને દે છે માન, આવી રહ્યા સરવ રાજન.
 વસ્ત્ર કેશરમાં ઝકઝોલ, બેઠા આસને આવે તંબોલ.
 વર થઈ બેઠા પ્રાણી માત્ર, સમા કરી બેઠા વરઆ ગાત્ર.
 શરીર અક્ષત કાષ્ટનું ખોડ, તેને દમયંતી વરવાના કોડ.
 બાળ જોબનને વળી વૃદ્ધા, તેને દમયંતી વરવાની શ્રદ્ધા.
 કો કહે, મોટા કુળના કુંવર, કો કહે, આધું છે મારું ધર.
 આશા અભિમાન ભર્યા છે નર, ધરડા થયા છે નાના વર.
 વાંકા મુગટ મુક્યા શીરપર, વતાં કરવતાં વાગ્યા છર.
 તન મન કન્યાને અર્પણ, મુખથી ટાળે નહીં દર્પણ.
 કેટલાં કરેલ તિલકને રેખા, કેટલાક માંહો માંહે અદેખા.
 કેટલા કરે છે પુછા પુછ, હું કેવો, કહી મરડે મુછ.
 જેના મુખ માંહે નહીં દંત, તેને પરણ્યા કેરું ચંત.
 કેટલા વૃદ્ધને ડાચા મળિયાં, તે તો બેઠા ચુંટાવે પળિયાં.
 જોશીની પરણીપત્ય કરી, દેખાડે હાથ જનમોતરી.
 જો દમયંતી મુજને પરણે, તો હું જોશીને લાગું ચરણે.
 જેના બેસી ગયા ગાલ સ્થળ, મુખમાં રાખે બે બે ફોફળ.
 આશા પૂરણ સરવેજ કોય, કન્યા વાટ તો નળની જોય.

આવી સુદેવે આપ્યો કાગળ, રૂદીયાસું આંપી વાચે નળ.
 સ્વસ્તિ શ્રી નૈષધપૂર ગામ, પુણ્યશ્લોક તમારું નામ.
 કાલાવાલાની કંકોતરી, લખીતંગ દમયંતી કિંકરી.
 અહીંયાં આવી ગયા * અગપત, તે તમે માનજો કેહ તે સત.
 મેં તવ ચરણે સમરખું ગાત્ર, આ સ્વયંવર તે નિમિત્તમાત્ર.
 મીન નીરની ન કરશો પ્રીત, મારા સરખું કરજો ચિત્ત.
 વાંચ્યો કાગળ ને હરખ્યો નળ, તત્પર કીધું જનનું દળ.
 અતિ શિષ્ટ સાંચરીયો નળ, રૂધિર અવઘાયું પળ પળ.
 શુકન મળી સવત્સી† ગાય, રાયને હૈડે હરખ ન માય.
 કો રંગ રંગણીની સાથ, હરણાં ઉતર્યાં દક્ષિણ હાથ.
 હંસ ભણે રૂડા શુકન, તું દમયંતી વરે રાજન.

૮૩ દમયંતીનો સ્વયંવર.—ભાગ ૩.

રાગમાર.

નળ પહોંચ્યો જઈ વૈદ્રભા દેશ, મળ્યા મોટા મોટા નરેશ.
 ચોક ફેરસુ વીરનાં ધામ, વસ્યા રાજા એટલાં ગામ.
 સાગરમાં નાવડું હોય જેમ, ભીમક નગ્ર ભરાયું તેમ.
 ગજદળ, હયદળ, ને માનવ, અંન મોધું થયું છે દ્રવ.
 રસ કસ સામું નવ જોવાય, ત્રણજ તોળ ટાંકે તોળાય.
 રાંક જનની ચાલે અરજ ના, માગ્યાં મુલ આપે ગરજના.
 ભીમક લે છે સરવ તપાસ, જે જોઈએ તે ફેરવે દાસ.
 નગર ભરાયું ત્યાં અચખચી, રોયે મંડપની રચના રચી.
 હીંડોળા ખાટ ખાંધી ધારણે, કદલી સ્થંભ રોખ્યા ખારણે.
 ચિત્રામણ ચિતરિયાં ભીંત, નાના પ્રકારની કીધી રીત.
 મંડપ લીંચો કનકની ગાર, સામાસામી આસનની હાર.

નળરૂપનું વરણન.

રાગ માર.

વાગિ વાગિ સ્વયંવરમાં હાક, ઓ નળ આવ્યો રે.
ભાગ્યા ખીજ ભુપતિના વાક, ઓ નળ આવ્યો રે.
જાણે ઉગિયો નૈષદ ભાણ, ઓ નળ આવ્યો રે.
અસ્ત થયા સરવ રાજન, ઓ નળ આવ્યો રે.
જેને અનંત અનંગ છે અંગ, ઓ નળ આવ્યો રે.
જાણે કાયા કનકનો રંગ, ઓ નળ આવ્યો રે.
ઝળકે છે જળહળ જોત, ઓ નળ આવ્યો રે.
મુગટ અળકે છે ઉદ્યોત, ઓ નળ આવ્યો રે.
રવી ધંદુ કુંડળ જેને લક, ઓ નળ આવ્યો રે.
અરગજનો અંગે બેક, ઓ નળ આવ્યો રે.
શોભે વદન પુનમનો ચંદ, ઓ નળ આવ્યો રે.
કમળનેન પ્રેમનો ફંદ, ઓ નળ આવ્યો રે.
જાણે નાસિકા * કીરની ચાંચ, ઓ નળ આવ્યો રે.
કોઈ નવ દેખે સરખા પાંચ, ઓ નળ આવ્યો રે.
કંઠે † મુકતાફળનો હાર, ઓ નળ આવ્યો રે.
કર કુંજનસુંઢઆકાર, ઓ નળ આવ્યો રે.
રૂદે નાભી કમળ શોભાલ, ઓ નળ આવ્યો રે.
‡ કટીએ જીલ્લો § કુંજનકાળ, ઓ નળ આવ્યો રે,
ચાલતો સારદુલની ગલ્ય, ઓ નળ આવ્યો રે.
નિરાશ થયા નરપત્ય, ઓ નળ આવ્યો રે.
એ તો દમયંતીના પ્રાણ, ઓ નળ આવ્યો રે,
હવે એ પરણે પરમાણ, ઓ નળ આવ્યો રે.
તે કન્યાને થયું જાણ, ઓ નળ આવ્યો રે.
જે હંસે કિંબું વખાણ, ઓ નળ આવ્યો રે.
તેજે કરી તે જોવો ॥ ભાણ, ઓ નળ આવ્યો રે.

* પોપટ † મોતી ‡ કેડ § સિંહ ॥ સુરજ

શિતળતાએ * સોમ સમાન, ઓ નળ આવ્યો રે.

ગતે કરીને જેવો † વારન, ઓ નળ આવ્યો રે.

મનસ્થિરતાએ જેમ મેર, ઓ નળ આવ્યો રે.

ધને કરી ખીંજે કુખેર, ઓ નળ આવ્યો રે.

જીદે શોભે જેવો ધંદ્ર, ઓ નળ આવ્યો રે.

ત્યાગી શોભે જેવો હરિચંદ્ર, ઓ નળ આવ્યો રે.

એક આસને બેઠી નાર, ઓ નળ આવ્યો રે.

દાસી ઉછલી ચાલી બહાર, ઓ નળ આવ્યો રે.

(કવિ પ્રેમાનંદ ભટ.)

૮૪. અકલ વેચનારો.—ભાગ ૧.

એક ગરીબ નોકરીઆત બ્રાહ્મણ ઘણો મુસદી હતો. તેને એક છોકરો હતો. તે છોકરો તેના માબાપના કહ્યા પ્રમાણે બરાબર ચાલતો, ને રોજ નિશાળે ખુશીથી જતો. નિશાળમાં પણ ધારા પ્રમાણે બરાબર વરતતો, અને મહેતાજીના હુકમપ્રમાણે ચાલી સારીપેઠે સમજીને શિખતો હતો. એવી ચાલથી તે તમામ નિશાળી-આકરતાં ભણતર ગણતર ને ચાલ વગેરેમાં આગળ પડ્યો ; પણ એ વખતે કમનસીબથી એનો બાપ કાંઈ રોગથી માર્યો ગયો. તેથી તેના અભ્યાસમાં ભંગ પડ્યો એટલું જ નહીં, પણ ખાવાને વાસ્તે પૈસા પેદા કરવાની જરૂર પડી, કારણ તેની મા બેન વગેરે કુટુંબનું પોષણ કરનાર તેના સિવાય ખીજું કોઈ નહોતું. એમાટે તેણે નિશાળ છોડી, અને પોતે જે ગામમાં રહેતો હતો તેના રાજના દરબારમાં અરજીઓ લખી પૈસા પેદા કરવા લાગ્યો. આ વખતે તેણે વિદ્યા પણ સારી સંપાદન કરી હતી, ને વળી પોતાનો બાપ મુસદી હતો, તેથી તે કામપણ તેને સાહે આવડતું હતું. આ ધંધો એણે બે ચાર મહીનામુધી અજમાવ્યો, પરંતુ તેમાં એને ઠીક પડ્યું નહીં, કારણ કે કોઈ દહાડે બે આના કોઈ દહાડે ચાર આના,

ને કોઈ દહાડે મુદ્દલ મળે નહીં. એવી રીતે હિસાબ ગણતાં એક બે રૂપિયાનો મહીનો પડવા લાગ્યો, ને ખરચ તો એથી જોડે. એથી તેણે વિચાર્યું કે આમાં કાંઈ આપણું પુરું થવાનું નથી, મોટે કાંઈ ખીજી હિકમત કરવી.

તેણે અભ્યાસ કરતાં ઘણી વાર એવું વાંચેલું કે કોઈ ચીજ ગમે તેવી 'સારો' હોય, પણ તે બહાર પડ્યાવિના તેની ખુખી જણાઈ આવતી નથી. તેજ પ્રમાણે તેણે ધાર્યું કે મારે પણ બહાર પડવું, ત્યારવિના મારો કોઈ ભાવ પુછનાર નથી. તેણે ચૌટામાં છેક નાકા આગળ એક ઓટલો ભાડે લીધો, ને તે ઉપર પોતે અકલ વેચવાની દુકાન કાઢી. પોતાનીપાસે સામાનમાં એક ખડીઓ, કલમ, ને કોરા કાગળો, તથા તે મુકવાને એક નાની પેટી રાખી. તે ઓટલાની પાસે એક ભીંત ઉપર એક પાટીઉં ચોડ્યું, તેમાં મોટે અક્ષરે એવું લખ્યું કે “આ અકલ વેચવાની દુકાન છે.” આ દુકાન મધોમધ હતી, તેની એક બાજુએ કાઠીઆ શાક વેચતા હતા ને ખીજી બાજુએ કાપડીઆ, ગાંધી વગેરેની દુકાનો હતી, ને સામી બાજુએ નાણાવટીની પેઢીઓ હતી. ચૌટાની મજા જોવા જેવી હતી. કાઠીઆ બોલે, ગવારની રોંગો ચાર પાઈ રોર? કોણું તો જંઘનું બરોર ક્યું રે ભાઈ! તુરીઆં લો રે, તુરીઆં; જંઘનિં ત્રણ ત્રણ રોર ક્યું રે! ઉની ઉની રોટલીમાં ખાવાનાં કારેલાં, બે જંઘનિં રોર ક્યું રે, કારેલાં. અકલ વેચનારો બોલે છે, અકલ લો રે અકલ, કોઈને અકલ જોઈએ, જેવી જેને ખપે તેવી તેને દેઈએ. એવી રીતે વારે વારે રાગ કાઢીને કાઠીઆ ભેગો તે પણ બોલતો હતો. પેહેલેજ દહાડે આવી રીતનું બોલવું તેની આસપાસના વેચનાર તથા જતા આવતા લોકોને ઘણું નવાઈ જેવું લાગ્યું. નાણાવટી વગેરે ખીજા લોકો તેની દુકાને તમારો જોવા આજ્યા, ને આ નવાઈની વાત જોઈ તેની મશ્કરી કરવા લાગ્યા ને બોલ્યા કે, આ જુઓ ને, અકલના વેચનારા; આમાં તો એને શું મળવાનું છે? એવી રીતે ઘણા લોક તેની મજાક કરે. પેલો જેમ જેમ બોલે તેમ તેમ તેની વધારે મશ્કરી થાય. કેટલાક પોત પોતામાં વાતો કરે ને કહે કે, મારા ભાઈ, તમારે અકલ લેવી જોઈએ. અકલ લેઈને ડાહ્યા થાઓ.

લોકો તેની ઘણી ઘણી ડેકડી કરે પણ તે તેમના ઉપર રીસ ન કરતાં હસીને વાત કરે ને તેથી જરા એ શરમાય નહીં. તેણે અકલ વેચવાનું કામ ભલી અને વાજખી રીતે બેઘડકથી ચલાવા માંડ્યું. આ વાત ગામમાં પસરી અને તે અકલ વેચનારો પ્રસિદ્ધ થયો. પછી તેને ઘરાક પણ આવવા લાગ્યાં, ને તે વાજખી માણસ છે એવું સર્વ લોકોના ધ્યાનમાં આવ્યું, તેથી તેને દરરોજ અરધા પોણાનો વકરો થવા માંડ્યો.

૮૫. અકલ વેચનારો.—ભાગ ૨.

તેજ ગામમાં ઘેલાશા કરીને એક શેઠ કાળા અક્ષરને કુટી મારે એવું ભણેલો હતો. તેને પોતાના બાપ દાદાના બે લાખ રૂપીઆની પુંજ વારસામાં મળી હતી. ગામમાં સર્વ કરતાં તે તાલેવર હતો. પોતે જેવું ભણેલો હતો તેવુંજ તેનો છોકરો જે વીશ વરસનો હતો તેપણ ભણેલો હતો. તે શેઠ વેહેવારમાં પાકો નહોતો ; જેની તેની સાથે વઢીને પોતાનું કામ કરતો હતો. વળી એનામાં કાંઈ ઉંડી પહોંચ નહોતી તેથી, તથા એના વઢવાડીઆ સ્વભાવનેલીધે, ઘણા લોક એનાપર અંટસ રાખતા હતા. એક દહાડે તે શેઠે પોતાના છોકરાને બે પૈસા આપીને ચૌટામાં શાક લેવા મોકલ્યો ને કહ્યું કે, આજ નવાઈનું શાક લાવજે. છોકરો ચૌટામાં ગયો. ત્યાં હમેશાં પ્રમાણે શાક વેચવાને કાછીઆ ખુમો પાડતા હતા, તેમાં પેલો અકલ વેચનારો પણ ખુમ પાડતો હતો. તે સાંભળીને પેલા છોકરાએ વિચાર્યું કે અકલ એ શાક તો નવાઈનું હશે, માટે આજ તેજ લેઈ જાઉં. તેવું ધારીને તે દુકાને જઈ પુછ્યું કે, ભાઈ, અકલ શા ભાવ આપો છો ? અકલ વેચનારાએ કહ્યું કે, ભાઈ, અકલનું કાંઈ મુલ નથી ; જેટલાની જેલે તેટલાની તેને મળે છે. તેવું સાંભળી પેલા છોકરાએ બે પૈસા અકલ વેચનારાને આપ્યા ને કહ્યું કે, આનું મને અકલનું શાક આપો. એમ કહીને જેમ ખીજાં શાક લેવાને જાણો પોહાણો કરી ઉભો રહે તેમ ઉભો રહ્યો, કેમકે તેણે જાણ્યું કે એપણુ જાણામાં લેવાતું હશે. પણ અકલ વેચનારે એક કડકો

કાગળ લેધને તેઉપર લખ્યું જે, જે માણસ વઢતાં હોય ત્યાં ઉભો રહીશ નહીં ; અને તે કડકો પેલા છોકરાને આપ્યો, તોપણ છોકરો ખોજો ધરીજ રહ્યો હતો કે ખીજું કંઈ હજી આપવાનું હશે, આ તો અમથી ચીઠી છે. વળી તેણે કહ્યું કે, ભાઈ આપને શાક, ત્યારે પેલે કહ્યું કે, આ નહીં કાગળમાં આપ્યું. પછી તે છોકરો લેઈ પોતાને ઘેર ગયો ને આપને ચીઠી આપી. ત્યારે આપ બોલ્યો કે, અરે મુરખા, આ તું શું લાવ્યો ? એ તો સર્વે જાણે છે કે જે જાણ લડતા હોય ત્યાં ઉભા રહેવું નહીં. એવું એવું કહીને રોઠે છોકરાને ખૂબ ધમકાવ્યો ને પુછ્યું કે, આ તને કોણે આપ્યું ? જે પૈસા તારીપાસેથી કોણે ધુતી લીધા ?.

છોકરો—ચૌઠામાં પેલો બ્રાહ્મણ અકલ વેચે છે તેણે.

આપ—ચાલ, હીંડ, દેખાડ મને તે ક્યાં બેઠો છે ?

એ પ્રમાણે આપ દીકરો ચૌઠામાં આવ્યા, ને છોકરે પેલા અકલ વેચનારને બતાવ્યો તે વખત તેના આપે અકલ વેચનારને કહ્યું કે, અહ્યા બામણા, બેકચો કે શું ? કાગળની કરચ આપી પૈસા જે છોકરાપાસેથી ધુતી લીધા તે લાવ પાછા, નહીં તો તું તારી વાત જાણીશ.

અકલ વેચનાર—જાઓ મારા ભાઈ, વેહેવારીઆ છો કે દેવાળીઆ ? છોકરાને પુછો તો ખરા ; અકલ આપીને જે પૈસા લીધા છે કે એમના એમ લીધા છે ? એમ કરતાં ના પરવડતું હોય તો મારી અકલ પાછી આપો ને તમારા જે પૈસા પાછા લો.

ઘેલાશા—લે આ તારી અકલ ને લાવ અમારા જે પૈસા, એમ કહી કાગળની કરચ ફેંકી દીધી.

અકલ વેચનાર—એ કાંઈ વેહેવારનું લક્ષણ નથી. એમાં લખેલું તો તમે જાણી લીધું, હવે કાગળ પાછો આપો તે હું કેમ લેઉં. તમે દસ્તાવેજ કરી આપો કે જે માણસ લડતાં હોય ત્યાં મારા છોકરાને મોકલવો. પછી ચાર માણસ વચમાં પડ્યા ત્યારે ઘેલાશાએ દસ્તાવેજ કરી આપ્યો, ને પૈસા જે પાછા લેઈ પોતાને ઘેર ગયો.

આગળ જે ત્રણ મહીના ગયા પછી એવી વાત બની કે એ

ગામના રાજાને જે રાણીઓ હતી તેની જે દાસીઓ એકજ વખતે ગાંધીને ત્યાં સામાન લેવાને ગઈ. એકે કહ્યું કે, મને પેહેલું આપ અને બીજી બોલી કે મને પેહેલું આપ. એમ કરતાં બંને લડી પડી તેથી ગાંધી ઉઠતો કે જતો રહ્યો. પછી તે જે દાસીઓ એક એકના ચોટલા ઝાલી સારી પેટે વઢવા લાગી. તે વાત ઘેલાશાએ જાણી. તે વખત પોતાના કરાર મુજબ પોતાના છોકરાને કહ્યું કે, જા જોઈ આવ કોણુ લેડે છે. છોકરો દાસીઓ લઢતી હતી ત્યાં ગયો, ત્યારે તેમાંની એક દાસીએ કહ્યું કે, જુઓ રોડ, આ મને મારે છે. તમે સાહેદી છો. તેજ પ્રમાણે બીજી બોલી અને તેને સાહેદી રાખ્યો. પછી તે બંને દાસીઓ, પોતાને ઘેર રાણીપાસે ગઈ અને રોડનો દીકરો પોતાને ઘેર આવ્યો ને વીતેલી સર્વ વાત બાપને કહી.

૮૬. અકલ વેચનારો.—ભાગ ૩.

પછી એ જે દાસીઓની ફરીઆદ રાજાપાસે આવી ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે, કાલે તમારો ઇનસાફ થશે, આજ તો જાઓ. રાણીઓએ પોતાના મનથી એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે તે રોડનો દીકરો પોત પોતાની તરફની સાહેદી ન પુરે તો તેનું માથું કાપી નાંખવું. એ વાત પેલા રોડનો કોઈ સગો દરબારમાં નોકર હતો તેણે જાણી, ને ઘેર આવીને રોડને ખબર કરી કે કાલે આપણા ડાહ્યાભાઈ ઉગરવા મુશકેલ છે, મારે તમારાથી થાય તેમ કરો; કાંઈ બંને તરફથી સાહેદી પુરાવાની નથી ને તે ઉગરવાના નથી. તે સાંભળી ઘેલાભાઈ તો માથું કુટવા લાગ્યો ને કહેવા લાગ્યો કે, મારો છોકરો મરી જશે; હું વાંઝીઓ થઈશ; મારા જે લાખ'રૂપીઆ કોણુ ભોગવશે? એમ કહી પોકેપોક મુકીને રોવા લાગ્યો. તે સાંભળી તેનાં સગાંવહાલાં, ભાઈબંધ દોસ્તદારો ભેગાં થયાં, ને પુછવા લાગ્યાં, રે ભાઈ શું છે? શું છે? ત્યારે રોડ બોલ્યા, જે શું છે, શું છે, શું પુછો છો? કાલે તો ડાહ્યા-ભાઈનું મોત છે. એનો કોઈ ઉપાય બતાવો છો? તેઓ મહિથી એક હુશીઆર માણસ હતો તે બોલ્યો કે, આટલું, એકાએક સંકટ શાઉપરથી આવી પડ્યું. ત્યારે રોડે તેના આગળ દીકરાને શાક

લેવા મોકલ્યો હતો ને તે વગેરે જે બધી વાત બની હતી, તે પેહે લેથી છેડેમુઘી કહી સંભળાવી. ત્યારે તે માણસે કહ્યું કે, તમારાથી એનો કંઈ ઉપાય થવાનો નથી, અકલ વેચનારાપાસે જાઓ, તે તમને કંઈ અકલ આપી એનો ઉપાય બતાવશે. પછી ઘેલાશા, તેના ગુમાસ્તા, અને બીજા લોકો સર્વ પેલા અકલ વેચનારની દુકાને આવ્યા ને દુકાનઉપર ચઢવા માંડ્યું એટલે અકલ વેચનાર બોલ્યો, રોઠ, તમે મારી દુકાનઉપર ચઢશો નહીં. એક વાર તમારે મારે ટંચો થયો માટે જાઓ. રોઠે કહ્યું, ભાઈ આવવા તો દો. ત્યારે અકલ વેચનારે કહ્યું, ના, તમે તો જાઓ. પછી ઘણા કાલાવાલા કરવાથી આવવા દીધા, ને રોઠે બધી વાત પેલા અકલ વેચનારને કહી ને પુછ્યું કે, છોકરાનો જીવ બચે એવું કરો. અકલ વેચનાર કહે કે, રૂપિયા ૫૦૦ આપો તો તમારા છોકરાનો જીવ ઉગાંરે.

પછી તે વખતે રૂપિયા ૫૦૦ ત્રીજા વાણીઆને કબુલાવ્યા, એટલે અકલવેચનારે તેના છોકરાને બોલાવી આપ્રમાણે અકલ આપી. રાજા તને પુછશે કે, એ બે લડી ત્યારે તું પાસે ઉભો હતો. એનો જવાબ તારે એટલોજ દેવો કે, હતો, હતો, હતો, હતો. તે સાંભળી બીજી વખત રાજા કહેશે કે, ઘેલો બેલો થયો છે કે શું? ત્યારે તારે કહેવું કે, ઘેલો, ઘેલો, ઘેલો, એટલે રાજા તને ગાંડો કહી કાઢી મુકશે.

બીજે દહાડે રાજાએ પેલા છોકરાને બોલાવ્યો ને કચેરીમાં બેસી દાસીઓનું કામ તપાસવા માંડ્યું, અને છોકરાની સાહેદી લીધી, તે વારે તેણે પેલા અકલવેચનારના શિખવેલા જવાબ દીધા. તે સાંભળીને કચેરીના તમામ માણસો તથા રાજા ખડખડીને હસી પડ્યા ને કહ્યું કે, એ છોકરો ગાંડો છે, એને કાઢી મુકો. એ રીતે તે છોકરાને કાઢી મેલ્યો તેથી તેનો જીવ ઉગર્યો અને અકલ વેચનારને રૂપિયા ૫૦૦ મળ્યા.

વળી ઘેલાશાએ જાણ્યું કે મારો છોકરો ડાહ્યો છે ને ગાંડો ઠરાવી કાઢી મુક્યો, પણ તે વાત રાજા જાણશે તો ફરી મારી નાંખશે, તેથી વળી ફિકર થઈ. માટે વળી પાછો પેલા મેહેતાપાસે રોઠ આવ્યો ને કહ્યું કે, રાજા મારા છોકરાને ડાહ્યો જાણશે તો મારી નાંખશે તેની કાંઈ અકલ છે.

અકલવેચનાર—હા, છે.

ઘેલાશા—ત્યારે તે ખતાવો.

અકલવેચનાર—એના દશ રૂપીઆ આપો તો ખતાવું.

ઘેલાશા—લો, દશ રૂપીઆ, એમ કહીને આપ્યા.

અકલવેચનારે રૂપીઆ લેઢને રોકને કહ્યું કે, આ તમારા પર વીતેલી બધી વાત રાજા જ્યારે ખુશીમાં બેઠા હોય, ત્યારે જઢને જઢેર કરવી એટલે તમારા છોકરાને મારી નાંખરો નહીં. પછી ઘેલાશાએ લાગ આવેલો જોઈ રાજા ખુશીમાં બેઠા હતા તે વખત જઈ બધી વાત જઢેર કરી. ત્યારે રાજાએ કહ્યું, શું આપણા ગામમાં અકલવેચનારો રહે છે? વાર. ત્યારે આપણે એને ખોલાવો, એમ કહી સિપાઈને પેલાને તેડવા મોકલ્યો. તેપરથી અકલવેચનાર રાજાની પાસે ગયો ત્યારે રાજાએ પુછ્યું, તમે અકલ વેચો છો? તેણે જવાબ દીધો, હાજી. રાજાએ ફરી પુછ્યું, અમને અકલ આપશો? તેણે કહ્યું કે, હાજી. પછી રાજા ખોલ્યો, મારે કેટલાની અકલ જોઈશું? પેલાએ કહ્યું કે, એક લાખ રૂપીઆની. પછી તે પ્રમાણે એક લાખ રૂપીઆ આપીને રાજાએ અકલ ખરીદ કરી. તેમાં અકલવેચનારે એક કાગળના કકડાઉપર હરફ લખ્યા કે.

“જે કામ કરવું તે વિચારીને કરવું.”

એવું લખી રાજાને કહ્યું કે, તમારા ઘરમાં જેટલાં વાસણ હોય તેના ઉપર એ અક્ષર કોતરાવો. બેસવાની જગાએ, સુવાની જગાએ, વગેરે બધે લખાવો તે પ્રમાણે રાજાએ કર્યું. પછી થોડે દહોડે એ રાજા માંદો પડ્યો, તે વેળા પ્રધાને કપટ કરી વૈદને શિખવી એાસડમાં ઝેર નંખાવી, રાજાને ખવરાવવાનું કહ્યું. તે પ્રમાણે વૈદે એાસડમાં ઝેર નાંખી ખાલામાં ભરી રાજાને પીવા આપ્યું. તે વખત રાજા એાચિંતો પેલા ખાલાપર કોતરેલા વાક્યસામું જોવા લાગ્યો, ને વાંચવા લાગ્યો એટલામાં તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે વૈદનું એાસડ ખાવું તે પણ વિચારીને ખાવું; એમાં ઝેર તો નહીં હોય? એમ જરા વાર વિચાર કરે છે એટલામાં વૈદની ધીરજ રહી નહીં ને જાણ્યું કે રાજાને માલમ પડ્યું. પછી તે લાગલોજ બે હાથ

જોડીને રાજા પાસે માફ માગી કહેવા લાગ્યો કે, ખાવીંદ આમાં ઝેર છે. પછી એ ઝેર નાંખવાનું કારણ પુછી લેઈ વૈદને નગર બહાર કાઢી મુકીને પ્રધાનને ગરદન માર્યો, અને પેલા અકલ વેચનાર ગરીબ બ્રાહ્મણને પ્રધાનની પદવી આપી.

આ વાતનો સાર એટલોજ છે કે કાં ગરીબ કે તાલેવર, રંક કે રાજા, સર્વને વિદ્યા ભણવાની જરૂર છે, અને વિદ્યા ભણી તેનો બરાબર ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

૮૭. નીતિવિશે.

અંતર લાપિકા દોહરો.

નિરાદિન નીતિ ચિત થી તમે તિલભર કરો ન ત્યાગ.

સરસ સુખ “મનસુખ” મળે, જો સજરો આ જગ.

સૈવૈયા (ઈંદ્ર વિજય છંદ).

મુખ ન શોભત આંખવિના, વર્ણ ફૂલ સુગંધવિના જમ ભાઈ;
એમજ આદર્શ આ જગમાં નહીં શોભત નીતિવિના વખણાઈ;
નીતિથી નીત વધે નવું જ્ઞાન, બધે સનમાન મળે સુખદાઈ;
ભીતી ટળે, સૌ પાપ બળે, બહુ લક્ષ્મિ આવિ મળે જરાદાઈ.
નીતિથી કામ કરો હરદીરા, નેડે નહીં દુખ રીઝે જગત્રાતા;
નીતિવિના ભણવા ગણવાથી નહીં કદી થાય જરા સુખ સાતા;
હાથ ન લક્ષ્મિરે મુજગી ખરચે અનીતિથી બની જન દાતા;
જો સુખ હોય ખીજું સૌ તોપણ, નીતિવિના જન સૌ અથડાતા.
નીતિથી ખાય પીએ જન જેહ, કદી દુખ તેહ સહે નહીં દીલ;
બોલ અમુલ બની બહુ તોલ વધે ખૂબ માન તણું ફલ ખીલ;

પ્રીતિથી નીત, ધરી ચિત હિત, અચીત તું મીત, નીતિ રસ પી લે;
કામ કરી બહુ આમ, અતી ધરી હામ, પછી પ્રભુ નામ નમી લે.

માણસનો ધર્મ શો છે ?

— નારાયણ છંદ.

નિશાળ પાઠશાળને જીતોજ ખૂબ ખીલવા,
લુટો લુટાય તેમ લૂટ સાનની ગુણી થવા,
ખરા દિલે હીંડોજ ધાઈ જ્ઞાન ખાણ ખોદવા,
મળે જહાંથી કીર્તિનાં જવાહિરો અતિ નવા.
ધરી અગાડી ધીર્યથી સુધર્મ ખીજ વાવીએ,
ખરેખરી ખુખીજ સુસ્વભાવ ફેરી લાવીએ,
થએલું મન સ્વર્ગમાં જરૂર જંન જાણીએ,
કહોજી, કેમ સ્વર્ગ સુખ ભૂમિમાં ન આણીએ ?
કુચાલ કાપી જહાલથી સુચાલ લાલ ઝાલ જો,
દયાળુ નિરાદિન થઈ, દીન દુખ બાળ જો,
ઉમંગથી કરો સુસંગ, અંગ પાપ સૌ બંધ,
પીઓજ જ્ઞાન પાન રાખી ધ્યાન, માન તો મળે.
ચઢોજ કીર્તિ પહાડ ટોચ જે શિરોમણી ખરો,
અખંડ નામ અંડ ચારની તવારીએ કરો,
નયાં ખરા સુખીજ તે, સ્વદેશ સુખ અર્થથી,
લડી જીતી પડી કરે સ્વતંત્ર દેશ સર્તથી.
કુટુંબમાં હળી મળી ભળી રહો હમેશથી,
કુસંપને સદાય બાળી મારી મુકી ડેશથી,

અપાર પ્રીત રાખી નીત ચિત્તથી નિતી સન્ને,
હમેશા, “મન મુખ્ય,” હરખી હેતથી હરિ બન્ને.

૮૮. વીજળીથી સિક્કા ઊતારી લેવા

વિશે.

રસાયન સંજોગથી પેદા થયેલી વીજળીની મદદે કાંઈપણ સિક્કાની છાપ લેવાની શક્તિ.

એક ખીલોરી કાચનું વાસણ લેઈ તેમાં મોરથુથુનું પાણી કરીને રેડવું. પછી એક કાચનું ચાલું લેઈ તેનું તળીઉં કાપી નાંખવું અને તેના એક મોંઉપર પાતળું ચામડું એવું મજબુત બાંધવું કે તેમાંનું પાણી રેડ્યું હોય તો નિકળી ન જાય. પછી તેમાં ગંધકનું તેલ ને પાણી ભેળી રહેવું. એ ભેળ કરવામાં ગંધકના તેલ કરતાં પાણી આઠગણું રેડવું એટલે એક ચમચા ગંધકનું તેલ તો આઠ ચમચા પાણી લેવું. એ રીતે ભરી તે ચાલું પેલા મોરથુથુવાળા વાસણમાં પોણો ભાગ ઉપર ડુબે તેમ મુકવું. પણ મોરથુથુનું પાણી ચાલામાં ન પેસે એ વાતની ચોકશી રાખવી.

હવે એક તાંબાનો જાડો ડાંડો લેઈને મરડીને તેને એક છેડે જે સિક્કાની નકશી લેવી હોય તે સિક્કો બાંધવો અને ખીજે છેડે એક જસતનો કડકો બાંધવો. પછી જસતવાળો છેડો ગંધકના તેલવાળું પાણી જે ચાલામાં છે તેમાં ડુબતો મુકવો અને સિક્કાવાળો મોરથુથુવાળા વાસણમાં તેજ પ્રમાણે ડુબતો મુકવો. સિક્કાની જે બાજુપરથી નકશી લેવી હોય તેઉપર જરા તેલનો હાથ દેવો અને ખીજી બાજુપર મીણનો થર કોરસુધી ચઢાવવો. એ રીતે ગોઠવીને એક દહાડાસુધી એમ રહેવા દીધું હોય અને ખીજે દિવસે કાઢ્યું હોય તો પેલા સિક્કાઉપર જાડી તાંબાની પોપડી ચઢેલી માલમ પડશે ; તે જરા જોર કરીશું તો ઉખડી પડશે. જેવો સિક્કો હશે તેવું બિયું

એ પોપડી ઉપર પડી રહેશે. બીજી તરફની છાપ ઉતારી લેવાને
પણ એજ રીતે કરવું.

૮૯. ગરીબની દશાવિશે.—ભાગ. ૧.

જુનાગઢના નરસિંહ મેહેતો વડનગરપાસે ઉનાવા ગામમાં
દીકરીને મોસાળું કરવા ગયા તેનું વર્ણન.

નરસિંહ મેહેતો બાપ, કુંવરબાઈ દીકરી, અને શ્રીરંગ મેહેતો
તેનો સસરો.

રાગ આસાવરી.

સુણી શ્રીરંગ મેહેતો આપ્યા ધાઈ, ભાવે ભેટ્યા બંને વેવાઈ.
મળ્યો જમાઈ જમાઈનો ભાત, મળ્યો સૌ નાગરનો સાથ.
કપડે ભેટીને પાછા ખસે, સામગ્રી જોઈ જોઈને હસે.
ઉતરવાને આપ્યું ઘર એક, મચ્છર જીવા છે માંહે વરોક.
ખાડા ખાખોચીઆં વસમો ઠામ, ઉપર નજીઆ તાણું નહીં નામ.
કોણું છાજને જીની છે વળી, ભીંત નીચી નમેલી વળી.
રસણી ઘણી છે નાત નાગરી, વેવાઈ ગયા ઉતારો કરી.
મેહેતાને જોવા હરખે ભરી, ઘેર ઘેરથી ચાલી સુંદરી.
મનવિના મેહેતાને નમે, સાંઠે થયું તે આપ્યા તમે.
હવે કુંવર વહનું ભાગ્યું દુખ, એવું કહીને મરડે મુખ.
આ બળદ જીઓ મેહેતા તણા, બગાઈઓ રાખ્દ કરે છે ઘણા.
વજનડો મંડપમાં અંગ, રહેશે નાગરી નાતમાં રંગ.
આ ગાંઠડી વલગાડી લટકે, તાળના જોડાં બાંધ્યાં પટકે.
તુલસી કાજ તણો એ ભારો, હવે મામેરાનો શો ઉધારો.
છાંબમાં તુલસી દળ મુકશે, ઉભો રહીને રાંખ ફુકશે.
આ વેરાગી ફિરતન ગારો, એટલે મામેરું પુરું થારો.
એમ નાગરી કૌતક કરે, ઠોલી કરી પાછી કરે.
પછી કુંવરબાઈએ જાણી વાત, મોસાળું લઈ આપ્યા તાત.

મળવાને ઉતાવળી ધસી, ત્યારે નણદી બોલી પ્રેમે હસી,
 આ શું પિતા પુત્રીને હેત, સગાંને કરવા આવ્યો કુજેત.
 લજ્જાનું પેઢીનું નામ, સાથે વેરાગીનું શું કામ ?
 શું મળવા આલ્યાં એકલાં, એવા બાપથી નબાપા ભલાં.
 કહણ બોલ એવો સાંભળી, કુંવરબાઈ ત્યાં બોલી ફરી.
 નણદી મચ્છર શો આવડો ? પુઠ્ઠી બાઈ શું બરબડો ?
 સુખી પિતા હશે જે તણો, તે દીકરીને લાભજ ધણો.
 કોઈનો પિતા લખેસરી કહાવે, તે મારે શું કામજ આવે ?
 રાંક પિતા આવ્યો મુજ ઘેર, એક કાપડું સોનાની મોર.
 તમે મનમાં ગમે તે કહો, એવો પિતા એ જીવતો રહો.
 મરમ વચન નણદીને કહી, પછે પિતાપાસે પુત્રી ગઈ.
 મન ચિંતા કરે છે ઘણી, શુદ્ધ બુદ્ધ ગઈ તે તણી.

૯૦. ગરીબની દશાવિશે.—ભાગ. ૨.

દૂર થકી દીઠી દીકરી, મેહેતો મનમાં ચિંતા ધરી.
 અન્યો અન્ય માળ્યાં નેણાં ભરી, બેઠ્યાં બેઉએ આદર કરી.
 મસ્તક ઉપર મુક્યો હાથ, પાસે બેસાડી પુછી વાત.
 કહો કુંવરબાઈ કુરાળ એમ, કેવો સાસરીઆં રાખે છે પ્રેમ ?
 રૂડો દિવસ આવ્યો દીકરી, તો મોસાણું કરશે શ્રી હરી.
 કુંવરબાઈ બોલી વિનતિ, મોસાણું કાંઈ લાવ્યા નથી.
 કેમ નાતમાં રહેશે લાજ, ધનવિના આવ્યા શો કાજ ?
 નિર્મળ નિર્ધન અવતાર, નિર્ધનનું જીવું ધિક્કાર.
 નિર્ધનનું કહ્યું કો નવ ગણે, નવ રાખે ઉભો આંગણે.
 ચતુરપણું નિરધનનું જેહ, ઘેલા માંહે ગણાએ તેહ.
 લોક બોલાવે દુર્જન કહી, એથી પિતા કાંઈ માંડું નહીં.
 પિતા કાંઈએ ઉદ્યમ નવ કરો, ધનનો નવ રાખો સંઘરો.

આ અવસર સચવારો ક્યમ, સાચું નવ કહો તો મારાસમ.
 નથી લાવ્યા તમો નાડાછડી, નથી મોડ ને કંકુની પડી.
 નથી સોપારી, ચોખ્ખા, ને પાટ, નથી જાણાતી વીવાની વાત.
 નથી માટલી, ચોળીને, ઘાટ, એમ શું આવ્યા બારેવાટ?
 કેમ કરી લજ્જા રહેશે તાત, હું રોં ન મોઢ મરતાં માત?
 માવિનાનો સુનો સંસાર, માવિના તે શો અવતાર?
 જે બાળકની માતા ગર્ભ મરી, બાપની સગાઈ સાથે ઉતરી.
 જેમ આથમતા રવિનું તેજ, માવિના એવું બાપનું હેત.
 * સુરભી મરતાં જેવું † વચ્છ, જળવિના જેમ તળપે મચ્છ.
 ટોળાં વધુટી જેવી ‡ મૃગલી, એવી માવિના દિકરી એકલી.
 લવણવિના જેવું ફીકું અંન, માવિના તેવું બાપનું મંન.
 ગોળવિના મોળો કંસાર, માતાવિના સુનો સંસાર.
 કીકીવિના જેવું લોચન, માવિના તેવું બાપનું મન.

મુખ તાલને માળા ચંગ, એ મોસાળું કરવાના ઢંગ.
 ન હોય તો જાઓ પાછા ફરી, એવું કહીને રોઈ દીકરી.
 મેહેતે મસ્તક મુક્યો હાથ, કરશે મોસાળું દીનનો નાથ.
 જોઈએ પેહરામણી જેટલી, લખી લાવો તમે તેટલી.
 લખજો સાસરીઆં સમસ્ત, એકે વીસારશો નહીં વસ્ત.
 વચન મેહેતાજીનાં એ સુણી, વહુ તર્ત આવી છે સાસુભણી.
 મારે પિતાએ મોકલી હુંય, લખો કાગળમાં જોઈએ શુંય.
 મુખ મરડીને બોલી સાસુ, શો કાગળ ચિતરવો કાંસુ?
 છાપમાં તુલસી પત્ર મુકશે, ઉભો રહીને એ શંખ ફુંકશે.
 કાંસી જોડાને મરદંગ લેશે, પોતે પદ કિરતનનાં કહેશે,
 સૌ વેરાગી બેઠા બેઠા ગારો, એટલે મોસાળું પુરું થારો.

વલણ.

ફુંકશે શંખ ઉભો રહી, નરસહયો મોસાળું શું કરે?
 રાખ્ધ વહુનો સાંભળી, વડસાસુ એમ ઓચરે.

* સુરભી એટલે ગાય. † વચ્છ એટલે વાછરડી. ‡ મૃગલી એટલે હરણી.

૯૧. ગરીબની દશાવિશે.—ભાગ ૩.

રાગ સામેરી.

વડસાસુ ધણું ભારે માણસ બોલ્યાં પરમ વચન, વહુજી.
 વડી વહુ તમો કાંઈ નવ જાણો, છે મેહેતો વૈષ્ણવ જન, વહુજી.
 જેને સનેહ શામળીઆસાથે, તેને શાની છે ખોટ? વહુજી.
 પેહેરામણી મન ગમતી માગો, કરો તે નાગરી ગોઠ, વહુજી.
 કુંવરબાઈને કાગળ આપ્યો, લખો લખાવું જેમ, વહુજી.
 રૂડા વેહેવાઈ આંગણે આવે, તો કોડ ન પહોંચે કેમ? વહુજી.
 લખો પાંચરોર કુમકુમ જોઈએ, શ્રીફળ લખો સેં સાત, વહુજી.
 વીરા મણુ વાંકડીઆં ફોફલ, મળશે નાગરી નાત, વહુજી.
 પાંચે વસ્ત્રના પંચારા વાગા, બાર ચોકડીઓ તાસ, વહુજી.
 લખો પછેડી પંદર કોડી, પટોલાં પંચારા, વહુજી.
 સો મુગટાને સો એક સણીઆં, પામરી થોક ચાલીશ, વહુજી.
 ઘોતીઆં હીરકોરનાં જોઈએ લખો કોડી ત્રીશ, વહુજી.
 બે કોડી નંગ જરકશી સાડી, રેશમી કોડી બાર, વહુજી.
 દક્ષણી સાડી લખો ત્રણસેં. છાયલ લખો સેં ચાર, વહુજી.
 ઘરસાડી કોડી દશ વીશ લખો, સોળ ચોકડીઆં ઘાટ, વહુજી.
 છોંટ મોરવી ટુકડી સોએક, લખો નવ કોડી નાટ, વહુજી.
 મરાઈ ગજીઆણીને દરિયાઈ, લખો થાન પંચારા, વહુજી.
 હજાર બારસેં લખો કાપડાં, લોક કરે બહુ આશા, વહુજી.
 સોળસેં લખો સોળાં સાળુ, તેલ પાનનો શો આંક? વહુજી.
 એ આશા પડતું મેં લખાવ્યું, બાપ તમારો છે રાંક, વહુજી.
 વળી તમને સોલ રાણુગાર આપે, બાપ લડાવે લાડ, વહુજી.
 ઘટે જમાઈને સોના સાંકળાં, તેમાં અમને શોપાડ? વહુજી.
 સહસ્ત્ર મોહર સોનાની રોકડી, હું કહેતાં પાંચુ ક્ષોભ, વહુજી.
 અમો ઘરડાં માટે ધર્મે લખાવ્યું, ન મળે ઝાઝો લોભ, વહુજી.
 એ લખ્યાથી અદકું કરે તો તમારા ઘરની લાજ, વહુજી.

મુખ મરડીને નણદી બોલી, સિદ્ધ થયાં સૌ કાજ, વહુજી.
ભારે બે મોટા પાહાણુ લખાવો, જે મેહેતાથી અપાય, વહુજી.
તારે ડોસી કહે શો શોર કરે છે ? લખતાં તારં શું બય ? વહુજી.

વલણુ.

શું લખતાં બય આપણું, વડસાસુ વિક્રાજરે,
કુંવરબાઈ ચિંતામાં પડી, હવે શું થારો ગોપાજરે ?

૯૨. ગરીબની દશાવિશે. — ભાગ ૪.

રાગ સામેરી.

પેરામણી પુરૂષને પહોંચી, હવે તેડો અખળા સાથજી,
પીળ કાઢીને ખાંધે મુંકે પટકુલ નાના ભાંતજી.
ગંગાવહુને ગજીઆણી સાડી, સુંદરવહુને સાણુજી,
ગોરે અંગે સખલ શોભે માંહે કાપકું કાણુંજી.
છખીલીવહુને છાયલ ભારે, માંહે ભાત રાતી ધોળીજી,
કોડવહુને કલધે આપી, પ્રેમવહુને પટોળીજી.
રામકોરને કૃષ્ણકુંવરને આપ્યાં ભારે ધાટજી,
છેલવહુને છીંટજી ભારે, નાનીઆઈને નાટજી.
પાનવહુ પીતાંબર પહેરે, તાકે બચીઆઈજી,
રૂપકોરને રાતો સાણુ, દેવકોરને દરીઆઈજી.
શ્યામવહુને સોનેરી સાણુ, સખરવહુને ધરચોણું જી,
લક્ષ્મીવહુને, લાછાવહુને, લાલવહુને પટોણુંજી.
જશમાદે જશોદાજીવી, જમના જનકી જીએજી,
ચરણુ, ચોળી, ને ધરસાડી, પહેરી ઉભાં સૌએજી.
માનઆઈને, મેલવહુને, રંભાવતી, ને રહીઆંજી,
જીનાં કાઢી નવાં પહેરાવ્યાં હેઠાં મુકાવી છેઆંજી,
પાટ, પિતાંબર, અતલસ, અંબર, ચોળી, ને વળી ચીરજી.
સાડીઓ જરકસીની શોભે, લક્ષ્મી આપ્યાં ધીરજી.

કેશરે છાંટ્યા ઘોળા સાળુ, ફરતી ઝળકે કોરજી,
 ચંદ્રકળાને મોરચી શોભે દરીઆધમાં દોરજી.
 અતલસ પાંચ પટા નવરંગી સોનેરી અતિ આપ્યાજી,
 આમુષણ સોનારૂપાં કેરાં આપીને સ્થિર થાપ્યાંજી.
 કોને અકોટી, ને કોને ટોટી, ગલુબંધ બહુ મુલજી,
 કોને ભમર કોને સેંથે ત્રીસેંથીઆં શીરાફુલજી.
 કો મેહેતાજીપાસે માળા માગે, ઉભી રહી કર જોડેજી,
 કેટલીક તો પોતાનું લેધને બાળક આગળ ઓઢેજી.

વલણુ.

ઓઢે બાળક જાણે કાંઈ આપે, મન વાંછિત પામ્યાં સહુ,
 સાસરીઆંનું મેણું ટણું, પીઅર પનોતી કુંવરવહુ:
 (કવિ ભટ પ્રેમાનંદ.)

૯૩. નામદાર વિક્ટોરીઆ રાણીની

હુશીઆરી.

યુરોપ ખંડમાં હાલ જેટલી બોલી બોલાય છે તેટલીમાંની મુખ્ય મુખ્ય આપણી રાણી વિક્ટોરીઆ જાણે છે, અને તે ઘણી ચતુરાઈને ઝડપથી બોલે છે. એને ગાયનનો શોખ નાનપણથીજ ધણો છે, અને રાગનાં યંત્રો ઘણી હુશીઆરીથી વગાડે છે. ઇંગ્લીશ દેશના રાગ એને ધણા ગમે છે. એનાં માબાપ પણ એ રાગ ગાવામાં ને વાજીત્ર વગાડવામાં ધણાં કુશળ હતાં, તેમને નવા નવા રાગો જોડવાની પણ માહિતગારી હતી. ચિત્ર કાઢવામાં પણ વિક્ટોરીઆ રાણી કુશળ છે. એનો ચિત્ર શિખવનાર કહેતો કે એ કુંવરીના નસીબમાં ગાદી નહીં સરજી હોત, તો એના જેવી ચિત્ર વિદ્યામાં હુશીઆર થોડીજ સ્ત્રી નિકળત.

તે પોતાના ગુરૂને કહેતી કે, સઘળાકરતાં ચિત્ર પાડવાનું કામ મને ધણું ગમે છે. જ્યારે બીજા અભ્યાસથી તે થાકી જતી, ત્યારે

તે થોડીવાર લાગી ચિત્ર કાઢતી. તેની ભલમનસાઈ ધણી છે. એક દિવસે તેના ગુરુએ કહ્યું કે, મારી ઓલખાણવાળી એક સ્ત્રી છે તે તમારા હાથનું પાડેલું એક ચિત્ર પોતાની પાસે રાખવાને ધણી આતુર છે. રાજકુંવરીએ હસીને તરતજ પોતાની પીછી રંગમાં બોળી અને બોલતાં બોલતાંમાં તરત એક ઘોડાનું મોઢું ચિતરીને પેલા ગુરુને આપ્યું. તે લેઈને તેણે પેલી સ્ત્રીને આપ્યું. તે જોઈને ખુશી થઈને તેણે કહ્યું કે, આ ચિત્ર કુંવરીએ પાડ્યું છે એવું જ્યાં સુધી તેની સહી નહીં હોય ત્યાં સુધી કોઈ માનશે નહીં. જ્યારે તેને એ વાત માલમ પડી, ત્યારે તરતજ પેલા ચિત્ર ઉપર પોતાના નામની સહી કરી પેલી સ્ત્રીને રાજી કરી.

એ રાણી હિસાબકીતાબનાં કામમાં પણ ધણી હુશીઆર છે. તે ગાદી ઉપર બેઠી, ત્યારે એના વજીરે આવીને કાંઈ હિસાબના કાગળો તપાસવાસાર તેની આગળ મુક્યા. તે કાગળોઉપર હારબંધ એટલા તો આંકડાની રકમો હતી કે કોઈ કસાએલો મેહેતો પણ ગણતાં કંટાળી જાય. પણ રાણીએ તે કાગળો જોયા એટલે તરત પોતાની પેનસિલ લેઈ તે રકમોનો સર્વાળો ગણવા મંડી, ને થોડી વારમાં તપાસી જોઈ વજીરને કહ્યું કે, મેં પહેલાંથીજ ધાર્યું હતું કે એ સર્વાળો ખરો હશે તેમજ ગણતાં પણ ખરો માલમ પડ્યો.

રાણીનું મન મોટું છે, તેમજ તેનો ખરચ પણ નીતિનો છે. રાજનીતિમાં પણ રાણી ધણી હુશીઆર છે તથા ધણી ચતુરાઈથી રાજકારનાર ચલાવે છે. તેને ગાદી ઉપર બેઠા પછી એક અઢવાડી-આમાં એક વજીરે ૧૪ કાગળો સાંજે સહી કરવા આપ્યા, અને કહ્યું કે, કાલે સવારે સહી થવી જોઈએ. ખીજે દિવસે તેની ખીજી નકલો સહી થવા વાસ્તે આવી, તે જોઈ રાણીએ કહ્યું કે કાલે ૧૪ કાગળો હતા અને આજે ૧૬ છે તેનું શું કારણ? વજીરે જવાબ દીધો, જે એ ૧૪ કાગળો આપ્યા પછી, ખીજા બેની જરૂર માલમ પડી. ત્યારે તેણે જવાબ વાળ્યો, કે એ બે કાગળો રહેવા દો, હું તપાસીને સહી કરીશ.

એવી હુશીઆર તથા ચંચલ રાણી આપણી ઉપર રાજ ચલાવે છે, તેથી આપણે કેવા સુખી છીએ! આગળના રાજાઓ અને

હાલની રાણીમાં આસમાનજમીનનો ફેર. આગલા રાજાઓમાં કોને પડી કે દરબારમાં શું થાય છે તેની તપાસ રાખે. વજીર ઉમરાવો કારભાર ચલાવે. રાજા પાદશાહો તો કોસંખા પી કેફમાં ઝોકા મારે, અને ઘણું કરે તો પાલીઆ માણસની પેઠે પુછે કે “ક્યું વજીર, કામ કેસા ચલતા હૈ”? હાંજી બંદા કામમે મસગુલ હૈ, આપ કુછ અંદેશા મત કરના, આપકે મુલક મેં રૈયત આપાદાની-મેં હૈ.”

એવી એવી ડીંગ મારી વજીર પેલા પાદશાહને કુસલાવી તેનું મન ખુશ કરે, અને રૈયતને જીલમથી તારાજ કરી નાંખે, અને તેનાં માઠાં ફળ પછી પાદશાહને ભોગવવાં પડે.

૯૪. હાથી.

આ દેશના દક્ષિણનાં જંગલોમાં અને પૂર્વ બાજુના બેટોમાં હાથી ઘણા થાય છે. એનું માથું જરા લાંબું ને કપાલ અપટું ગોળ હોય છે. એનાં બે જડખાંમાંથી બે લાંબા દાંત નિકળેલા હોય છે તે સિવાય અકેક જડખામાં ચાર ચાર દાંત હોય છે, તે અકેકનું વજન સાડાચાર રોર થાય છે.

પશુમાં હાથી જેવડો મોટો ખીજો પ્રાણી કોઈ નથી. એની ઉંચાઈ દસ બાર ફુટ હોય છે. ફેટલાક તો એકરતાં પણ ઉંચા થાય છે. એના પગનો ઘેરાવો બે ત્રણ ફુટ હોય છે અને તે થાંભલા જેવા દેખાય છે. એકેક પગે ચાર ચાર ખરીઓ છે. એની આંખ ઘણી ચંચલ હોય છે. ખીજાં પશુને નાક હોય છે તેમ એને નાકની જગાએ લાંબી સુંઠ છે. તે ચાહે તેમ વાળે છે અને ગમે એવી નાની વસ્તુ એથી તે ઉચકી શકે છે. એમાં એટલું તો જોર હોય છે કે નાનાસુનાં ઝાડ તો થડ મૂળથી ઉખેડી નાંખે છે.

હાથીનાં નાનાં બચાં જલદીથી ઉછરે છે. જનમ્યા પછી ખીજે વરસે ત્રણ હાથ ઉંચું થાય છે. બે વરસનું થાય છે ત્યાંલગી તે પોતાની માને કે ખીજી કોઈ હાથણીને ધાવે છે. વીરા બાવીરા

વરસસુધી ધીમે ધીમે વધતું જાય છે અને પચીસ વરસની ઉંમરે બરાબર વધી રહે છે.

એ જોરાવર જનાવર આફ્રિકાનાં અને એશિઆનાં જંગલોમાં ઘણાં હોય છે ; અને તે એકલાં ન રહેતાં સો પચાસ ટોળે મળી એકઠાંજ રહે છે. એમનું રહેઠાણ ઘણું કરીને અધોર રાત્રીમાં અથવા તળાવ કે નદીને કાંઠે હોય છે, કેમકે ત્યાં બેસવાને શીતળ છાયા, અને નહાવાને ટાઢું પાણી મળે છે. બપોરે ઘણું ખરું તે તળાવોમાં પડે છે, અને સવાર સાંજ લીલી વનસ્પતિ ચરીને એકઠા રહે છે, ટોળામાં જે ઘણો ઘરડો હોય છે તે સૌપર સરદારી ચલાવે છે. હાથીને મીઠાશાવાળાં ઝાડ ઘણાં ભાવે છે, તેથી શેરડીના વાઢમાં પેસી ખાઈને તથા પોતાના શરીરના ભારે કરીને ઘણો બગાડ કરે છે.

એવામાં કોઈ તેમને હાંકી કાઢવા કે દુખ દેવા જાય તો બધા એકઠા થઈ તેનાપર ધસારો કરે છે અને હાથમાં આવે તો પુરો કરે છે. પાળેલા હાથી પણ મસ્ત થાય છે ત્યારે બહુ ભયંકર દિસે છે, અને તે વેળા તેના માવતની હિંમત પણ તેની પાસે જવાને થતી નથી.

આફ્રિકા ખંડના અને એશિઆ ખંડના હાથીમાં એક મોટો તફાવત છે તે એ કે આફ્રિકાના હાથીના કાન ઘણા મોટા હોય છે, અને તે મગતરાં વગેરે ઝીણાં જનાવર ઉડાડવાને બહુ કામના છે. વળી આ દેશના હાથીને દંતુરાળ હોય છે પણ હાથણીને હોતા નથી, આફ્રિકામાં બેઢિને હોય છે.

વિલાયતમાં હાથી નવાઈ સરખું જનાવર છે. જેમ આપણા મુલકમાં રાજા અમીર વગેરે તેપર સ્વારી કરે છે, તેમ ત્યાં કોઈ કરતું નથી, પણ લોકને દેખાડવાને સાફ એક પાંજરામાં પુરી રાખે છે. હાલમાં હાથી સ્વારીના કરતાં ભાર ભરવામાં બહુ કામ આવે છે. એ ઘણી મેહેનતે રોજ સો મૈલ ચાલે, પણ સાફ તો મેહેનતી હીંડી શકે છે. એ જનાવર કોઈ વાર શીસમાં આવીને દોડે છે તો જલદ ઘોડાથી પણ પકડાતું નથી.

હાથી બહુ ડાહ્યો છે. રસ્તામાં કુતરું સુતું હોય તો તેપર પગ ન પડે એવી રીતે ચાલ્યો જાય છે. એક વખત મુરતમાં ઘણા હાથી હતા. તે જે રસ્તે થઈ રોજ પાણી પીવા જતા ત્યાં એક દરજીની

દુકાન હતી. એક દહાડે તે દરજીએ એક હાથીને કાંઈ ફળ ખાવા આપ્યું, તેથી તે રોજ તેની દુકાનમાં સુંઢ મુકે અને તે મેરાઈ તેને ફળ કે શાક ભાજી ખવરાવે. એક વખત તે મેરાઈનો મિજબાન ગમ્મેલો હતો અને તે વેળા પેલા હાથીએ સુંઢ મુકી, ત્યારે તેણે ફળ આપવાને બદલે તેમાં સોય ઘોંચી તેથી સુંઢ ખેંચી લેઈ તે મુગો મુગો પાણી પીવા ચાલ્યો ગયો. પણ પાછાં વળતી વેળાએ એક ડેકાણેથી બહુજ ગંધાતું પાણી સુંઢમાં ભર્યું, અને દરજીની દુકાનઆગળ આવ્યો. ત્યારે તેમાં સુંઢ મુકીને જેમ પાણીનો ખંખો છોડે તેમ પાણીનો વરસાદ વરસાવી મુક્યો, તેથી દરજી પલળી ગયો એટલુંજ નહીં, પણ જાણે કુખી ગયો હોય તે રીતે ગુંગળાઈ ગયો. વળી તે લુગડાં શીવતો હતો તે પણ બધાં બગડ્યાં.

એક વેળા આફ્રિકા ખંડનાં એક ગામમાં રાતે હાથીનાં ટોળાંએ આવીને આખી રાત શોર કરી મુક્યો હતો. જ્યાંથી એ શોર આવતો હતો ત્યાં સવારે જઈને ગામના લોકે જોયું, તો ત્રણ ચાર હાથ પોહોળી અને દસ હાથ ઉંડી એક મુકી ખાડી દીધી. તેમાં હાથીનું ટોળું આવતાં એક હાથી પડી ગયો હતો, તેથી એટલો શોરબકોર થઈ રહ્યો હતો એવું માલમ પડ્યું. એ હાથીને બહાર કાઢવાસાર ખીજ તે ખાઈના કરાડાપર બેસી ગયા હોય, ને કેટલાક ઉભા હોય એવું તેમનાં પગલાં પડેલાં હતાં તે પરથી જાણવામાં આવ્યું. એ રીતે બધાએ બેસીને પોતાની સુંઢોવતે પેલા હાથીને ઉંચકી કાઢ્યો હશે, અને જેમ માણસ જોર કરતાં કીકીઆરી કરે છે તેમ બધાએ પોકાર કરીને સામટું જોર કર્યું હશે. આ અને ખીજ કેટલીક એવી વાતોપરથી માલમ પડે છે કે અકલમાં હાથી માણસ કરતાંજ ઉતરતો છે.

૯૫. મેલાં તેલ ચોખાં કરવાની રીત.

ધણાં એક તેલ માટીના વસણમાં રહ્યાથી કે ખીજાં કારણથી બગડી જાય છે અને ગંધાય છે, તેથી તેનો ગુણ લાગતો નથી

અને આધામાં આવું હોય તો ઠોંસો થઈને નુકસાન પણ થાય છે. એવાં તેલ સાફ કરવાની યુક્તિઓ નીચે લખી છે.

૧ લી રીત.—કોઈ જાતનું તેલ જે ખરાબ થઈ ગયું હોય તો તેને ઉનું કરવું એટલે જેટલો ભારે કચરો હશે તે નીચે ખેસરો, અને હલકો હશે તે ઉપર તરી આવશે. પછી તે કચરો ઉપરથી કાઢી નાંખવો અને તેલ નીતારી લેવું. અગર એ યુક્તિથી ચોખું ન થાય તો તે તેલમાં સરખે ભાગે પાણી રેડવું અને ઉકાળવું એટલે કચરો જીદો પડશે.

૨ જી રીત.—તેલને ઉના પાણી સાથે અથવા મીઠાના પાણી સાથે ખૂબ હલાવ્યા કરવું. પછી તેને ઠરવા દેવામાટે એક કોરે મુકી રાખવું અને પછી તેલ ઉપરથી ઉતારી લેવું.

૩ જી રીત.—ચાકનો ઝીણો ભુકો તેલ ઉપર ભભરાવવો અને પછી તે સારી પેઠે હલાવવું એટલે કચરો જીદો પડી રહેશે.

૪ થી રીત.—ગંધકના તેલમાં તેનાથી છગણું પાણી એકઠું કરી તે તેલમાં રેડી થોડી વાર સુધી ઉકાળવું. અથવા એકલા ગંધકનું તેલ ભેલી ઉકાળવું પછી ટાઢું પડે એટલે ઉપરથી તેલ નીતારી લેવું.

ઉપર લખેલી ચાર રીતે બધાં તેલ ચોખાં થાય છે પણ તળપદું દીવેલ સાફ કરવું અને તેની ગંધ કાઢવી એ ચારે રીતોમાંથી એકે વતે બની શકતું નથી. તેનું કારણ એમ માલમ પડે છે કે દીવેલીને છોડાંસુધાં પીલે છે, તેથી તે છોડાંની ગંધ જતી નથી. દીવેલીની મીઠા કાઢી તેનું દીવેલ કાઢ્યું હોય તો વાસ નહીં રહે. એવાં દીવેલ સાફ કરવામાટે જાડા ચામડાની કોથળીમાં રેડી તેને ચંત્રવડે નીચોવી કાઢે છે, એટલે કચરો કોથળીમાં રહે છે અને સાફ દીવેલ બહાર નિકળી આવે છે.

મુંબઈમાં કેટલીક વિલાયતી દુકાનોમાં નીચે કહેલી યુક્તિથી એરંડીઉં ગાળે છે. હોરેદાર ૧૦૦ અથવા બસે શીશા ગોઠવી જાય છે, અને શેર અથવા અછેર તેલ માય તેવી ચીનાઈ પતરાંની ગળણીઓ તે શીશા ઉપર મુકી તેમાં સાઈ ચુસી લેવાના રાતા કાગળો થાય છે તે મુકે છે, અને તેમાં એરંડીઉં રેડે છે. પછી આખી રાત રહેવા દે છે. એટલી વખતમાં તે એરંડીઉં નીતરી રહે છે. કોઈ

વખત વધારે વારલગણ પણ રહેવા દેવું પડે છે. એવી રીતે ગણ-
એણું એરંડીડ એક શેરની શીશીમાં ભરે છે. તે શીશી ના રૂપીએ
વેચે છે. એને વિલાયતી દીવેલ કહે છે. એ જીલાન લેવામાં
ધણું ઉપયોગી છે.

૮૬. સામઝના છુટક ધુપા.

કોણે જાયું?

જાટે જાયું સર્વ, જાયું પરનિંદા પામ્યો,
ધર્મ કર્મ નહીં ધરે, વૃથા દિન જોણે વામ્યો,
જાયું ઠગે ઠગ લોક, જાયું ચોરી ને ચાડી,
જાયું લાંચ લેનાર, જાયું જેની મતિ ચાડી,
વળી જાયું જે પાપે રજ્યો, જાયું જે ધન સંચીયું,
સામળ કહે જાયું જેમણે, નવ જાયું નવ ખરચીયું. ૫
સોકના દુખવિશે.

દરિદ્રને એક દુખ, મન માન્યું નવ થાએ,
કાસદને એક દુખ, નિત્ય વિદેશે જાએ,
દુનીઆમાં એક દુખ, કદી વરસાદ ન વરસે,
વાંઝણને એક દુખ, તનુજ કારજ જીવ તરસે,
પશુને દુખ જે પરવશપણું, ભિક્ષુકને દુખ ભુખનું,
સામળ કહે પાર પ્રીધું નહીં, સ્ત્રીને સોકના દુખનું.
અંધાને દુખ આંખ, સાં રં નરતું નવ દેખે,
જેહરાને દુખ કાન, રાગ પુરણ નવ પેખે,
રોગીને દુખ રોગ, ભોગ એકે નહીં ભાવે,
ભિક્ષુકને વળી દુખ, નામ ભીખારી કહાવે,
એવાં તો દુખ અનેક છે, પંગાને દુખ પગ તણું,
સામળ કહે સ્ત્રીઓ સર્વને, સોકનું સંકટ અતિ ધણું.

રાજાને એક સાલ, ગામફાદમ્મો ફુટે,
પરજાને એક સાલ, વાંકવણુ રાજા લુંટે,
વેપારી શિરે સાલ, વસ્ત્ર પટંતર નાંખે,
ધણીને શિર તો સાલ, ભામની ભુંડું ભાખે,
પણ સ્ત્રીને સાલ એક સોકનું, મુરખ સાલ વિદ્યાતાણું,
જે નર નવમાને નારને, ધાયલ દુખ તેનું ધણું.

સ્ત્રી કાં ભલી અનાથ, તેથી પણ મોત ભલેરું,
ભલી હીણને હાથ, એથી દુખ નહીં અનેરું.
ભલી વિધવા ભલી વાંઝ, ભલી ગુણકા કે બેલી,
ભલી દરિદ્રી દાસ ભલી સોગણુ સેલી,
વળી મહાદાવાદળ દુખણી, અંચલ ચિત પણ ચોકનું.
સામળ કહે તે દુખણી ધણી, સાલ શિરે જે સોકનું.

સ્ત્રીને સાસરે રહેવાવિરો.

પિતા ઘેર જે પુત્રી, રિદ્ધિ હોએ પણ રાંડી,
બોલી પુઠે લોક, કહે જે કંથે છાંડી,
પિતા ઘેર જે પુત્રી, કુટુંબ કહાવે ખોટી,
બોજઈ બોલે ભુંડ, કહે જે કરમે ચોટી,
કદી ગરીબ હોય જો ધરધણી, પિતા હોય પ્રથવીપતી,
પણ સ્ત્રીતે શોભે સાસરે, સામળ કહે તે તો સતી.

દોહરો.

મૈયરવાસી માનુની તેનાં પુરણ પાપ,
સ્ત્રી સ્વામી સાથે દિસે અધિક કરમની આપ.

સપુત સરદાર વિરો.

સપુત નામ સરદાર, કોઈ ઉપર નવ કોપે,
સપુત નામ સરદાર, પિતાનું વચન ન લોપે,
સપુત નામ સરદાર, કામ બગડેલું સારે,
સપુત નામ સરદાર, હોય સમર્થ પણ હારે,
જે સપુત નામ સરદાર તે, કુટુંબ તણું પોષણ કરે,
સામળ સપુત સલક્ષણો, માતપિતા જેનાં હરે.

૯૭. સોજતની અસર.

ઘણીએક વખત એવી રીતે લોકો પુછે છે કે વિદ્યા તથા હુનર જે હાલ વધ્યા છે તેથી સારું છે કે માંડું? પેહેલાના લોકો કેવા સાચા હતા! વેપાર વણુજ માત્ર વચનપરજ ચાલતો હતો. હવે દર રોજ લુચ્યાઈ દાંડાઈ વધતી જાય છે. ત્યારે વિદ્યા હુનરનો ફેલાવો શા કામનો? પેહેલાના જેવા લોકો વગર ભણેલાજ રહે તો કેવું સારું? ભણે છે તે ઘણી લુચ્યાઈ શિખી નહારે માર્ગે કેમ જાય છે? એવા સવાલો કરવા ઘણી સેહેલ વાત છે, પણ એ સવાલોના જવાબ દેતાં કેટલી વાતો ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ તથા તેનાં કારણો ખોલતાં કેવું બારીકીથી સઘળી તરફ નજર રાખીને જોવું પડે, તેનો વિચાર લોકોને આવતો નથી. એ સવાલોના જવાબ તરત નહીં મળે, ત્યારે તે પુછનારાઓ જાણે કે એ સવાલો ખરા છે, અને એઓનો જવાબ દેવાય નહીં. પણ વિચાર કરો.

“માણસને જેવી સંગત તેવી બુદ્ધિ થાય છે.”

બાળપણમાં છોકરું માખાપ પાસે રહે છે ત્યારે માખાપને તથા ભાઈ ભાંડુને જોવું ખોલતાં ચાલતાં દેખે છે તે પ્રમાણે તેને પણ ટેવ પડે છે. તેમજ તે મોટું થાય, ત્યારે પોતાના મેહેતાજી તથા પોતાના સોજતીની અસર તેમાં આવે છે. મેહેતાજી સારો હોય ને તે છોકરાના નિરાજના સોજતી સારા હોય, તથા નિરાજમાં સારી શિખામણ મળતી હોય, પણ તેને ઘેર તેનાં માખાપ ભાઈ ભાંડુઓ તેને જે નિરાજમાં શિખામણ મળી હોય તેથી હલટાંજ ચાલતાં હોય તો તેને દેખી પેલું છોકરું નહારે રસ્તે જાય, ત્યારે માખાપ વગેરે મેહેતાજીને ગાળ દેઈ મેહેતાજીના શિખવવાને દોષ મુકે છે. મેહેતાજી તો નિરાજમાં સારી કેળવણી તથા શિખામણ દે છે, પણ તે નિરાજ બહાર શું કરે? એવાં માખાપને, ભાઈભાંડુ છતાં પણ કેટલાંએક છોકરાં નિરાજમાં કેળવણી તથા શિખામણ પામ્યાં હોય તે પ્રમાણે ચાલે છે તેથી કેળવણીની અસર વધારે કે કેમ એ સેહેજજ માલમ પડશે.

કેટલાંએક છોકરાંના માખાપ, ભાઈભાંડુ, તથા મેહેતાજી સારી

ચાલનાં છતાં પણ બગડે છે તેનું કારણ એ છે કે તે છોકરાંઓ નિરાળેથી છુટ્યાં પછી નઠારી સોજતમાં ફરે છે. એ માઆપની ચોકસાઈ નહીં હોવાને લીધે એવું થાય છે.

કેટલીએક વખતે બગડેલાં છોકરાં પણ કેળવણી લીધાથી સુધરે છે. પણ એ વાત ખરી છે કે નાનપણથી જ નડ છોકરાંમાં બાઝી હોય તે જવી મુશ્કેલ. માટે જ બાળપણથી સારી સોજતમાં તથા સારા મેહેતાજીના તથા સારાં માઆપનાં હાથનીયે છોકરું ઉછરું હોય તો તે કોઈજ વખત બગડશે.

હવે છેલ્લે કોઈ છોકરાંને નાનપણથી સારી શિખામણ માઆપ-પાસેથી તથા સારા મેહેતાજીપાસેથી મળે તથા નાનપણથી તેમને સોજત પણ સારાં છોકરાંની હોય, તોપણ તે મોટાં થાય છે ત્યારે આડે રસ્તે જાય છે. તે વેળા તેમના નસીબનો વાંક કેટલાએક લોક કાઢે છે, અને કેટલાએક તેમની કેળવણી ઉપર દોષ મુકે છે. પણ તેમાં કોઈનો વાંક નથી. કેટલાંએક માણસનાં મન ઘણાં કોમળ હોય છે. તે જ શિખામણ મળી હોય તે પ્રમાણે ચાલ્યા કરે છે, પણ તે-વામાં કોઈ ખીજ તરેહની શિખામણ મળે છે તો તે રસ્તો પણ તેઓ-ને ઠીક લાગે છે. તે એવી રીતે કે જાણે કોઈ છોકરો જ્યાંસુધી નિરા-ળમાં હોય ત્યાંસુધી સારી સારી શિખામણની વાતો સાંભળે, તેમજ તેને ઘેર પણ સારાં માઆપની તથા સોજતીઓની સારી ટેવ જોઈ ચાલે, પણ નિરાળ છોડીને કોઈ ધંધામાં અથવા કચેરીમાં તે જાય એટલે ત્યાં તેને સોજત જુદીજ તરેહના લોકોની થાય. જ્યાં તેના શિખેલાંમાંનો એકે શબ્દ ન બોલાય અને નઠારી નઠારી વાતો થતી હોય તે તેના સાંભળવામાં આવે. તે જો તે ઉપર ધ્યાન નરાખે અને તેઓની સોજતમાં ન ફરે તો ઠીક, પણ તે સોજતમાં પડે તો તેની આગળની શિખામણ દિવસે દિવસે તે ભુલતો જાય છે, અને સોજતીઓની ભુંડી ચાલ પકડતો જાય છે, તે તેને એકાએક માલમ પડતું નથી. છેલ્લે તેઓની સઘળી બદચાલ પકડીને તે પોતાની આગળી ચાલ કેવળ ભુલી જાય છે.

ત્યારે એ તેની કેળવણીનો કે નસીબનો કોઈનો વાંક નહીં પણ તેની સોજતનો વાંક છે. સોજતની અસર એવી છે તોપણ સારી

કેળવણી પામેલાના એવા દાખલા થોડાજ મળી આવશે. જે કેળવણી ન મળી હોત, તો નહારા લોકો ઘણાજ નિકળત.

૯૮. પૈસા સંઘરવાના પ્રાયદા.—ભાગ ૧.

ભર્યમાં વસનજી ને અમીચંદ કરીને જે મજૂર હતા. જે ઉ નિરવ્યસની ને ઉદ્યોગી હતા; સ્વભાવે પણ ખોટા નહોતા. બંનેની કમાઈ સરખી હતી. એ જેમાં ફેર એટલો હતો કે વસનજીને રોજ મળતો તેમાંથી તે નિત્ય થોડું ઉંચું મેળતો, ને અમીચંદ જેટલું રળતો તેટલું રોજ ખરચતો; કુમાર્ગે ખરચ કરતો નહીં, પણ કેટલોક એવો ખરચ કરતો કે તે ન કરે તો ચાલે. બેઉની બાઈડીઓ મોટી થઈ, ત્યારે તેઓ પણ જોડે મજૂરીએ જાય. વસનજી પોતાની બાઈડીના રોજમાંથી પણ થોડું બચાવે; અમીચંદ તેમ કરે નહીં. બંને ને છૈયાં છોકરાં થયાં. એમ પરિવાર વધ્યો ત્યારે અમીચંદને ખરચને માટે તંગી પડવા માંડી. કોઈ વાર માંદા પડે ને કામે નજવાય ત્યારે કરજ કરવું પડે. સાંજે થયા કેડે એ કરજ વાળવાને ઘણા દહાડા તેને ઘણી મેહેનત પડે. વળી કોઈ વાર ખરચ ખુટણુ આવે પડે, ત્યારે બહુ અડચણ ભોગવવી પડે. એથી એવું થયું કે તેની અવસ્થા કદી સુધરી નહીં. ઘણી ઘણીઆણી ધરડાં થયાં ને મજૂરીએ જવાય નહીં. એવું થયું ત્યારે પૈસાની અડચણથી બહુ હેરાન થવા લાગ્યાં. એમનો વડો છોકરો તેવેળા કમાતો થયો ન હોત તો ભુખે મરત કે ભીખ માંગવી પડત.

વસનજીનું શું થયું તે જુઓ. રોજ જે ત્રણ પૈસા બચાવે તેથી પાંચ છ વરસે સાઠ સીતેર રૂપિયા થયા. બાઈડીના પણ એટલા રૂપિયા ભેગા થયા હતા. તે તેણે ઘરમાં એક ખુણે દાટી મુક્યા હતા. એ વેળામાં એક દહાડો તેના એક પાડોશીના ઘરમાં ચોરે રાતમાં ખાતર પાડ્યું, ને પાગડી, લુગડાં તથા એક જે વાસણ હતાં તે લેઈ ગયા. એથી વસનજીને ખીક લાગી કે અમે મજૂરીએ જઈએ છીએ તેવામાં કોઈ મારા ઘરમાંથી રૂપિયા ખોદી લેઈ જશે તો હું રોધને રહીશ. એ રૂપિયા ક્યાં મુકવા તેની ફિકરમાં

પડ્યો. એક સરકારી સિપાઈનેડે તેને ઓળખાણ હતું, તેને એણે પુછ્યું. ત્યારે તેણે કહ્યું કે, કલેક્ટર આફીસમાં સરકારી પેઢી છે, ત્યાં તું રૂપીઆ મુકીશ તો સરકાર રાખશે, અને તને પાંચ આનાની તેરીએ વાજ આપશે, ને તું જ્યારે રૂપીઆ પાછા લેવા જઈશ ત્યારે આપશે ; તારે જોઈશે તો થોડા આપશે ; તું વધારે મુકવા જશે તો તે લેશે. એક રૂપીઆ કે તેથી વધારે તું જોટલા મુકશે તેટલા લેશે ; મારા પગારમાંથી જે બચે છે તે હું ત્યાં મુકું છું. વસનજીને એ વાત ઠીક લાગી, પણ સરકારમાં જતાં ખીક લાગે, તથા મનમાં પકો ભરોસો પણ પડે નહીં, તેથી સિપાઈના કહ્યાપ્રમાણે કર્યું નહીં. તેણે ખીજા કોઈને પુછ્યું. તેણે કહ્યું ફલાણા સાહુકારને ત્યાં મેલ. વસનજીએ તેમ કર્યું. પણ પેહેલી અડચણ એ પડી કે વસનજીકને મહીને મહીને એક બે રૂપીઆ એકઠા થાય તે પેલા સાહુકારની પેઢીએ મુકવા જાય, પણ તે લે નહીં, ને કહે, પંદર વીરા રૂપીઆ થાય ત્યારે લાવજે. વસનજીને એ ગોઠ્યું નહીં. વળી એવું બન્યું કે સાહુકારે દેવાળું કાઢી ઘણાક લોકનાં નાણાં ધાલ્યાં એથી તેને ધાસ્તી લાગી. તેણે પેલા સિપાઈને પાછી સલાહ પુછી. તેણે કહ્યું, તું દીવાનો થયો છે કે તને સરકારપર ભરોસો નથી. જરા ચિંતા ન રાખ, સરકારી પેઢીમાં તારા રૂપીઆ સુખે મુક ; તેની પહોંચમાં એક ચોપડી આપશે, ને તેમાં તે રૂપીઆ માંડી આપશે. તને ખીક લાગતી હોય તો હીંડ, હું તારી જોડે આવીશ. વસનજીએ સાહુકારને ત્યાંથી પૈસા ઉપાડી લઈ સિપાઈના કહ્યાપ્રમાણે કર્યું. મહીને મહીને પોતે તથા પોતાની બાઈડી જે બચાવે તે ત્યાં મુકી આવે, ને જ્યારે ખપ પડે ત્યારે પાછા લાવે.

૯૯. પૈસા સંઘરવાના પ્રાયદા.—ભાગ ૨.

એથી મુખ્ય ત્યાંસુધી વસનજીને દેવું કરવું પડ્યું નહીં. વળી એણે પોતાના છોકરાને થોડાં વરસ નિરાળે ભણાવ્યો, કેમકે તેની કમાઈની ઘણી જરૂર નહોતી, ને ભણવામાં ઝાઝો ખર્ચ થયો

નહીં. એક વરસ વરસાદ ઘણો થોડો આવ્યો, તેથી ઘણી મોઢવારી થઈ ને મજુરોને રોજી પુરી મળી નહીં, ત્યારે ઘણા મજુરો દુખી થયા, ને કેટલાક ભુખે મુઝ્યા. વસનજીને એવેળા એના સંગ્રહ કરેલા પૈસા ઘણાજ કામ આવ્યા. બીજે વરસે એક ફેરી ફરનાર કાપડીઆએ પાંચ રૂપીઆને પગારે એને પોતાની જોડે ફરવાને આકર રાખ્યો. ત્રણ વરસપછી એ નોકરી છોડી, ને સરકારી પેઢીમાં એના પચાસ રૂપીઆ થયા હતા, તે ઉપાડ્યા ને તેવડે પોતે કાપડની ફેરી ફરવાનો ધંધો કરવા માંડ્યો. એમાં એને સારો લાભ થયો. બે વરસમાં ખરચ ખુટણુ કાઢતાં એની પાસે બમણા રૂપીઆ થયા. વરસોવરસ એને સારો લાભ થતો ગયો. તેથી એની અસલી અવસ્થા જોડે તથા બીજા મજુરોની હાલત જોડે સરખાવી જોતાં એ પૈસાદાર કહેવાય.

એથી એના છોકરાને પણ પોતાનો ધંધો શિખવ્યો ને પોતાનાં કુટુંબસાથે સુખમાં દહાડા કાઢ્યા. પણ કોઈ કહેશે એમ પૈસા ખરચવા નહીં, ને એકઠા કરી મુકવા એ તો કંજુસાઈ કહેવાય. એનો જવાબ એ છે જે કરકસર કરવી એટલે સાચવીને ખરચ કરવો, ને કંજુસાઈ કરવી એમાં ઘણો ફેર છે. જે માણસ ઘટતો ખરચ પણ કરે નહીં, પેટે ખાય નહીં, ઓઢે પેહેરે નહીં, ઘટતો પરોપકાર કરે નહીં, ને છતે પૈસે દરિદ્રને સંતાપ વેઠે તેને કંજુસ કહે છે. પોતાની પાસે જે પૈસા હોય અથવા તે જે પેદા કરે તેનો કેટલોક ભાગ પોતાના તથા પોતાના કુટુંબના સુખને માટે તથા પરોપકારમાં ખરચવો ; ને કેટલોક ભાગ સંગ્રહ કરી રાખવો કે અડી વખતે ખપ આવે. એ રીતે પોતાની સ્થિતી સુધારે તેનું નામ કરકસર. કરકસર કરવી એ સારો ગુણ છે. વસનજી પોતાના ગજબમાણે ચાર પૈસા ધર્મ પણ કરતો. એને પોતાને બે દીકરી ને એક દીકરો હતો એ સર્વનો ખરચ છતાં પણ તે પોતાના એક ઘરડા મામાને પાળતો. એને એક ઘરડી કાકી હતી તેને ઘડપણમાં પાળનાર બીજું કોઈ નહોતું, તેથી તેને પોતાના ઘરમાં લાવી રાખી હતી.

અમીચંદ પણ સખી જીવનો હતો, તેથી હાથમાં પૈસા હોય,

તે ધર્મ કરવાનો સમે આવે તો કરે, પણ ધણું કરીને પૈસા પાસે રહેજ નહીં તો ધર્મ શાનો કરે ; ધરડપણમાં પોતે તથા બાઈડી છોકરાં પૈસે ટકે હેરાન હતાં તો ખીજાં લાચાર સગાંવહાલાંને આશરો ક્યાંથી આપે ? માટે કરકસરનો અર્થ એમ ન સમજવો કે પોતાનાં માખાપ કે ગરીબ સગાં વહાલાંને મદદ ન કરવી, પરમારથના કામ ન કરવાં, પૈસો વાપરવોજ નહીં, ને એકઠોજ કર્યા કરવો. માણસે એમ ન કરવું, ઘટતું સુખ, પછી જરા ઓછું કે વધતું ભોગવવું, સારાં કામ કરવાને સંગ્રહ પણ કરવો. નીતિનો માર્ગ એજ છે કંજુસાઈ કરવી એ પણ ખોટું છે ને ઉડાઉ થવું એ પણ ખોટું છે. એ બંને દુરગુણ છે. જેટલું રળવું તેટલું ખરચવું એ પણ ઉડાઉપણું જેવુંજ છે. એવો માણસ ગમે તેવો ઉદ્યોગી ને ગુણી હોય, તોપણ વખતે હેરાન થાય છે, ને ધરડપણમાં જ્યારે મહેનત થઈ શકતી નથી ત્યારે દુખી થાય છે. એવાં માણસની હાલત કદી સુધરતી નથી, માટે કેટલોક સંગ્રહ કરવો એ સારી વાત છે ; સંગ્રહ કરવાને દાટી રાખવું નહીં, પણ તેનું બાજુ કે નફો ઉપજે એવું કરવું જોઈએ. ગરીબ લોકોને નાણાં મુકવાંને ખીજા દેશોમાં ધણી પેઢીઓ છે, તેવી આ દેશમાં પણ થાય. ને તેમાં ગરીબ લોક સંગ્રહ કરે તો ખેડુત, હુહાર, ગોલા, મોચી, વગેરે ગરીબ કારી-ગેરો, ને મજૂરો બહુ સુખી થાય.

૧૦૦. સામઝના છુટક છુપા.

જીવતર વિશે છપો.

જીવે તેને જોખ,* રંક થારો રાજ્યે,

જીવે તેને જોખ, નીચ જન નિરમળ થાયે,

જીવે તેને જોખ, રોગી જન થાયે માતો,

જીવે તેને જોખ, ગુંગણો થાયે ગાતો,

જીવે તેને તો જોખ છે, સર્વ વેદના વામરો,
 કવિ સામળ કહે નર જીવતો, તે તો ભદ્રા પામરો.
 વાંઝણુ જનમે પુત્ર, મુરખ પણ કવિજન થાયે,
 નીર ભરાય નવાણુ, દીન શીર છત્ર ધરાયે,
 વળે કોઈક દિન વેર, ઝેર પણ વળે જરૂરી,
 ગુણુકા થઈ ગુણુવંત, સતી પણ થાયે શરી,
 નહીં એક, અનેક થયાં હરો, સાખ શાસ્ત્ર દે છે સહી,
 સામળ કહે કહુ કોટી વરાં, ગયો જીવ આવે નહીં.
 જિવે તો પામે રાજ, જિવે તો પરણે નારી,
 જિવે તો બેસે અશ્વ, જિવે તો થાય વેપારી,
 જિવે થાય તો મગન, જિવે તો હરિગુણ ગામ્મે,
 જિવે તો પેહેરે નંગ, જિવે તો લાણાં લાહે,
 જન જીવતાને સરવ મળે, સુખ સંજોગે થાય છે,
 પણ મુખ્યા કોઈ દેખે નહીં, સામળભટ ગુણુ ગાય છે.
 દોહરા.

ઉજડ ખેડાં* ફરી વસે, નિરધનીઆં ધન હોય,
 ગયા ન જોખન સાંપડે, મુખ્યા ન જીવે કોય.
 સંપત ગઈતે સાંપડે, ગયાં વળે છે વાણુ,
 ગત અવસર આવે નહીં, ગયા ન આવે પ્રાણુ.

શરીર નાશવંત છે.

કોઈ આજ કોઈ કાલ, કોઈ માસે છ માસે,
 કોઈ વરસ દશ ખાર, કોઈ પચીસ પચારો,
 કોઈને થામ્મે સાઠ, કોઈને થામ્મે એંશી,
 જે જાયું તે જાય, નથી રહેવાનું બેસી,
 નામ એટલાનો નાશ છે, ધરમજ એવો ધારવો,
 સામળ કહે શું અહંકાર કર, ગંદી દેહનો ગાડવો.
 ધન ધન તેની માત, પુણ્ય પર જેની પ્રીતી.

ધન ધન તેની માત, રાખી જેણે શુભ રીતી.
 ધન ધન તેની માત, સદાવ્રત સારાં આપે.
 ધન ધન તેની માત, કષ્ટ પરાયાં કાપે,
 વળી ધન ધન તેની માતને, પ્રભુ બજની દાતા કરે,
 સામળ કહે છે દાતા વેડા, બાકી બીજા બહુ કરે.
 હિંમતે જીતે હોડ, હિંમતથી દુશમન હારે,
 હિંમતે નાસે ભૂત, હિંમતથી અરિને મારે,
 હિંમતે નાસે ચોર. હિંમતથી રાય ન ડંડે,
 હિંમત કરે વેપાર, હિંમતથી મહિમા મંડે,
 દિલ શૂર પૂર હિંમત થકી જપ, તપ, સાધન જે કરે,
 હિંમતે સૌ જીતે જગતમાં, સ્વર્ગ માંહિ તે સંચરે.

Pâthâvali (Lese-Stunden für Regierungs-Schulen.) in Guzerati-Sprache

Bombay 1859

A.or. 2659 u

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10250334-6